

Azərbaycan
multikulturalizminin
qaynaqları

**AZƏRBAYCAN
MULTİKULTURALİZMİNİN
ƏDƏBİ-BƏDİİ
QAYNAQLARI**

Bakı - 2016

BAKI BEYNƏLXALQ
MULTİKULTURALİZM MƏRKƏZİ
BAKU INTERNATIONAL MULTICULTURALISM CENTRE

127.18.96.19

AZƏRBAYCAN
MULTİKULTURALİZMİNİN
ƏDƏBİ-BƏDİİ QAYNAQLARI

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Bakı - 2016

«Azərbaycan multikulturalizminin qaynaqları» seriyası

Redaksiya heyəti:

Kamal Abdulla (*baş redaktor*), İsa Həbibbəyli, Vasim Məmmədəliyev, Rəfael Hüseynov, Teymur Kərimli, Nərgiz Axundova, Möhsün Nağısoylu, İlham Məmmədzadə, Azad Məmmədov, Asif Hacıyev, İsxan Vəliyev, Rəşad İlyasov (*məsul katib*)

I kitab:

Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları

- Elmi redaktor: **Kamal Abdulla** (*AMEA-nın həqiqi üzvü, Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin Himayəçilik Şurasının sadri*)
- Tərtibçilər: **Möhsün Nağısoylu** (*AMEA-nın müxbir üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor*)
Fərid Ələkbərli (*tarix elmləri doktoru, professor*)
Əkrəm Bağirov (*filologiya üzrə fəlsəfə doktoru*)
İbrahim Quliyev (*filologiya üzrə fəlsəfə doktoru*)
- Rəyçilər: **Teymur Kərimli** (*AMEA-nın həqiqi üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor*)
Nəriman Qasımsadə (*tarix üzrə fəlsəfə doktoru*)

Nəşrə məsul: **Rəşad İlyasov** (*fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru*)

Texniki redaktor: **Şəlalə Nəqşəni**

Nəşriyyat redaktoru: **Əliş Mirzəlli** (*filologiya üzrə fəlsəfə doktoru*)

Kitabdakı şeirlər və yazıçılar haqqında məlumat tərtibçilər tərəfindən hazırlanıb.

ISBN: 978-9952-28-275-7

© BBMM, 2016

Multikulturalizm əsrlər boyu xalqımıza xas olan bir anlayışdır. Əsrlər boyu müxtəlif dirlərin, millətlərin nümayəndələri Azərbaycanda bir ailə kimi yaşamışlar.

İlham Əliyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

HƏPİMİZ

BİR GÜNƏŞİN ZƏRRƏSİYİZ!..

Multikultural əhvalın, tolerant durumun klassik ədəbiyyatımızda əsrlər boyu formalaşan və konkret bədii nümunələrdə yaşayan təzahürü çoxşaxəli və çoxistiqamətlidir.

Başəriyyəti bütöv kimi dərk etmək istəyi, ayrı-ayrı xalqları mənəvi xətlərlə birləşdirən amilləri aramaq ehtiyacı, dirləri bir-birinə yaxınlaşdırmaq cəhdi, müxtəlif dirlərin müqəddəslərinə eyni ehtiram, insanlara dininə görə deyil, dəyərinə görə qiymət vermə əxlaqı, hər kəsi mərhəmətə, şəfqətə, başqasının dərdinə acımağa dəvət, eşqin ən yüksək, ən ali hiss kimi dilindən, dinindən asılı olmadan bütün xalqlar üçün əsas həyat prinsipi olmasının təənnümü və bir sıra digər bu kimi dəyərlər ədəbiyyatımızın dərin qatda pərvaz edən ruhunun göstəriciləridir.

Cəsarətlə demək olar ki, minillik tarixə malik klassik ədəbiyyatımızın hər bir nümayəndəsi bu dəyərləri nənki qəbul etmiş, hətta onları öz dünyagörüşünə çevirmişdir.

Və hər ədəbi yaradıcılığın arxasından öz dövrünə xas ictimai-siyasi mühitin nəfəsini, ritmini, nəbzini hiss etməmək mümkün deyil. Bu ədəbi nümunələr biza Azərbaycan cəmiyyətində müxtəlif dövrlərdə multikultural əhval və tolerant münasibətlərin necə "hakimi-mütləq" olmasından xəbər verir. Bu ədəbi nümunələr tarixi keçmişdə qalan və artıq bizim görə bilmədiyimiz real həyat mənzərələrinin bədii "kardioqramı"nı dəqiqliklə çəkir. Belə olan təqdirdə biz bu kitabdakı nümunələrdən aydın şəkildə görürük ki, xalqımız, onun öncül yaradıcı şəxsləri özündə milli, dini təəssübkeşlik hisləri ilə yanaşı, bəşəri dəyərləri də yaşatmağı bacarmış və "özününkü" saydığını "öz-gəninki" olandan çox zaman fərqləndirməmişdir. "Öz – özgə" qarşıdurması xalqımızın formalaşma tarixi boyunca özünün ən yumşaq halında təzahür etmişdir.

"Eşqdir mehrabı uca göylərin" ideyasını yaradıcılığının cövhəri bəyan edən Nizamidən başlayaraq, "mənim tanrım gözəllikdir, sevgidir" etirafında bulunan Cavidə qədər Azərbaycan ədəbiyyatı eşq üstündə köklənmişdir. Bu ədəbiyyat yaşadığı bütün ictimai-siyasi dönəmlərdə irqindən, rəngindən, dinindən, dilindən asılı olmadan bütün bəşəriyyəti sevib. Eyni zamanda bu ədəbiyyatın sahibi olan Azərbaycan xalqı öz əvəzsiz mənavi-əxlaqi, ədəbi-bədii töhfəsini də ümumbəşər dəyərlər xəzinəsinə səxavətlə təqdim və daxil edib.

Abdulla Şaiq "Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz!" deyirdi. Məhəmməd Hadi "Qardaşız, qardaşız, ey insanlar" deyər insanlığa xitab edirdi.

Hüseyn Cavid Gülbahar adlı balaca bir qızçıqaza dünyanın bütün insanlarını sevdirdi.

Mirzə Cəlil kamançanın dili ilə qəlbi köz olan yüzbaşını ancaq nifrətlə yaşayan aciz və vəhşi düşməna qarşı mərhəmətə, başqa sözlə, özünün öz üzərində qələbəsinə səsləyirdi.

Seyid Əzim Şirvani "insan olmaq bir şəxsin müsəlman olub olmamasından asılı deyil" həqiqətinə inanırdı.

Füzuli bəşərin dərdini-qəmini Məcnunun, yəni, özünün dili-həzininə, ürəyinə cəm edib bütün dünyanı dərdədən xilas etməyi arzulayırdı.

Nəhayət, Nizami "Yeddi gözəl" kimi xalqlar dostluğunu tərənnüm edən bədii şedevr yaratmaqla yanaşı, ona hədiyyə göndərilmiş dili və məzhəbi ayrı olan bir kanizə vurulub evlənməsiylə şəxsi həyatı ilə də nəsilərə nümunə olurdu.

Oxucu ona təqdim edilən bu kitabda klassik şair və yazıçılarımızı tamam yeni bir rəkursda görərik. Ədəbiyyatımıza multikultural dəyərlər istiqamətindən baxış onun əzəmətini müəyyənləşdirən təməl meyarlardan biridir. Bu, biza ədəbiyyat tariximizi daha rəngarəng, daha çoxmənalı paradiqmalarda görmək imkanı verir. Biz onun ayrı-ayrı dövrlərinin bir-birilə mükəlliməsinin səsinə eşidirik. Xaqaninin "Həbsiyyə"sindəki suallara Cavidin Şeyx Sənan vasitəsilə cavabları səslənir: "Erməni" rədifli qəzəl yazan Nəsimiyə Süsən adlı erməni qızına şeir həsr edən Vəzəh "cavab verir". Biz anlayırıq ki, haqqında danışdığımız dəyərlər ulduz göy üzünə səpələnəndi kimi ədəbi-mədəni asimanımıza səpələnəməydi, bəşəriyyətin ümumi mənavi xəzinəsinə doğru gedən yol bizim üçün maneələrlə dolu və keçilməz olardı. Reallıqda isə biz bu yolu uğurla keçib gedirik. Çünki:

– Ayrı-ayrı dirlərə, dillərə mənsub xalqlara qarşı hörmət duymaq və bu xalqların adını ehtiramla çəkmək, onlara səmimi dostluq və sevgi münasibəti sərgiləmək ilk klassiklərimizin, orta əsrlər və İntibah dövrü şairlərimizin, maarifçi-demokrat yazarlarımızın yaradıcılığında xüsusi və önəmli yer tutur;

– Poeziyamızda müxtəlif dirlərin müqəddəslərinə – İbrahimə, Musaya, Süleymana, Yəquba, İsa Məsihə, Məryəmə dərin

hörmətlə müraciət edilməsi, onların həyat və əməlləri ilə bağlı Şərq poetikasının sehri və füsunkar cığırlarında uyğun təşbeh və bənzətmələr qurulması, istər müqayisəli, istər müqayisəsiz bədii fiqurlar yaradılması artıq öz-özlüyündə multikultural və tolerant əhvalın bariz nümunəsi kimi diqqəti cəlb edir;

– Başqa xalqlara məxsus alimlərə (Sokrata, Platona, Aristotela, Evklida, Hippokrata...), yazarlara (Götəyə, Şillərə, Şekspira, Hüqoya, Voltera, Russoya...) sonsuz ehtiramın təsviri də bir qədər yuxarıda qeyd edilən eyni əhvalın göstəricisidir;

– Ayrı dinə və millətə mənsub olan gözəllərin vəsfi, onlara saf, coşqun məhəbbət izharı, bu yoldakı məhrumiyyətlər və cəfalar Qanturalı, Kərəm, Şeyx Sənan, Bahadır, Əli kimi aşiqlərin həyatını, əslində, gözəlləşdirmiş, hətta bəzən bədii faciəvi sonluqlar olsa belə, bu möhtəşəm sevgi simfoniyaalarının əzəmətinə kölgə sala bilməmişdir;

– Ədəbiyyatımızda başqa dillərə və məkanlara (ölkələrə, vilayətlərə, şəhərlərə) içdən gələn, səmimi münasibət hissənin təsviri öz dövrünün ictimai fikrinin bədii ifadəsi olmaqla yanaşı, eyni zamanda, öz dövrünün ictimai fikrini yönləndirmək cəhdinin təzahürüdür.

Bütün bu sadalanan ilkin ümumiləşdirmələr xalqımızın psixologiyasında, dünyagörüşündə tarixən yer alan milli və bəşəri dəyərlərin bir-birilə necə çulğalaşmış, doğmalaşdığını göstərir. Bu nəhəng mənəvi xəzinə bu gün də eyni şəkildə yaşamaqdadır. Azərbaycanlı qəlbinin həssas, incə qatları bu gün də yer üzündə bir çoxlarını təəccübləndirir.

Biz doğru olaraq belə düşünürük və belə deyirik ki, bu gün xalqımıza xas olan tolerant, multikultural dəyərlər əsrlər boyu əcdadlarımızın canında, qanında yaşayıb. Bu kitabda "həmin dəyərləri kimlər və necə yaşadı?" sualına təkzibedilməz cavablarla qarşılaşacağıq.

Cavablar isə, əlbəttə, bu nəşrdə toplananlardan daha çoxdur, elə ona görə də ilk qaranıq olan bu toplunun gələcəkdə daha təkmil nəşrləri labüd və qaçılmazdır.

Eyni zamanda bəri başdan onu da qeyd edək ki, "Azərbaycan multikulturalizminin qaynaqları" adlı seriyanın növbəti əsərləri ("Azərbaycan multikulturalizminin elmi-fəlsəfi və publisistik qaynaqları" və "Azərbaycan multikulturalizminin siyasi və hüquqi qaynaqları") yaxın gələcəkdə işıq üzü görəcək. Bu əsərlər multikultural qaynaqlarımızın çoxşaxəli və çoxistiqamətli olmasının bariz nümunələri kimi təzahür edir.

Azərbaycan elmi-fəlsəfi, publisistik təfəkkürünün tarix boyu ortaya qoyduğu nümunələr dünya tolerantlığı və multikulturalizm xəzinəsinə əsl töhfədir. Bunu hamının bilməsində fayda var. Eyni zamanda tarix boyu siyasi dinastiyalar, dövlətlər bir-birini əvəz etdikcə Azərbaycan siyasi müstəvisində baş verən multikultural reflekslər bu dəyərləri layiqincə qiymətləndirib öyrənmək üçün münbit şərait yaradır. Əsasən, pərə-kəndə şəkildə bu günümüzdə gəlib çıxan multikultural siyasi dəyərlərin mövcudluğu zaman-zaman onların sistemli və bütöv olması ideyasının reallaşmasını da qaçılmaz edir. Bu baxımdan, tarixi zərurət ona gətirdi ki, Qafqaz Albaniyası dövründən və qədim Azərbaycan dinastiyalarından – Atabəylərdən, Səfəvilərdən, Əfşarlardan, Qacarlardan, eləcə də, ilk Xalq cümhuriyyətdən zərrə-zərrə işıq kimi axıb gələn möhtəşəm siyasi estafeti qüdrətli bir şəxs qəbul etdi.

Azərbaycan əsl müstəqilliyini XX əsrin sonlarında, nəhəyat, əldə edəndən sonra Ulu Öndər Heydər Əliyev ölkəni qorumaq, onu canlı orqanizm kimi geridönməz inkişaf yoluna qoymaq tarixi missiyasını yerinə yetirən əvəzsiz şəxsiyyət oldu. Multikultural və tolerant dəyərlərin Azərbaycan kimi kiçik, amma dərin tarixə, milli-mənəvi ənənələrə malik qürurlu bir ölkə

üçün son dərəcə vacib həyatı şərtlər olduğunu Ulu Öndər yaxşı bilirdi. Və o, bu dəyərləri yaşatmaq naminə Azərbaycan multikulturalizminin siyasi əsaslarını sistemli şəkildə, əzmlə qurdu və qəbul edilmiş siyasi bəyanat və sənədlərdə, fərman və sərəncamlarda, Konstitusiyə bəndlərində bunu addım-addım, geridönməz şəkildə həyata keçirməyə başladı. Zəngin mənəvi xəzinənin sistemli, özündə aydın perspektivlər ehtiva edən siyasi bünövrəsi belə yarandı.

Bu gün Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev 2016-cı ili Azərbaycanda "Multikulturalizm ili" elan edərkən məhz xalqımızın tarixi kökündə formalaşan və bu gün də yaşayan möhtəşəm mənəvi, elmi və siyasi qaynaqlara əsaslanır. Bu qaynaqlar xalqımızın daxili aləmini, ruhunu, mənəvi zənginliyini adekvat göstərən zəngin mənbədir.

Bu gün Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev öz ulu siyasi sələfinin yolunu ləyaqətlə davam etdirərək bütün dünyaya bəyan edir: "Azərbaycanda multikulturalizm dövlət siyasətidir və onun alternativi yoxdur!"

Bu, həqiqətən, belədir. Nizaminin, Füzulinin, Axundzadənin, Seyid Əzimin, Mirzə Cəlilin, Cavidin, Abdulla Şaiqin və yüzlərlə, minlərlə Azərbaycan ədəbi-bədii, elmi-fəlsəfi və publisistik söz müqtədininin, dövlətimizin taleyində misilsiz xidməti olmuş tarixi-siyasi şəxsiyyətin mənsub olduğu xalqın canından, qanından doğan duyğular dünyasına, söz və fikir aləminə, siyasi iradəsinə alternativ varmı? Yoxdur! Ola bilməzi? Ola bilməz!

Yaşayacaq!

Kamal Abdulla

KİTABI-DƏDƏ QORQUD

Eposun, əsasən, VII əsrdə Azərbaycanda formalaşması fikri irəli sürülür.

Azərbaycanlıların qəhrəmanlıq dastanları sırasında xüsusi yer alan ən qədim yazılı abidə olan "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında maraqlı multikultural və tolerant əhvalın təsvirinə rast gəlirik.

Dastandakı qəhrəmanların müsləman kimi dindarlığı mühafizəkərlikdən xeyli uzaq bir məzmunudur.

Qorqud qəhrəmanlarının tapındığı din falçı, piri, molla dini deyil, sözün birbaşa mənasında Quranda ifadəsini tapan ilkin dindir, Tanrı dindir.

Oğuz türkünün Tanrıyla təması mistik aləmə qapılanların, məbədlərdə gün keçirənlərin, guşənişinlərin ibadətindən fərqli məzmunudur. Bu məzmunun sırf həyatı müstəvidə və təktənirliğin insan üçün nəzərdə tutulan təyinatına tamamilə uyğun gəlir.

Kitabdakı "Qanlı Qoca oğlu Qanturalı" boyunda multikultural dəyərlər daha qabarıq şəkildədir. Belə ki, gənc Qanturalı evlənmək üçün "kafir" qızını - Trabzonun xristian təkurunun qızı olan Sarı donlu Selcan xatununu seçir. Oğuz bəyləri üçün bu dini və milli mənsubiyyət

heç bir mənada özgəlik ifadə etmir. Hətta bu qızı alıb gətirməyi Qanturalıya öz atası təklif edir. Qanturalının gələcək həyat yoldaşında görmək istədiyi yalnız bu keyfiyyətlərdir: “Baba, mana bir qız alı ver kim, mən yerimdən turmadan ol turğac gərəki! Mən qaraqoç atıma binmədən ol binmək gərəki!...”

Selcanı evlənməsinə qızın atasından – Trabzon təkurundan razılıq alması üçün Qanturalı ağır sınaqlardan keçərək, təbii ki, bir igidlilik nümunəsi sərgiləməli olur. O, bir buğa, bir buğra və bir aslanla çarpışır. Sınaqları qələbə ilə başa vurub Selcan xatunla öz yurduna yola düşür. Qızını müsləman bir oğuz gəncinə verdiyinə görə sonradan peşman olan Trabzon təkuru onların ardınca qoşun göndərir ki, övladını geri alsın. İki gəncin üzərinə bu dəfə düşmənin qismində gələnlər təkür döyüşçülərini Qanturalı ilə Selcan xatun – biri müsləman, o biri xristian inanclısı olaraq birgə dəf edirlər.

Hekayə boyu Selcan xatuna dini baxımdan heç bir ögeylik sərgilənmir. Əksinə, onun qəhrəmanlığının təsvirində məhrəm bir müna-sibət ifadə olunur. Selcan xatun ailə namusu, qəbilənin şərəfi, mənəvi-əxlaqi təmizlik və qorxmazlıq kimi dəyərləri yüksək tutan oğuz qadınlarının mühitində tam doğmalaşmış birisidir. Bu keyfiyyətlərin hamısını azərbaycanlı oxucu onun da timsalında görür. Və buna görə də Dədə Qorqud mühitində yaşayanlar xristian Selcan xatunu müsləman oğuz qızlarından, məsələn, Banuçiçəkədən fərqləndirə bilmir və yaxud fərqləndirmək istəmir.

“Baybörənin oğlu Bamsı Beyrək boyu”nda yer alan Banuçiçək də Selcan xatun kimi gənc bir qızıdır. Onunla nişanlanmış Bamsı Beyrək də Qanturalı kimi öz atasına eyni xüsusyyətlərə malik bir qızla evlənmək istədiyini bildirmişdi: “Baba, mana bir qız alı ver kim, mən yerimdən turmadan ol turğac gərəki! Mən qaraqoç atıma binmədən ol binmək gərəki!...” Beləliklə, istər müsləman oğuz qızı Banuçiçək, istərsə də xristian qızı Selcan xatun qədim azərbaycanlılar (oğuzlar) üçün eyni dərəcədə doğmaliqla tərənnüm edilir.

“Kitabi-Dədə Qorqud”da başqa bir qadın obrazı da var ki, o da dini mənsubiyyətcə xristiandır, ancaq oğuz qadınlarının içində deyil, düşmənin içindədir. “Baybörənin oğlu Bamsı Beyrək boyu”nda bu xristian qızı – Bayburt qalasının bəyinin qızı Beyrəyin düşmənləri sırasında olsa da, oğuz qəhrəmanının xilası üçün əlindən gələni edir. Beyrək onun atasının əsirliyində olarkən qız bu gənc oğuz bəyinə aşiq olur və ona əsirlikdən qaçması üçün kömək edir. Günlərin bir gününü qız Beyrəyə deyir: “Əgər səni hasardan örkənlə aşığı sallasam, sağ-salamat ata-ananın yanına getsən, məni burda gəlib halallığa alarsanmı?”

Beyrək bu xristian qızına and içir: “Oğuz yurduna salamat çıxsam, gəlib səni halallığa almasam, qılıncıma doğranım! Oxuma sancılım! Yer kimi çatlayım, torpaq kimi sovrulum!”

Beləliklə, xristian qızının əsirlikdən azad etdiyi Beyrək Oğuzla geri dönüb öz nişanlısı Banuçiçəyə qovuşur və təbii ki, xristian qızı ilə

evlənmək andına xilaf çıxır. Sonuncu "İç Oğuz Dış Oğuz asi olub Beyrək öldüyü boy"da məhz Beyrəyin halak olması qəhrəmanın öz andına, verdiyi sözə xilaf çıxmağının nəticəsi kimi ortaya çıxır. Çünki Beyrək sözündən dönmüşdü. Söz də onu cəzalandırır. Əslində, bu məqama multikultural münasibətlər sisteminin işığında nəzər salsaq, belə demək olar: başqa bir dinin, millətin nümayəndəsinə olsa belə, verdiyi sözə xilaf çıxan oğuz cəngavərini Oğuz əxlaqı, Oğuz adəti ayırı-seçkilik salmadan cəzalandırır.

Beyrəklə Kafir qızının söhbətindən bir parça:

Məgər kafir bəginin bir biki qızı vardı. Hər gün Beyrəgi görməyə gəlirdi. Ol gün genə görməyə gəldi. Baqdı gördi, Beyrək səxt olmuş. Qız aydır: "Necün səxtsən, xanım yigit?"

Gəldigimcə səni şən görərdim. Gülərdin, oynardın. Şimdi noldun?" - dedi.

Beyrək aydır: "Necə səxt olmayayım? On altı yıldır kim, babanın tutsaqıyam. Ataya-anaya, qavuma-qardaşa həsrətəm; və həm bir qara gözlü yavuqlum vardı. Yalançı oğlu Yalancuq derlər, bir kişi vardı; varmış, yalan söyləmiş, bəni öldi demiş; ana varar olmuş", - dedi.

Böylə digəc, qız - Beyrəgi aşıqlamışdı - aydır: "Əgər səni hasardan aşağa orğanla salındıracaq olursam, babana-anana sağlıqla varacaq olursan, bəni bunda gəlüb halallığa alurmuşan?" - dedi.

Beyrək and içdi: "Qılıcına doğranayım! Oxıma sancılayım! Yer kibi kərtiləyim, topraq kibi savrılayım! Sağlıqla

varcaq olursam Oğuz, gəlüb, səni halallığa almaz isəm!" - dedi.

Qız dəxi orğan gətürüb Beyrəgi hasardan aşağı salındırdı. Beyrək aşağa baqdı. Kənduzin yer yüzində gördi. Allaha şükr eylədi.

"Qanturalı" boyundan parçalar:

Qanturalı camal və kamal iyəsi yigit idi. Oğuzda dörd yigit niqabla gəzərdi. Biri Qanturalı, biri Qaraçəkür və oğlu Qırqqınuq və Boz ağırlı Beyrək. Qanturalı niqabın sərpdi. Qız köşkdən baqardı. Daraqlığı boşaldı, kedisi mavladı. Avsal olmuş dana kibi ağızının suyu aqdı. Yanındağı qızlara aydır: "Haq Taala atamın könlinə rəhmət eyləsə, kəbin kəsüb məni ol yigidə versə.

Bu məhəldə dəmür zəncirlə buğayı gətürdilər. Buğa dizin çəkdi, buynuzıyla bir mərmər daşı yoğurdu, penir kibi dıtdı. Kafirlər aydır: "Şimdi yigidi atar-yıqar, sərəp-ırtar. Yıqılsun Oğuz elləri! Qırq yigit bir bəg oğlıyla bir qızdan ötri ölmək nolur?" - dedilər.

Bunu eşidicək qırq yigit ağlaşdılar. Qanturalı sağına baqdı, qırq yigidin ağlar gördi. Solına baqdı, eylə gördi. Aydır: "Hey, qırq eşüm, qırq yoldaşım, niyə ağlırsız? Quruluca qopuzum gətürün, ögün məni!" - dedi.

Burada qırq yigit Qanturalıyı ögmişlər. GörəlİM, xanım, necə ögmişlər. Aydır:

Sultanım Qanturalı, qalqubanı verindən durmadınımı?
Yelisi qara Qazılıq atu binmədinmi
Arqu mili Ala dağı avlayuban-quşlayuban?
Babanın ağ-ban eşigində
qaravaşlar inək sağər görmədinmi?

"Buğa, buğa!" dedikləri
qara inək buzağısı degilmidir?
Apl ərənlər qırımından qayururdi.
Oldur, Sarı donlu Selcan xatun köşkdən baqar
Kimə baqsa, eşqiylə oda yaqar.

... Məgər, xanım, təkür peşiman oldı. "Üç canavər öldür-
digiğün bir qızçığazımı aldı-getdi", - dedi. İçin qara donlu,
gög dəmürli altı yüz kafır seçdi. Gecə-gündüz yortdılar.
Nagahandan yetdilər. Qız hazır idi. Baqdı gördi, ilğar yetdi.
Atın oynatdı, Qanturalının üzərinə gəldi. Soylamış, görəlim,
xanumim, nə soylamış, aydır:

Çafil olma, qara başın qaldır, yigit!
Ala qıyma görklü gözün açğıl, yigit!
Qarularından ağ əllərin bağlanmadın,
Ağ alhun qara yərə dəpilmədin,
Çafilla görklü başın kəsilmədin,
Alca qanın yer yüzinə dökülmədin,
Yağı yetdi, düşməni irdi,*
Nə yatarsan, qalqğıl!
Qab qayalar oynamadın, yer obruldi.
Qan bağlər ölmədin el boşaldı.
Qurcuşuban-uğraşuban dağdan endi.
Yasanuban üzərinə yağı yetdi.
Yatacaq yermi buldun, yurtımı buldun,
noldi sana? - deyü çağırdı.

Qanturalı sərmərdi, oyandı; uru durdı. Aydır! "Nə
söylərsən, görklüm?" - dedi. Aydır: "Yigidim, üzərinə yağı

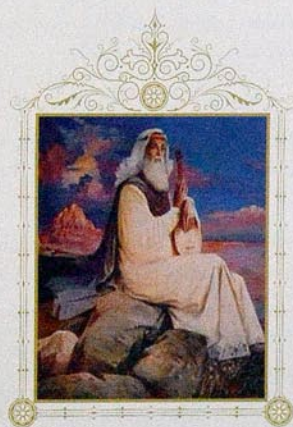
*Maraqlıdır ki, Selcan Xatun artıq atasının qoşununa «yağı», «düşməni»
qoşunu kimi baxır – *Elmi redaktor.*

¹ Aydır – deyir, söyləyir.

gəldi. Oyarmaq bəndən, savaşuban hünər göstərmək sən-
dən!" - dedi.

Qanturalı gözün açdı, qapaqların qaldırdı. Gördi gə-
lin at üzərində geyinmiş, süğüsü əlində. Yer öpdü. Aydır:
"Aməonna və səddəqna! Məqsudumuz Haq Taala dərgahında
hasıl oldı" deyüb, arı sudan əbdəst aldı. Ağ alını yərə qodı.
İki rikət namaz qıldı, atına bindi. Adı görklü Məhəmmədə
salavat gətirdi. Qara donlu kafirə at saldı. Qarşu vardı.

Selcan xatun at oynatdı. Qanturalının önünə keçdi.
Qanturalı aydır: "Görklüm, qanda gedərsən?" - dedi. Aydır:
"Bəg yigit, baş əsən olsa, börk bulunmazmı olur? Bu gələn
kafir çox kafirdir. Savaşalım, döğüşəlim: ölənimiz ölsün, diri
qalanımız odaya gəlsün!" - dedi. Burada Selcan xatun at saldı,
qırımın basdı. Qaçanın qovmadı. "Aman" deyəni öldürmədi.
Eylə sandı ki, yağı basıldı. Qılıcının balçağı qan odaya gəldi.
Qanturalıyı bulmadı.

QƏTRAN TƏBRİZİ

(1012-1088)

Təbriz yaxınlığındakı Şadiabad kəndində anadan olmuşdur. Klassik Azərbaycan poeziyasının güdrətli nümayəndələrindən biridir.

15-16 yaşlarından şeir yazmağa başlayan Qətran artıq 20 yaşında Gəncəyə gedir və burada Şaddadilər sarayında şairlik edir. Bir müddət isə Təbrizdəki Rəvvadilər sarayında yaşamışdır. Onun ədəbi irsindən bu gün əlimizdə olan əsərləri, əsasən, qəsidələrdən ibarətdir. Şairin farsca yazdığı əsərlərində multikultural dəyərləri özündə ehtiva edən qiymətli fikirlərə rast gəlirik.

Yədi-beyzası¹ Musanın bu bürhandan² qalar heyran,
Bu möcüzə qılar aciz nəfəs çəkməkdə İsanı.³

Sağ olsun Bül-Müəmmər⁴ ki, cahanı eyeləmiş abad,
Bu gün insanlığa ancaq elə xeyrül-bəşər lazım.

¹ Yədi-beyza – ərəbcə lüğəvi mənası “ağ əl” deməkdir. Dini ədəbiyyatda Musa peyğəmbər əlini qoltuğuna salıb çıxarkən işiq saçmış (Quran, Əl-Əraf: 104-108).

² Bürhan – dəlil, sübut.

³ Dini etiqada görə İsa peyğəmbər öz nəfəsi ilə ölümləri dirildirmiş.

⁴ Bül-Müəmmər – XI əsrdə Gəncədə hökmranlıq etmiş Əbülhəsən Əli Ləşkərinin vəziri.

Əlində möcüzü var Məryəm oğlu İsanın,
Qılıncı, möcüzəsi eyni – Musayi-İmran!

Ey qəmdən ölənlərçin olan İsayi-Məryəm!
Həqq yoldan azanlarçin olan Musayi-İmran!

Az. f. 289629

M. F. Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

EYNÜLQÜZAT HƏMƏDANİ MİYANƏCİ

(1098-1131)

Həmədanda doğulmuşdur, əsli Təbriz yaxınlığındakı Miyanə şəhərindəndir. Buna görə də müəllif həm Həmədani, həm də Miyanəci təxəllüsü ilə tanınır.

Azərbaycanda sufizmin görkəmli nümayəndələrindən və vəhdəti-vücut təliminin ilk nəzəriyyəçilərindən biridir. Alim-şairin ən məşhur əsəri "Təvhidat" ("Giriş") sayılır.

Eynülqüzat fəlsəfi məzmunlu əsərlərində elmə, kamil insana yüksək dəyər vermiş, fikirlərini Quran ayələrinin batini yozumları ilə açıqlamağa çalışmışdır. Bu böyük Azərbaycan filosofunun əsərlərində humanist fikirlər və bütünlük insanları bərabərliyi ideyası geniş yer almışdır.

Bədxahlar və mürtəce din xadimləri alim-şairin islama, Qurana dair bir sıra fikirlərini müxtəlif cür yozaraq onu bidətdə (dindən uzaqlaşmaqda) suçlamış və Bağdadda özünü dərslər dediyi Nizamiyə mədrəsəsinin həyatında dar ağacından asmışlar.

Şeirlərində kafir və müsəlman arasında "öz-özgə" ayrılığının yumşaq formasını tətbiq etmiş (- Elmi redaktor), mövcud fərqləri aradan götürülməsini təbliğ etmişdir. O, dini, irqi və milli mənsəbiyyətdən asılı olmayaraq mükkəmməl Adəm, yəni, kamil insan yaratmaq ideyasını ortaya qoymuşdur.

Ey can, gəl aləmdə bir atəş qataq,
Küfrü, müsəlmanı bir yerə qataq...
Vüsəlın nurundan biz bir olalım,
Hümmət¹ aləmdə Adəm bulalım.

Hər yerdə müşrik² də, kafər də bizik,
Büt ilə şahid³ də, dilbər də bizik.⁴

¹ Hümmət/hümmət – çalışma, səy göstərmə.

² Müşrik – büt-pərəst, çoxallahlığa etiqad edən.

³ Şahid – burada "sevgili" anlamında işlənmişdir.

⁴ Nümunələrin poetik tərcüməsi Nəsimi Göyüşovundur.

MƏHSƏTİ GƏNCƏVİ

(1113 – 1205)

Şairə Gəncədə anadan olmuş və təxminən Nizami Gəncəvidən bir qədər əvvəl vəfat etmişdir.

Şairlikdən əlavə gözəl musiqiçi, xəttat və şahmatçı olmuşdur. Şərqdə ilk olaraq qadın şairlər məclisi yaratmışdır. Məhsətinin adı sənətkarlıqda böyük rubai ustası Ömər Xəyyamla yanaşı çəkilir. Dövrün ədəbi ənənəsinə uyğun olaraq rübailərini fars dilində yazmış Məhsətinin əsərləri dəfələrlə müxtəlif müəlliflər tərəfindən dünya dillərinə tərcümə olunmuş, çap edilmişdir.

Şairəyə, onun rübailərində xalq sevgisi sonradan "Məhsəti və Əmir Əhməd dastanı"nın yaranmasına səbəb olmuş və bu dastan yazıya alınaraq dövrümüzə qədər gəlib çatmışdır.

Bir əlimdə qədəh, bir əldə "Quran",
Gah halal insanam, gah haram insan.
Bizik bu dünyada nə püxtə, nə xam,
Nə mütləq kafirik, nə tam müsəlman.

Mərvdə lələ o gün od-alov saçdı,
Dünən zanbaq Bəlxədə sulara qaçdı.

Sabah yel Heratda səmən səpəcək,
Nişapur torpağı bu gün gül açdı.

Nə səcdə, ibadət əsiriyəm mən,
Muğuc, xərəbatı seçmişik vətən.
"Mey içmə günahdır!" – söyləmiş qazı,
Yetim malı yemək yaxşımı meydən?

Meyxanada bütlərlə təhiyyat xoşdur,
Pudluq qədəh əllərdə münacat xoşdur.
Təsbihlə riyakarlıq etmək iyrəncdir,
Zünnar ola əynində, xərəbat xoşdur.

XAQANI ŞİRVANİ

(1126-1199)

Azərbaycanın qədim siyasi və mədəni mərkəzlərindən olan Şamaxıda doğulmuşdur.

Müsləman Şərqi'nin ən böyük şair və filosoflarından biri olan Əfzələddin Xaqani Şirvaninin ailə mühitinin özü multikultural dəyərlərə bir nümunə sayıla bilər. Belə ki, şairin anası Rəbiyə müsəlmanlığı qəbul etmiş xristian-
nestorian¹ olmuşdur.

Şairin yüksək savad səviyyəsi onun Bizans hökmdarına yazdığı qəsidəsindən də bəlli olur. Xaqani bu əsərində yazır ki, xristian ehkamlarını hər hansı bir yepiskopdan yaxşı bilir, yakovitlik², nestorianlıq və ortodoks³ provaslavlığın incəliklərinə dərinəndən bələddir, bundan başqa Zənd-Avesta vasitəsilə Zərdüştinin sirlərinə də vaxıfdir.

Şair özünün məşhur "Həbsiyyə" adlanan qəsidəsində Musa peyğəmbər, İsa peyğəmbər, Məryəm Ana kimi müqəddəs şəxslərə saf, səmimi münasibətini sərgiləmişdir. Özünü on-

¹ Nestorian-xristian – İsanın insan kimi doğulub, sonradan Allahın oğlu olduğunu iddia edən təriqət tərofdarı. Xristian kilsəsi onları kafir elan etmişdi.

² Yakovitlik – Suriya qədim Şərqi kilsəsinə mənsub olanlar. Bu kilsənin hazırda 2 milyon üzvü vardır.

³ Ortodoks provaslavlıq – Provaslav Apostol kilsəsinin ənənələrinə riayət etmək.

larla müqayisə edən Xaqani xristianlığın bir sıra elmi-fəlsəfi məqamlarını da açıqlamışdır.

Xaqaninin XII əsrdə Bizans imperatoruna müraciətlə: "Mən indi gedim gürcü xristian olub donuzmu otarım?" – sual-tələbinə XX əsrdə Azərbaycanın dahi filosof şairi H.Cavid "Şeyx Sənan" pyesində cavab verir.¹

Həbsdən şikayət və azad olması üçün Rum qeysərindən xahiş

Tərsaların² xətti kimi tərsinə işlər fələk,
Boynuma bir zəncir salıb, saxlar məni rahib tək.
Bu deyrdə³ sakin deyil məgər həzrəti-İsa,
Ki, Dəcəlin⁴ işi işlər minə⁵ rəngli kəlisə?
Bax, Məryəmin sapı kimi ikiqatdır bədənim,
İsadakı iynə kimi təkəkdir qəlbim mənim.⁶
Möhkəm iplə əl-qolumu bağlamışlar burada,
Necə İsa bir iynəyə bağlı qalmış orada.
Necə olmuş: Dəcəal kimi təkğöz olan bir iynə,
İmkan tapıb, sancılmışdır İsanın sinəsinə?
Rahiblərin paltarı tək gündüzüm olmuş qara,

¹ Bax.: Hüseyn Cavid bölməsi – *Elmi redaktor*.

² Tərsa – xristian, xaçpərəst.

³ Deyr – monastir, dini məbəəd, kilisə.

⁴ Dəcəal – ərəbcə "yalançı" deməkdir. Dini qaynaqlara görə Qiyamət günü zühür edəcək əfsanəvi varlıqdır. Burada zamanənin Dəcəal kimi alçaqların, yalançıların xeyrinə hərəkət etməsi vurğulanır.

⁵ Mina – şüşə, büllür; mozaika, rəngarəng şüşə.

⁶ Dini etiqada görə Məryəm İsanı götürüb Dəməşqə getmiş və orada hər ikisi yun əyirib, müzd ilə yaşamışlar. İsanın iynəsi – guya İsa göyə çəkilib dördüncü fəlayə çatanda, mələklər: Dünya malından İsada bir şey varmı? – deyər İsanı axtarmış və onda birə iynə ilə bir qırıq küpə (sırğa) taparaq peyğəmbəri yuxarı göylərə buraxmışlar. Xaqani bu beytdə öz vicudunu Məryəmin bükülmüş sapına, yalqızlığını isə İsanın iynəsinə bənzədir.

Hər gecə mən rahib kimi başlaram ahü zara.
 Sur¹ kimi nəfəslənən ahlarımla hər səhər,
 Mavi damın bacasında yerləşən xaç deşilər.
 Dəryaları buxar edən ahıma tuş gələrək,
 İsa üçün təyəmmümgah² oldu dördüncü fələk.
 Mənə ülvı atalarım olmadılar mehriban,
 Odur ki, mən saqınırım İsa kimi atadan.
 Mənə bilik ulduzunun nə olacaq faydası?
 Mən zülmətəm, parlamaqdır ulduzumun qaydası.
 O olmuşsa Keyxosrov tək İran, Turan hakimi,
 Niyə zülmət bir quyuda qalmışdır Bijən³ kimi?
 O dördüncü göydə İsa Günəşlə həmxanasa,
 Bundan nə həzz ala bilər İsa quşu - yarasa?⁴
 Niyə İsa öz quşunun özü təbibi olmur,
 Ki, o quşun kor gözünə özü bağışlasın nur?⁵
 Təbimin bu körpələri birər İsayə oxşar,
 Anasının paklığını hər biri etmiş iqrar.⁶
 Məryəm xurma ağacıyla göstərmiş möcüzü,
 Mən təbimin paklığına şahid gətirirəm sözü.
 Beş yüz ildir doğulmamış mənim kimi sənətkar,

¹ Dini etiqada görə qiyamət günü ölümləri diriltmək üçün İsrafilin çalacağı şeypur.

² Təyəmmüm – iki ovucu təmiz quma-torpağa sürterek üzə və qolları çəkmək, yəni, dəstəməz almaqdır. Bu qayda ilə dəstəməz alınan yer isə “təyəmmümgah” adlanır.

³ Firdovsinin “Şahnamə” əsərindəki pəhləvan surətlərindən birinin adıdır. Bijən 7 il bir quyuda həbsdə olmuşdur. Şair burada həmin əhvalata işarə edir.

⁴ İsa quşu-yarasa – İslam dininə görə İsanın möcüzələrindən biri də pələqdan quş düzəldib üfürərək ona həyat verməsi olmuşdur və bu quş yarasa imiş. Xaqanı burada demək istəyir ki, yarasa işıqdan heç bir fayda almadığı kimi, mənim də elmimin, sənətimin bu qaranlıq zindanda heç bir faydası yoxdur.

⁵ İsa peyğəmbərin göstərdiyi möcüzələrdən biri də anadangəlmə korların gözünü aç bilməsi olmuşdur. Xaqanı burada təəcübü deyin: Korları müalicə edən İsa nə üçün özünün yaratdığı quşun – yarasanın göznlərini açmadı?

⁶ İqrar – təsdiq, təsdiq etmə; bəyənmə; etiraf etmə.

Yalan yoxdur bu sözümdə, mənim min şahidim var.
 Düşməni məni zəncir ilə bağlamış üç tərəfdən,
 Asıb daim odlayırlar, məgər bir qəndiləm¹ mən?
 Axıdıram, Məryəm kimi yerə dikib başımı,
 Məsihanın² nəfəsitək saf olan göz yaşımı.

Yəhudanın³ tay-tuşudur, düşmənlərim, odur, mən,
 İsa kimi çox qorxuram gözlənilməz tənədən.
 Nədir əmrin, Yəhudanın sitəmindən qorxaraq,
 Mən Sükuba⁴ kilsəsinə düşüm əlindən qaçaq?
 Nədir əmrin, gedib küfrün kənarında yer tutam?
 Gözləməyim öz dinimin yolunda ali məqam?
 Abxazların qarısını gedib, döyüm əlimlə?⁵
 Rumluların məzhəbinə iqrar edim dilimlə?
 Qibləm olan beytüllahdan mən necə üz döndərim?
 Olsun Beytül müqəddəsin məhrabı səcdə yerim?
 Əlli ildir müsəlmanam, ağartmışam saçımı,
 İndi gedib ayağıma zəncir edim xaçımı?
 Məhkumluqdan gedib öpüm kəlisanın zəngini?
 Zülm əlindən zünnar⁶ asıb, dəyişdirim rəngimi?
 “Səryanilər”⁷ hədisini “İncil” üzrə şərh edim?
 “Tövrat”dakı müəmmarı oxumağa mən gedim?

¹ Qəndil – çıraq, fanar.

² Məsiha – İsa peyğəmbər.

³ Yəhuda – Məryəmi və İsanı öldürmək istəyən şəxs.

⁴ Sükuba – Kəsranı abididir. Din tarixinə görə İsa yəhudilərin zülmündən qaçaraq Sükubanın tikdiyi kilsəyə getmiş və orada göyə çəkilmişdir.

⁵ Eyni təhdidi “Kitabi-Dədə Qorqud”da Qazan oğlu Uruz atasına edir:

Qan Abqaza elinə mən gedərəm... – *Elmi redaktor.*

⁶ Zünnar – İslam ölkələrində məsihəliklərin – xristianların müsəlmanlardan seçilmək üçün bellərinə bağladığı ip-qurşaq. İrfani ədəbiyyatda kafirlik timsalı kimi də işlənir.

⁷ Səryani // Süryani - Aralıq dənizinin şərqindəki ərəzi. Burada yaşayan xalqlar samı dillər qrupuna aid olan Səryani dilində danışırırlar. Dinlər tarixinə görə İncilin ilk variantı müsəlmanlara Süryani dilində çatmışdır.

Nacorməklək¹ hara, Məxrən² kilsəsində mən hara?
 Bokratilər³ qapısına gedib, istəyim çara?
 Necə gedib zahid kimi mağaralarda qalım,
 Əynimə bir çuxa geyim, orada "molo"⁴ çalım?
 Əvəz edim bir palazla ipək xara köynəyi?
 Bətriq⁵ kimi yurdum olsun qayaların əyi?
 Uşaqların boğazına taxta dua asantək,
 Bu yaşım da xaç asarsam, ağlısız olam görək.
 Mənə hörmət etməzlərsə Abxaziyada, nə edim?
 Oradan da yola düşüb, Rum ellərinə gedim?
 Gedib Rumun heykəlinə⁶ məktəb açım təzədən?
 Mətran⁷ qoyan ayinləri başlayım təlimə mən?
 Səqqə oğlu⁸ kimi atım ridanı⁹, teyləsanı?¹⁰
 Zünnar asım, bərnəs¹¹ geyim, olum donuz çobanı?

Üsfüq mənim biliyimi üstün tutar, verər həqq,
 Yəqub ilə, Nəstur ilə Məlkəyə qarşı mütləq.¹²

¹ Nacorməklək – bütəxanada oturmağa deyilir.

² Məxrən – kilsə adı.

³ Bokratilər – Tiflis hökmdarları.

⁴ Molo – keşişlərin avazla oxuması.

⁵ Bətriq (Bitriq) – xristianların monastırda yaşamış ruhani rəhbərlərindən birinin adıdır.

⁶ Heykəl – Rumda bir məbəddir.

⁷ Mətran (Mitran) – mitropolit, pravoslav xristianlarında yüksək ruhani rütbəsi.

⁸ Səqqə oğlu – Şeyx Sənanın ləqəbidir.

⁹ Rida – bəzi ruhanilərin çiyinlərinə atdıqları örtük, əba.

¹⁰ Teyləsan – zahidlərin başlarına, çiyinlərinə saldıqları parça.

¹¹ Bərnəs – nəsrənilərin qoyduqları böyük yun papaq.

¹² Üsfüq – xristian qazısı; Yəqub və Nəstur iki keşiş; Məlkə isə xristianların böyük ruhanilərindən birinin adıdır.

Deyərlər ki, bu, hikmətdə ikinci Bətlimusedur,¹
 Böyüklükdə, hörmətində şöhrətli Filakusedur.²
 Qüştəntin³ aparılan yazımın hər kəlməsi,
 Ölümlərə hünüt⁴ olar, dirilərin sürməsi.
 Mən Musanın əsasını, hardan olsa, alaram,
 O əsanı sındıraraq, xaç şəklinə salaram.
 Məsihanın eşşəyinin peyininə basıb mən,
 Burun qanı dayandıraram qoca abidin fövrən.⁵
 Səmərqəndlə Buxaranın xaqanına tac deyə,
 Gəndəyəm o eşşəyin noxtasını hədiyyə.
 Gümrahların⁶ göz yaşıyla dırnağını eşşəyin,
 Tutduraram mən qızıla, lələ, yaquta, yaqın.
 Üç "üqnumu"⁷, üç "qurqufu"⁸, öyrənəyəm mən əzbər,
 Dəlilərlə məzmununu şərh edəyəm müxtəsər...

Dara çəkilən zaman İsa dedi, gedirəm,
 Yuxarıda öz atamın səsini dərk edirəm.⁹
 Əgər Zərdüşt dini ilə maraqlanarsa qeysər,
 Əlim ilə "Zənd-Avesta" ayinləri dirilər.¹⁰

¹ Bətlimused (Ptolomey) – Fludisin oğlu, məşhur həkim Calinusun şagirdidir. İkinci əsrin əvvəllərində İskəndəriyyədə yaşamış böyük riyaziyyatçı və astroloq alim olmuşdur.

² Filakus (və ya Filikus) – qədim Romanın görkəmli alimlərindən biri olmuşdur.

³ Qüştəntin (Konstantin) – Xaqanın məktub yazdığı Rum hakimi.

⁴ Hünüt – ölümlərin uzun zaman qalib çürüməməsi üçün meyitə sürtilən xoş qoxulu maddə.

⁵ Eşşək peyini vaxtilə burundan axan qanı kəsmək üçün bir dərman vasitəsi olmuşdur. Beytdəki "fövrən" sözü dərhəl deməkdir.

⁶ Gümrah – yolunu azmış.

⁷ Üqnum – əsil, əsas deməkdir. Üç üqnum – ata, oğul, müqəddəs ruh deməkdir. Yəni, xristianların İsanı Allah, Allahın oğlu, Allahın ruhu kimi qəbul etdikləri üçlük.

⁸ Qurquf – nəsrənilərdə bir kitabın adıdır.

⁹ Beytdə Xaqanı İsanın "Mən Allahın oğluyam" deməsinə işarə edir.

¹⁰ Bu beytdə Xaqanı Rum qeysərinə onun üçün Zərdüşt ayinləri yazmağa hazır olduğunu bildirir.

Deyrəm ki, od nə idi, haradan yarandı "Zənd"
 Ki, onların ikisindən ad aldı zənd-pazənd.¹
 Nə kül idi, yerdə qalan o oddan ki, bir zaman,
 Alışaraq yandı, etdi Xəlilüllah² heyran?
 Bir möbədə³ taraziya qoyub, axtarsam taraz,
 Luka oğlu Qəsta⁴ onun yaqın pərsəngi⁵ olmaz.
 Nə üçündür bədəninə milçəklər fitə bağlar?
 Nə deməkdir çəyirtkənin ayağında o şalvar?
 Məşhur olan Çin "Ərtəng"⁶ "Tənglüşa"⁷ dan⁷ gözəl,
 Qeysərlərin şəninə mən yazaram təsnif, qəzəl.
 Ey Xaqani, bu yaramaz fikirləri başla sən,
 Çünki bu cür fikirləri şeytandır təlqin edən.
 İsa üçün nə düşünər alçaq olsa yoldaşı?
 Pis vəzirdən nə qavraya bilər sultanın başı?
 Bəsdir daha, küfrə son qoy, təzədən imana gəl,
 Tövbə eylə dediyindən, arzularından götür əl.
 Söylə: iqrar edirəm ki, böyükdür, təkdir Allah,
 Mənim tərif etməyimdən qat-qat yüksəkdir Allah.

Sən, ey İsa təbiətli, Qeysər⁸ oğlu, sən məni,
 Dinlə bir az, and verirəm bir Allaha mən səni;
 And verirəm Cəbrayilə, ruh püfünə⁹, Məryəmə,

¹ Zənd – Avestanın şərhi, pazənd isə şərhin şərhidir.

² Xəlilüllah – Allahın dostu, İbrahim peyğəmbərin ləqəbidir.

³ Möbəd – zərdüştilərin kahini.

⁴ Qəsta – Abbasilər dövründə yaşamış məşhur tibb alimi olmuşdur.

⁵ Pərsəng – tərəzinin gözlərini tarazlaşdırmaq üçün qoyulan əlavə daş.

⁶ Ərtəng – məşhur nəqqaş Maninin kitabıdır. Son dərəcə gözəl rəsmləri olduğundan Mani bu kitabın göydən nazil olduğuna xalq inanır.

⁷ Tənglüşa – Lüşa adlı bir Rum aliminin rəsmlər kitabıdır. Lüşa bu kitabı Maninin Ərtənginə cavab olaraq tərtib edib.

⁸ Qeysər – Roma və Bizans imperatorlarının ləqəbi, hökmdar, padşah.

⁹ Ruh püfii – Dini ədəbiyyatda Məryəmə ruh üfürülməsi yolu ilə onun İsa peyğəmbərə hamilə olması anlamını daşıyır.

Həm "İncil"^ə, həvəriyə,¹ İsa ibni-Məryəmə.
 O doğruluq beşiyinə, o bakirə hamilə,
 Həm o ələ, o qola ki, mayalandı yel ilə;
 Çaxmaq daşı, Əqsə deyri², Beytül-müqəddəsə mən,
 And verirəm Zəlixaya, Ənsəriyə,³ pak ikən.
 And verirəm zünnar ilə, naqus⁴ ilə qəndilə,
 Yuhənnaya,⁵ Bəheyraya,⁶ Şəmmasa,⁷ gəl, rəhm elə.
 Həm Allaha, həm qurbana, həm fitrə axşamına,
 Həm Məryəmin orucuna, həm heykəl bayramına;
 Məryəmə ki, qoymamışdı Yusiflə baş yastığa,
 İsayı ki, yerləşməmiş bətdə uşaqlığa;
 O ağac ki, haqqın ruhu olmuş onun meyvəsi,
 Sən olarsan o ağacın qol-budağı, rişəsi.⁸
 And vermişəm o qışa ki, birdən dönmüş bahara,
 O qocalmış ağaca ki, cavanlaşmış dübara;
 Kəlisada inləyərək "molo"⁹ çalan rahibə,
 Öz əlilə öz boynuna zəncir salan rahibə.
 And verirəm o üç bürcə, o ulduza, o Aya,
 O təslisə,⁹ o tərbiə,¹⁰ təsdisə,¹¹ səlasaya,¹²
 O üçlüyə ki, ucadır səmanın ülkarından,
 Dörd yan xaça, külək üçün düzələn bacaya, sən.

¹ Həvəriyələr – İsa peyğəmbərin şagirdləri, köməkçiləri.

² Əqsə deyri – Qüdsdəki monastır, məbəd.

³ Ənsari – Məhəmməd peyğəmbəri müdafiə etmiş Mədinə əhli.

⁴ Naqus – kilsə zəngi.

⁵ Yuhənnə – Yəhya peyğəmbər.

⁶ Bəheyra (Büheyra) – Məhəmmədin peyğəmbər olacağını bu hadisədən 20 il öncə söyləmiş məşhur nəsrani rahibi.

⁷ Şəmmas – Məhəmməd peyğəmbərin tərəfdarlarından biri.

⁸ Rişə – kök, ağacın kökü.

⁹ Təslis – üçlük, yeni İsanı, Ruhül-qüdsü və Məryəmi müqəddəs saymaq.

¹⁰ Tərbi: xaçın dörd guşəsi.

¹¹ Təsdis – dünyanın altı cəhəti (sağ, sol, ön, arxa, yuxarı, aşağı)

¹² Səlasə – üçlük: gün, ay, ulduz və ya cəmədat (cənsiz təbiət), nəbatat (bitkilər) və heyvanat (canlılar ələmi) deməkdir.

Mənə Beytul-müqəddəsi görmək üçün rüsxət¹ al,
Bu xüsusda dünyaların sultanını başa sal.
Ki, üstüvə² xətti ilə məhvərin xətti əgər,
Birləşsələr, nəticədə bir xaç əmələ gələr.
Layiqdir ki, bu feirimi İsa öyrənsin əzbər,
Təsbihində vird³ eyləsin hər beytimi səhərlər.

Xaç kimi qıvrım telləri, İsa nəfəslə ləbləri,
Bunlar bir olduqdan bəri zülmətə can görmüşəm.

Yaratmaqla heyvanatı, cəmədi, nəbatatı,
Təbiətin son istəyi insan idi, tək insan.

...Odur İsa, mənəm ona bəndə,
Tapdım hökmüylə çün həyat mən də.
İsaya bəndəlik edər hər kəs,
Gecə-gündüz nədir, inan bilməz.

İsa olmaq deyil belə asan.
Dara getməz onuntək hər insan.

Bilikdə Xızır odur, pak nitqdə Musa,
Xəlil tək yaradar, ruh verər neçə İsa.
O, elm çeşməsinə Xızır tək olub rəhbər,
Nəfəs salarsa, bil, İsa kimi ölü dirilər.
Mənim sözümdə əgər gizli ruh qüvvəsi var,
Onun kəlamıdır, ilhamımı çəkib aparar.

¹ Rüsxət – icazə, izin.

² Üstüvə – ekvator xətti.

³ Vird – zikir, dua; bir sözü təkrar-təkrar demək (oxumaq).

Yusif yoxdur, qıtlıq günü eləsin məni təmin,
Birdir mənim gözlərimdə Yəhuda, İbn Yəmin¹.
Yəhudanın tay-tuşudur, düşmənlərim, odur, mən
İsa kimi çox qorxuram gözlənilməz tənədən.

Mən bir Məsihəm ki, salib lərzə Yəhuda canıma,
Gah da bir hərzə² rahibin qaçdım əlindən dağlara.

Gülə, reyhanə atir vermədəyəm İsa tək,
Vurmağa əl güllü reyhanə məni qoymurlar.

Şah xidmətindəsənmi? – Soruşdun, dedim ki: – Yox!
Bil, azadlığı şaha, xaqanə mən satmaram.
İsanın iynəsini qara qəlbə vermərəm,
Məryəm telini pərdəni yırtanə satmaram.

Sözüm matəm libası geydi, susdum mən də Məryəm tək,
Ölübdür İsayı-sani, sükut etdim, olub büryan.

Xüsusilə, bu nəsturi məzhəbində olan qonşu³
Hörmətimi çox saxlayır ikinci bir İsa qədə.ər.
Həm də məni İsa kimi dördüncü göy əhli bilib,
Söz açarlar qüdrətimdən, sənətimdən axşam, səhər.

¹ Qurandakı məşhur Yusif qissəsinə işarədir. Şair burada Misirdə qıtlıq zamanı Yusif peyğəmbərin qardaşlarına yardım etməsini yada salır.

² Hərzə – boş, mənasız.

³ Şair qonşu dedikdə xristianları nəzərdə tutur.

Mən ki Xaqaniyəm, iki cahandan
İstəyim dünyada tək azadlıqdır,
Allahım əvf etsin, behişt istəməm.

Olsam da, əzizim, layiqli bəndən,
Sevsəm də bu gözəl şəhrinizi mən,
Şərvanı¹ özümə Kəbə sanıram,
Kafirəm, döndərsəm üz bu Kəbədən.

Ey tərsa gözəli, ol mənə qəmxaş,
Hər bir kəlisada səni sevən var.
O xaç tək hörlülən saçından, barı,
Bir tük ver, bağlayım belimə zünnar!

Ey tərsa gözəli, ey ruh bəxş edən,
Sənə adi sənəm ad vermərəm mən.
Sitəmin tük kimi incəltdi məni,
Lap tükə dönmüşəm "moyi" deməkdən.²

Xaçpərəst, ağbəniz yarın eşqilə
Danışdım Abxazda gürcücən belə:
O qədər mən ona "moyi" dedim ki,
Döndü dilim tükə, hər tüküm dilə.³

Şah xidmətindəsənmi?- Soruşdun, dedim ki: - Yox!
Bir an azadlığı mən şah, xaqanə satmaram.

¹ Şərvan – Şirvan.

² "Moyi" – farsca "tük" və "ağlamaq" anlamlarını daşıyır. "Modi" isə gürcücə "gəl" deməkdir. Xaqani bu sözün bənzer şəkil və mənasından bədii vasitə kimi istifadə etmişdir.

³ Şeirlərin farscadan tərcümələri M.Soltan, M.Mübariz, Ə.Ziyatay, B. Azəroğlu və Ə. Əlibaylındır.

MÜCİRƏDDİN BEYLƏQANI

(1130-1194)

XII əsrin tanınmış şairlərindən olan Mücirəddin nisbəsindən görüldüyü kimi Azərbaycanın qədim şəhəri Beyləqanda doğulmuşdur.

Əfzələddin Xaqaninin şagirdi olan şairin əsərlərində intibah dövrünün siyasi-ictimai və ədəbi-mədəni mənzərəsini əks etdirən fikirlərə rast gəlirik.

Anası həbəş qızı olan şair multikultural bir mühitdə böyümüş, əsərlərində digər millətlərə və dirlərə müsbət münasibət sərgiləmişdir.

M.Beyləqani bir müddət Şirvanşahlar və Eldəgizlər sarayında yaşamış, dövrün hökmdarlarına mədhiyyələr yazmışdır. Ədəbi irsi, əsasən, qəsidə, qəzəl və riubailərdən ibarətdir. Şair ömrünün sonlarında Təbrizdə yaşamışdır.

Müəllif İsaya münasibətini şeirlərində ifadə etməklə dirlərarası münasibətlərin yumşalmasına xidmət etmişdir.

O, dəyirman daşı kimi hey fırlanır,
Su və ot (ələf) ümidi ilə məni bir qatır kimi əzir.
Mən bu dəyirman daşından xilas ola bilsəydim,
Məsih (İsa) kimi ən uca yerə qaça bilərdim.¹

¹ Fars dilindən filoloji tərcümədir.

Zəburu sidqlə Davud əgər tilavət edir,
Sənə nə faydası vardır, dilin ki bilməzsən?!

Zəmanəmizdə Məsihi Kəlim Xaqani¹ –
Ömürdə Xızrdan üstün, həyata Yəhyadən!²

Dünya qəmi bağrın qana döndərdi Mücirin,³
Bir arpası var, xərmən üçün bərk nigarandı!

Bu dəyirmanıdan əgər itmişsə bir qəm danəsi, –
Bəhrəsini dadmasın övladi-Adəm, kim görüb?

Əgər göy çəsməsinə İsa tək həvəsin var,
Otu ver yeyəninə, özünü burdan qurtar.

Yarın dodağındaır İsanın can dərmanı,
Şam kimi əriyirəm qəminin alovundan.

¹ Misrada Xaqaninin öz zamanəsinin Məsihi (İsa peyğəmbər) və Kəlimi (Musa peyğəmbər) olduğu vurğulanır.

² Yəhya – Quranda adı çəkilən məşhur peyğəmbərlərdən biridir.

³ Mücir – Beyləqanının təxəllüsüdür.

NİZAMİ GƏNCƏVİ

(1141-1209)

Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin adı hələ özünün həyatda olduğu zamanlarda doğulduğu Gəncə şəhərindən, vətəni Azərbaycanın hüduqlarından çıxaraq, bütün Şərqdə tanınmış və çox keçmədən möhtəşəm ədəbi məktəbin simvoluna çevrilmişdir.

Nizamının beş poeması bu gün əksər dünyə xalqlarının dilinə çevrilmiş və demək olar ki, bir çox Şərq və Qərb ölkələrində tədqiq edilmişdir.

Dahi alman şairi Höte özünün məşhur "Şərq-Qərb divanı"nda Nizamının yaradıcılığından da bəhs etmiş, şairin əsərlərini yüksək qiymətləndirmişdir.

Dünya şöhrətli müttəfəkkir şair Nizamiyə ümumdünya sevgisini qazandıran ən başlıca cəhət onun əsərlərindəki insanpərvərlik, humanizm, heç bir dini-etnik fərq qoymadan bütün bəşəriyyət üçün ağrıyub-acuması, narahatlıq keçirməsidir.

Nizami Gəncəvi "Yeddi gözəl" və "İskəndərnamə" kimi poemalarında bir sıra uzaq xalqların nümayəndələrinin parlaq, gənc, gözəl surətlərini yaratmış və onlara öz səmimi münasibətini ifadə etmişdir. Bu da qüdrətli sənətkarın böyük ideallar qarçısı və yüksək multikultural

düşüncə sahibi olmasını açıq-aşkar şəkildə ortaya qoyur.

Nizaminin əsərlərində müxtəlif dinlər, təriqətlər, siyasi cərəyanlar yan-yana, baş-başa yaşayır. "Yeddi gözəl" poemasının baş qəhrəmanını Bəhram Gurun bir günbəz altına topladığı yeddi ölkə gözəllərinin fərqli dinə, inanca, əqidəyə sahib olması qətiyyətlə hiss olunmur.

"Xosrov və Şirin" poemasında təsvir edilən atəspərəstliyin, xristianlığın, bütpərəstliyin insan sadəti yolunda heç bir maneə yaratmamasının təsviri də dahi şairdə multikultural əhvalın yüksək olmasından xəbər verir.

Tolerantlıq, dözümlülük, özgəyə acıma şairin, demək olar ki, bütün əsərlərində aparıcı xətləri təşkil edir. Nizami "insan" dedikdə dinindən, irqindən və dilindən asılı olmayaraq bəşər övladını – müxtəlif millətlərin nümayəndələrini nəzərdə tutur.

Öz həyatı ilə də dahi şair multikultural ruhlu bir insan olmuşdur. Yazdığı əsərə görə Dərbənd hakiminin ona hədiyyə kimi göndərdiyi cəriyəni məzhəb və dil ayrılığına baxmayaraq, sevmiş və Afaq adlı bu qızla evlənmişdir.

Bu faktın özü XII əsr Gəncəsində belə hadisəyə tolerant münasibət bəsləyən bir cəmiyyətdə mümkün ola bilərdi.

Dahi şairin kredosu belədir: "Bu günəşdən dünyada hamıya işıq çatar." Sənətkarın çoxsaylı misraları multikultural təhlükəsizliyin özül prinsiplərindən biri olmağa layiq nümunələrdir.

*Şadlıq gəldi-gedərdi, qəm də gəldi - gedərdi.
Hər gecənin sonusa bir günəşli səhərdi.
Hər yoxuşun enişi, hər tərənin düzü var,
Bu günəşdən dünyada hamıya işıq çatar.*

*Mən gözəl bir süfrə açdım sözdən əhli-ələmə,
Onda mən zövq artıran hər dürlü nemət düzmüşəm.
Süfrəmə hər bir qonaq gəlsə, xəcalət çəkmərəm;
Fərqi yox, ya türk gəlsin, ya ərəb, yaxud əcəm.
Kim gəlir gəlsin, aparsın hər nə istər xətiri,
Qurtaran nemət deyil, süfrəmdən olmaz heç nə kəm.*

*Bu dünyanın nəbzini kim tutsa İsa kimi
İnsafı, mürvətiylə olar dünya hakimi.
Dünyaya fateh olmaz zülümkarlıq, rəzalət,
Yer üzünün fatehi ədalətdir, ədalət!
Ədalətin müjdəsi bu dünyanı şad eylər,
Ədalətin işidir – ölkəni abad eylər,
Məmləkətin dayağı ədalətdir hər zaman,
Ədalətlə nəsibin sadətdir hər zaman.*

*Bacarsan hamının yükünü sən çək,
İnsana ən böyük şərəfdir əmək.*

*Eylə bir ixtiyar olsaydı məndə,
Qoymazdım bəndəyə möhtac bir bəndə.*

...Dəmir yonsan, heç olmasa açar düzəlt, nəinki ox!
Bu açarla zindanı aç, zəncirləri qır, yerə at!
Bu açarla zindanları qıfıllayıb, şadlıq yarat!

Zülm ilə bu dünyanı almaq deyildir mümkün,
Ancaq ədalət ilə alarsan hər bir mülkünü.

Tamahı cilovlayan kamalıdır bəşərin,
Öz nəfsini öldürmək amalıdır bəşərin.

Xalqa divan tutanı divan gözlər hər yanda,
Məzlumların fəryadı qorxuludur hər yanda.

Əqilli adamla dostluq bağlasan,
Bilik və mərifət alarsan ondan.

O quyudan Yusifə heç nə olmadı əyan,
İpdən və doldan¹ başqa görmədi özgə nişan.²

Xızır quru səfəri sevmədi əl götürdü,
Suda öz ətəyini islanmış sezdi, gördü.³

¹ Dol – vedrə, dolça.

² Yusif – Yaqub peyğəmbərin 12 oğlundan biri. Atası Yusifi çox istədiyi üçün qardaşları paxılıq edib onu quyuya salırlar. "O quyudan Yusifə heç nə olmadı əyan" dedikdə şair qardaşlarının bu hərəkətindən Yusifin öz paklığı və səmimiyyətinə görə bir şey anlamadığını diqqətə çatdırır.

³ Rəvayətə görə, İskəndər dirilik suyu tapmaq ümidilə zülmətə getmişdir. Bu zaman Xızır peyğəmbər də onunla bərabər olmuşdur. İskəndər dirilik suyunu tapmasa da, Xızır onu tapmışdır. Lakin həsəd üzündən suyu İskəndərə və onun adamlarına göstərməmişdir. Peyğəmbərlərin qüsurunun göstərən Nizamı Xızırın bu hərəkətini qəbahət sayır.

Musa da öz əlini bomboş gördüyü çağda,
Şüşəsini sındırdı «ərni» dediyi dağda.¹

Ey müsəlman, öyünmə, atəşpərəst deylsən,
Bir günəşin eşqindən zərrəcə məst deylsən.

Büt-pərəst də olsan, dindar da olsan,
Mən sənəin əfvinə möhtacam inan.

Nə qədər yetimi sevdi, saxladı
Odur "Dürri-yetim"² qalmışdır adı.

Ruhlara dərs öyrət sən İsa kimi,
Eşqdən şam yandır o Musa kimi.

İdrakı dinləsək, söyləyər o da:
Hər şey eşq üstündə durur dünyada.

¹ Musa peyğəmbər bir gün Tur dağının yanında alovlanan bir ağac görür. Yaxınlaşdıqda görür ki, ağac yanmır, sadəcə işığa bürünmüşdür. Bundan heyrətə gələn Musa birdən belə bir səs eşidir: "Ey Musa, get insanları mənim yoluma çağır". Bunu deyən Allah idi. Həmin vaxtdan etibarən Musa bu ağacın yanında Allahla danışır. Bir gün Musa Allaha deyir: "Ərni", yəni "Mənə görün!" Allah deyir: "Lən tərani" (Quran: əl-Əraf, 143), yəni "Sən mənə görə bilməzsən". Bununla da Musanın Allahı görmək üçün bəslədiyi "ümid şüşəsi" sınır.

² Klassik ədəbiyyatda "dürri-yetim" ifadəsi Məhəmməd peyğəmbər üçün işlənir. Belə ki, uşaq vaxtlarında ata və anasını itirən peyğəmbər əmisinin himayəsində böyümüşdür. Burada isə sonuncu peyğəmbər Məhəmmədin yetimləri himayə etməsi anlamında işlənmişdir.

Yamanlıq etməkdən uzaq ol, uzaq,
Pisliyin əvəzi pislik olacaq.

Əski monastıra gəldi yetişdi,
Orda ki, rəhbanla¹ söhbət etmişdi.
Hikmət öyrədərmiş şahə hər zaman,
Bir xəyli də hikmət öyrəndi ondan.
O yerdən dənizin sahilinədək,
Yol getdi atını yel tək sürərək.
Yolda nə dayandı, nə bir dincəldi
Qəstəntəniyyəyə² birbaşa gəldi.
Rum³ şahına gəlib çatınca xəbər,
Dedi:- Xoşbəxtlikdir Rumçün bu səfər.
Dedi:- Uğurludur böylə bir iqbəl.
Tez çıxıb qarşıya etdi istiqbəl.
Qeysər gördü gəlmiş qarıya baxtı,
Təslim etdi ona tez tacı-taxtı.
Sevindi isəvi bundan o qədər,
Ona verdi qızı Məryəmi Qeysər.⁴

Kimin ki, eşqdən nişanı yoxdur,
Demək, ruhu yoxdur və canı yoxdur.

¹ Rəhban//rəhban – rəhib, nəssarilərin din xadimi.

² Qəstəntəniyyə – Konstantinopol, indiki İstanbul.

³ Burada "Rum" sözü Bizans imperiyası anlamında işlənmişdir.

⁴ "Xosrov və Şirin" poeməsindən verilən bu parçada üç dinin nümayəndələri arasında sənnəmi münasibət qabardılır. Xosrov atəşpərəstdir, onun yolda söhbət etdiyi "rəhban" saibi, yəni ulduzlara sitayiş edən bir şəxsdir. Bizans imperatoru isə xristiandır. Nizami bu parçada dini toleranlığın, sivilizasiyalararası dialoqun, bəşəri humanizmin əsl nümunəsini böyük ustalıqla yaratmışdır.

Vəzifə bu olsun dünyada gərək,
Zülümkarə zülm, adilə kəmək.
Qaradan, ağdan çox nə ki, yaşayan
Var, məndən görəcəkdir ədalət, aman.

Rəsm etmişdi gözəl yeddi şux pəri
Hər biri bir elin parlaq ölkəri.
Hind şahının qızı sevimli Furək
On dördlük ay kimi dilbər bir mələk.
Çinin xaqanının qızı Yəğmənaz
Gözəllər əfəti, misli tapılmaz.
Bir kəklük yürüslü şux, solmaz pəri
Xarəzm şahzadəsi gözəl Nazpəri.
Slavyan şahının rumi geyimli
Gözəl Nəsrinpuşu, türk tək sevimli.
Məğrib padşahının Azəryun qızı,
Nurə qərğ elayən günü, ulduzu.
Şanlı qeysər qızı, şöhrətli Humay,
Hümayun gözəli, surəti Humay.
Keykavus nəslindən dilli, diləkli
Kəsrənin¹ Dürsəti, tavus bəzəkli.

İnsana arxadır onun kamalı,
Ağıldır hər kəsin dövləti, malı.

Yanında qasiddi Xızır ilə Musa,²
Atının önündə gəldirdi İsa.

¹ Kəsrə – İrənan Sənsi sülaləsinin banilərindən sayılan Nuşirəvan (531-579) nəzərdə tutulur.

² Xızır – peyğəmbərdir və Azərbaycan nağıllarında Xızır Nəbi adlanır. Zülmətdə dirlik suyu içdiyinə görə sağ olduğu bildirilir.

Yaxşılıq etməsən əgər insana¹,
Böyüklük şərəfi verilməz sana.

Çəkinək zülumdən, sitəmi ataq,
Ədl ilə mümkündür dünyanı qurmaq.

Zülmün ayininə birdən çək qələm,
Xalqının qəlbindən silinsin ələm.

Sən gəl qan tökməyə heç qoyma ayaq,
Bu yerin üzündə sülh yarat ancaq.

Ədalət mülkündən kim üz çevirsə,
Ona aqıl deməz ağıllı kimsə.

Dünyanı namusla olur saxlamaq,
Onunla ucalır dövlət və bayraq.

Böyüklük verdi kim kiçiksə ona,
Özü də büründü alçaq bir dona.
Padşah sayılmaz öylə bir kimsə,
Tanrının xalqına əziyyət versə.

Əbədi düşmənlik yaramaz heç vaxt,
Bu dünya barışla xilas olacaq.

¹ Nizami "insan" dedikdə bütün bəşər övladını nəzərdə tutur. – *Elmi redaktor.*

Ağımla düşüncəm olmuş mənə yar,
Bu dünya himayəm altında yaşar.

İsgəndər¹ dünyanı tutduğu zaman,
Şəxsi istəyinə uymadı bir an.

Ağır iş deyildir böyük sərvərə
Dünyanı tapşırmaq iş bilənlərə.
Dövləti saxlamaz yalnız bir nəfər
Dünyanı özünə bağlamaz bir ər.
Dünyada var saysız ölkə və dövlət
Onlar yaşamalı sülh içrə, əlbət!

Qoyma qanla yusun şahlar dünyanı,
Qoy alovlanmasın düşmənin qanı.²

Hamısı bir idi: həm qara, həm ağ
Dedi: "Höküm eləsin məhəbbət ancaq!"

Bəyəndi pəhləvi, yunan və dəri,³
Dilində yazılmış bir çox əsəri,
Bir də fars dilində şahənə dəftər,
Olmuşdu dilində su kimi öz bə.

¹ İskəndər – Makedoniyalı Aleksandr. Bizim eradan əvvəl 356-323-cü illərdə yaşamışdır. Şərqdə onun haqqında çoxlu əfsanələr yaranmışdır.

² Mirzə Cəlilin "Kamança" əsərinin birbaşa mənəvi sələfi olan mısralardır. Bax.: Cəlil Məmmədquluzadə bölməsinə. – *Elmi redaktor.*

³ Dəri – pəhləvi dilindən sonra işlənən klassik fars dili.

İstər Rum elində, istər Yunanda,
Dünya dillərində nə var cahanda,
Buyurdu tərcümə edilsin bütün,
Bilik xəznəsini doldurmaq üçün,
Dürr yığdı elm üçün bir-bir hər yandan,
Bunlardan yaratdı böyük bir ümman.
Onun yaratdığı birinci əsər,
Dünyaşünaslıqdan verirdi xəbər.

Zəncinin zahiri qaraadır, ancaq,
Sən ağzından çıxan saf sözlərə bax,
Zənci dəmir kimi qara, parlaqdır,
Üzü qaradırsa, ürəyi ağdır.

Bizdə bərabərdir hamının varı,
Bərabər bölərlik bütün malları.
Bizdə artıq deyil heç kəsdən heç kəs,
Bizdə ağlayana heç kimsə gülməz.

İdrakı dinləsək, söyləyir o da:
-Hər şey eşq üstündə durur dünyada
Göylər yaransaydı eşqdən azad,
Düşün, olardımı yer üzü abad?

ŞİHABƏDDİN SÜHRƏVƏRDİ

(1154-1192)

Cənubi Azərbaycanın Zəncan şəhəri yaxınlığındakı Sührəvərd kəndində anadan olmuşdur.

Marağada Məcdəddin Cili, İsfahanda Zəhrəddin Qari kimi dövrünün tanınmış alimlərindən dərs almışdır.

İsfahandakı təhsil illərində Şərqi ən böyük alimlərindən olan İmam Fəxrəddin Razi ilə məktəb yoldaşı olmuşdur.

Sührəvərdi qısa həyatı müddətində 49 bədii-fəlsəfi əsər yazmışdır. Müəllif bu əsərlərində işraqiyyat fəlsəfəsinin əsasını qoymuş və onun mükəmməl təhlilini vermişdir.

Şihabəddin Sührəvərdi insanların birliyini, özündə hamını görə bilmək istəyini ifadə etməklə, əslində, "öz və özgə" arasındakı fərqi inkar etmiş və dilindən, dinindən asılı olmayaraq bütün insanlığı tərənnüm etmişdir. Bu isə multikulturalizmin əsas mənaəvi şərtlərindəndir.

Bizim ruhumuzun mayası birdir,
Bir şeydən yoğrulub bütün bədənələr.
Mən sizi görürəm özümdə hər vaxt...

Mənim özüksünüz hamınız yeksər.
Hamınız üçündür xeyir olanlar,
Hamıya aiddir üz verəndə şər.
Mənə mərhəmətdir sizə mərhəmət,
Bilin arxamızca gələn, ey bəşər.
Fəna¹ buynuzunda durur bu ələm,
Güclənər qayğıma kim qalsa əgər.

¹ Fəna – yoxluq.

ŞEYX MAHMUD ŞƏBÜSTƏRİ

(1287-1320)

Təbriz yaxınlığındakı Şəbüstər kəndində doğulmuşdur.

Orta əsrlərdə bütüən Yaxın və Orta Şərqdə geniş yayılmış sufi poeziyasının ən görkəmli nümayəndələrindən biridir. Azərbaycanın bu görkəmli filosof şairinin fars dilində yazdığı "Gülşəni-raz" ("Sırr gülşəni") bədii-fəlsəfi əsəri müsəlman Şərqi fəlsəfi fikir tarixində sufizmə dair ən dəyərli qaynaqlardan biri sayılır.

Şair bütün dinlərə və xalqlara eyni gözələ baxmış və əsərlərində Allahın yaratdıqlarında heç bir fərq olmadığını xüsusi olaraq vurğulamışdır.

Şəbüstəri "Gülşəni-raz" əsərində insansəvərlik və humanist fikirlərini təbliğ edərək dinlər və məzhəblər arasındakı ziddiyyət və qarşıdurmaların əsassız olduğunu açıb göstərmiş, insanları əmin-amanlıq, barış içində yaşamağa səsləmişdir.

Müttəfəkkir şairin fikrinə, məscid ilə kilsə, monastır ilə bütxanə arasında heç bir fərq yoxdur. Humanist sənətkarın fəlsəfi baxışlarında xalqlar dostluğuna dair məqamlar xüsusi yer tutur.

Bunu mən demirəm, Qurandan eşit,
Allahın yaratdığında fərq yoxdur.¹

Bil ki, bütü yaradan da ulu Tanrıdır,
Yaxşının yaratdığı hər şey yaxşıdır.

Mələk kimi hər şeydən təcrid olan kəs
Ruhullah² kimi göyün dördüncü qatına çıxar.
İsa göylərə qalxarkən dedi:
Mən ucalara – atamın yanına gedirəm.³

Mən və sən ortadan qalxınca
Nə Kəbə, nə məbəd, nə kilsə qalar.⁴

¹ Quran, Mülk: 3.

² Ruhullah – İsa peyğəmbərin ləqəbidir.

³ İsa peyğəmbərin belə bir söz deməsi İncildə qeyd olunur. (Yuhənna, XIV bab: 12)

⁴ Beytdə insanlar arasında ayrı-seçkiliyə etiraz fikri ifadə olunur. Müəllifə görə ayrı-seçkilik olmasa, fərqli ibadət yerlərinə də ehtiyac olmaz. (Fars dilindən filoloji tərcümə Möhsün Nəğisoylunundur).

SULİ FƏQİH

(XIII - XIV əsrlər)

Harada doğulduğu barədə mənbələrdə məlumat yoxdur.

Azərbaycan dilində bizə məlum olan ilk yazılı abidələrdən birinin – 4800 beytdən ibarət “Yusif və Züleyxa” poemasının müəllifidir. Müəllifin özünün də poemada qeyd etdiyi kimi Şərqi ədəbiyyatında geniş yayılmış bir mövzuda əsər yazarkən xalq arasında geniş yayılmış bir variantdan istifadə etmiş və bu da onun “Yusif və Züleyxa”sının bu mövzuda yazılmış əsərlərdən fərqləndirən özəlliyi olmuşdur.

Adından da məlum olduğu kimi müsəlman hüquq bilicisi olan müəllif haqqında əlimizdə, təəssüf ki, geniş məlumat yoxdur. Lakin başqa “Yusif və Züleyxa” lar kimi bu əsər də Orta əsrlər müsəlman, o cümlədən, Azərbaycan multikulturalizminin qaynağı sayıla bilər.

Bunlar aydur: - cümləmüz kənanidir,
Ol risalət bəhrinin mərcanidür.
Atamız Yəqub peyğəmbərdürür,
Kim bəni-İsrailə rəhbərdürür.
Cümləmüz həm on iki qardaş idüq,
Bir-birimizün eşi, yoldaş idüq.

İbn-Yəmindür birimizin adı,
 Anı bizüm atamüz evdə qodı.
 Bir küçük qardaşımız həm var idi,
 Atamız anı qatı sevər idi.
 Anun eşqi atamuza yar idi,
 Həm dəxi hüsn anın key var idi.
 Anun adı Yusif idi, qurt yedi,
 Anun için atamuz qüssə yedi.
 Yusif aydur: - yalaçidür sözünüz,
 Eyü söyləyün, düşünün sözünüz!
 Bir kişi kim kəndü peyğəmbər olə,
 Nə rəvadur, söylədigi yolən olə,
 Bunlər aydur: - sən anı görə idün,
 Bir nəzərdə Misr elin verə idün.
 Şimdi atamuz anun dərdi ilə,
 Ağləməqdən gözlərin verdi yelə.
 Gözsüz oldı, şimdı evdə oturur,
 Yusif adın daim dilə gətürür.

MUSTAFA ZƏRİR

(XIV əsr)

Ərzurunda doğulmuşdur.

Qazi Mustafa bin Yusif Zərir ilk anadilli yazılı abidələrimizin müəlliflərindən biridir. Anadangəlmə kor olduğu üçün əsərlərini Zərir bəzən də Gözsüz təxəllüsü ilə yazıb yaratmışdır. Güclü həfizəsi və fəhmi ilə islam elmlərini incəliklərinə qədər mənimsəyib, qazi rütbəsi almış və az bir zamanda şöhrəti Misir, Suriya, Anadolu-Osmanlı torpaqlarına yayılmışdır. Ərəb dilində yazılmış "Siratün-Nəbi", "Fütühüs-Sam" kimi tarixi əsərlərin türk dilinə tərcümələrinin müəllifidir. 2120 beytdən ibarət "Yusif və Züleyxa" poeması onun qələmindən çıxmış və bu mövzuda yazılmış ilk türkdilli əsərlərdən hesab olunur. Müəllif bu poemanı h. 768 (m. 1366)-ci ildə qələmə almışdır. "Tövrat"dan, "Quran"dan gəlmiş bu məhəbbət mövzusunda türk xalqları ədəbiyyatında yetmişə qədər müəllif müraciət etsə də, Mustafa Zəririn yaratdığı əsər müəllifin dünyagörüşünün, düşüncə tərzinin türk dünyasının və türkgörüşü düşüncə tərzindən qaynaqlandığını bariz şəkildə göstərir.

Şairin "Yusif və Züleyxa" mövzusunun işləməsi öz-özlüyündə onun multikultural əhvalından xəbər verir.

Dasitani-gülistani-binəzir,
Bu dastandır huri-cənnət, ey əmir,
Qıl təməşə eylə, budur dasitan,
Kim görəsın hezaran gülistan.
Qanı anlər kim, cəhanə gəldilər,
Qalmadilər qamı bunlər öldilər.
Qanı ol Yusif, Züleyxa, qalması,
Anlara bu hüsnı-baqı qalması,
Qanı İbrahim, İsmail, ol dəxi,
Qanı İshaqılə Yəqub, ey səxi¹.
Qanı Davud, ol xəlifə gəldi bil,
Ya Süleyman təxtini götürdi yel.
Qanı Musa, Kəlimullah idi,
Qanı İsa kim, ruhullah idi.
Qanı ol fəxri-cəhan, xeyrülbəşər,
Ol Məhəmməd Mustafa kim, ey pəsər.
Vəzzuha gəldi sifati, bil yəqin,
Vəsli lövlak dedi ol müin.
Fanıdır bilün, bu dünya, gəl sözə,
Qalması dünya ona, qalmaz bizzə.
Qanı anlər kim, cəhani-yar idi,
Olmıya bu dünya bənum der idi.
Qalmədilər bundə əshabi-giram,
Getdilər, bu dünyadən cümlə təmam.
Qanı Harut, qanı Maruti-şux,
Qanı İdris, qanı Əyyub, qanı Nuh.
Qanı İskəndər, qanı Fəğfur şah,
Qanı Cəmsid, qanı ol zərrin-güləh.
Qanı Qarun ilə haruni-fəqir,
Yerə keçdi, məhrum oldı Zərir.²

¹ Səxi – səxavətli, əliqıç.

² Bu parçanın canında «Dədə Qorqud» dastanından bəlli olan «Qanı dediyim bəy ərənlər» ruhu yaşayır – *Elmi redaktor.*

ƏSSAR TƏBRİZİ

(1325-1390)

Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzlərindən olan Təbrizdə doğulmuş, burada yaşayıb yaratmışdır.

Əssar Təbrizi XIV əsr Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış simalarından biridir.

Şairi məşhurlaşdıran onun insanpərvərlik ideyalarını təbliğ edən "Məhr və Müştəri" adlı poemasıdır. Farsdilli Azərbaycan epik şeirinin dəyərli abidələrindən sayılan "Məhr və Müştəri" poemasında Əssar Təbrizi dahi Nizami Gəncəvinin humanist ideyalarını davam və inkişaf etdirmiş, insanlar arasında dostluğun barışın zəruriliyini vurğulamışdır.

"Yaxşı adam"ı tərənnüm edən şair onun millətini və dinini əsas götürmür, sadəcə, qəlb, könül gözəlliyini nəzərdə tutur. Böyük Nizamini İsayə bənzədən şair bununla dinlər arasında ziddiyyəti də öz təsəvvüründə dəf etmiş olur.

Yaxşı adamlarla oturun dursan,
Pisliyin üzündən uzaq olarsan.

İndi də gəl bir guşədə boş uzanma dur otur,
İlhamının qüdrətilə şeirə min - min bəzək vur.
Yenə dedim: "Əziz dostum, ey vəfalı, mehriban,
Bu sənətdə əziyyətlər çəkmişəm mən çox zaman.
Bilirəm ki, İsa dəmlil böyük şair Nizami,
Bu üslubda xətm elədi hər sözü, hər kəlamı.
Məsnəvidə o misilsiz incəliklər yaratdı,
O ustadın məharəti məsnəvini ucaltdı.

QAZI BÜRHANƏDDİN

(1344 – 1398)

Azərbaycanın ilk hökmdar şairlərindən olan Qazı Bürhanəddin indiki Türkiyə ərazisindəki Qeysəriyyə¹ şəhərində doğulmuşdur. Oğuz türklərinin Salur boyundandır. 17 il ərzində öz adı ilə tanınan dövlətin (bəzi mənbələrdə Əhməd bəyliyi) hökmdarı olmuşdur.

Anadilli şeirimizin ilk böyük nümayəndəsidir. Qazı Bürhanəddinin "Divan"ı doğma dilimizdə qələmə alınan və günümüzdə qədər gəlib çatan ilk şeirlər toplusu sayılır.

Şairin dil baxımından sadəliyi ilə seçilən poeziyasının baş mövzusu məhəbbət və insan gözəlliyinin tərənnümüdür. Şeirlərində igidlik və qəhrəmanlıq motivləri əsas yer tutur.

Klassik şairlərimizin bir çoxunda olduğu kimi Qazı Bürhanəddin şeirlərində də digər dirlərə və onların nümayəndələrinə isti münasibət duyğuları qabarıq şəkildə əks olunmuşdur.

¹ Türkiyə türkçəsində: Kayseri.

Xəti Xızr, ağızı Məryəm, sözü İsa, ləbi Yəhya,
Özi Yusif, gözü Musa, zehi¹ Adəm, zi Həvvadur.²

İsa ilə Məryəmdən örnək al və dəq dutma,³
Şol sərvə-rəvanında bitdi isə rümmanə.⁴

Sehrü lütf ilə gözün ləlün dirildür dəpələr,
İsayi-Məryəmmisən, ya Musayi-İmranmısan.

Məryəmi-İsanəfəsdür sanasın,
Təb kim övsafüni⁵ zayəndədür.⁶

Gər zülfünü İbrahim bir ləhzə görə azar,
Gözünə gözükməyə hərgiz⁷ dəxi ol Sara.⁸

Deyr ilə məscid sizündür, büt bizüm olsun həmin,
Ki, bənüm məqsudum oldur Kəbəvü bütخانədən.

¹ Zehi – nə gözəl, nə yaxşı.

² Zi Həvvadur – Həvvadandır.

³ Dəq tutmaq – qınamaq, etiraz etmək.

⁴ Rümman – nar (meyvə).

⁵ Övsaf – vəsflər, sifətlər.

⁶ Zayəndə – həyat verən, dünyaya gətirən, yaradan.

⁷ Hərgiz – əsla.

⁸ Sara – İbrahim peyğəmbərin həyat yoldaşı.

Ləblərün İsa dəmindən dəm urur zi dəm bizə,¹
Ölü canuni dirildür, ayətidür, ayəti.²

Ol Günəşi sevərəm ki, nurini Aya verür,
Günəş oldur nurini yoxsula, həm baya³ verür.⁴

Yandı könlümdə İbrahim odı,
Çünki zülfü ənbəri⁵-Saradurur.

Ləbündə İsayi-Məryəm dəxi həyat ilədür,
Cəmalütün sədaqətindən ay zəkət ilədür.

Qolunda Musayi-İmran möcuzəsinimi,
Ləbündə İsayi-Məryəm kəramətini deyim?

Şəha, İsadurur şol⁶ ləli-ləblər,
Yanağü gözü hacibdir⁷ həvari.

Dəm ilə ölü dirilir ağızın netə ki, İsa,
Necə kiçik edər özin bu kəramətini içində.

¹ Misradakı "ləb" sözü dodaq deməkdir. "Dəm" sözünü isə şair bu mısradakı üç anlamda işləmişdir: "İsa dəmi" – İsa nəfəsi, İsa peyğəmbərin ölümləri diriltməsinə işarədir. "Ləblərin dəm urur" – dodaqların danışır anlamındadır. Üçüncü "dəm" sözü isə "an", "ləhzə" deməkdir.

² Ayət – nişan, əlamət.

³ Bay – varlı.

⁴ Müqayisə edin: Nizami: "Bu günəşdən dünyada hamıya işıq çatar"; Abdulla Şaiq: "Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz..." – *Elmi redaktor*.

⁵ Ənbər – ətirli maddə.

⁶ Şol – o (işarə əvəzliyi); "şu" və "ol" əvəzliliklərinin birləşməsi. – *Elmi redaktor*.

⁷ Hacib – pərdə, örtük.

QASIM ƏNVAR

(1356-1433)

1356-cı ildə Azərbaycanın Sərab şəhərində doğulmuşdur.

Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının mütəfəkkir-filosof şairlərindəndir. Şairin əsl adı Əli, ləqəbi Müinəddin, Qasım Ənvar isə təxəllüsüdür. O, uzun müddət Heratda yaşamış və 1433-cü ildə bu şəhərdə vəfat etmişdir.

Böyük özbək şairi, elm və sənət himayəçisi Əlişir Nəvai 1488-ci ildə onun qəbri üzərində orta əsrlər memarlığının gözəl nümunəsi olan bir türbə tikdirmişdir.

Həm fars, həm də Azərbaycan dillərində seirlər yazan Qasım Ənvar poeziyasının mərkəzində irqindən, millətindən, dinindən asılı olmayaraq, dünyaya nur, işıq saçan insan durur. Nura yaxınlaşan bəşər övladını təsvir edən şair bu zaman onun əbədi varlıq kimi heç vaxt ölməyəcəyinə, daim qalacağına, sönməz məşəl kimi yaşayacağına böyük inamını ifadə etmiş olur.

Məscid ilə meyxanə, ya Kəbəvü bütxanə,
Məqsud məhəbbətdir, baqi¹ bütün əfsanə.

¹ Baqi – burada: başqa, digər, qalan.

Göstər üzünü cana, ta şərh eləyim mən də,
Xəlq oldu neçin dünyə, varlıqdakı mənə nə?!

Hər kəsdə olan surət xəlq oldu əzəl gündən,
Sən hüsnünə¹ aşıqşən, mən də sənə divanə.

Ey qibləm əziz yarım, ey canü cəhanım, bil,
Didarım² əks eylər Kəbəylə bu meyxanə.

Dildar³ mənə söylər: bax gör nə təfavüt var,
Mən nur ilə şəməm, sən zülmət ilə pərvanə.

Sən nurə yaxınlaşsan aydın görəcəksən ki,
Ölməz əbədi varlıq, qalmaz belə viranə.

Ey Qasimi, nöqsanın bil hökmi-Xudadəndir,
O bildi əzəl gündən gəldin necə dövrənə.⁴

Dənizlər dərk edər könlüm görəndə bircə dürdanə,
Cəsamətli⁵ ağac görərəm tutanda əldə bir danə.

Cəhanın pərdəsin yırtmış bütün əsrərə yol açmış,
Bəsərətlə bəxiz gördüm bütün təqlidi əfsanə.

Yarın hüsnü cəmalını günəş tək aşikar gördüm,
Mənə için olmadı fərqi bu Kəbə, deyrü bütxanə.⁶

¹ Hüsn – gözəllik.

² Didar – görüş.

³ Dildar – sevgili, dilbər.

⁴ Tərcümə M.Soltanındır.

⁵ Cəsamətli – böyük, iri, nəhəng.

⁶ Mənə için Kəbə, monastir və bütxanənin fərqi yoxdur.

Bu dünyada keçən dəmdə mələmət bağlarından mən,
Bütün aşıqları gördüm mənim tək mərd, fərzənə.

Olub meyxanələr küncü məqamı şürü sövdanın¹,
Onunçün mənzilim oldu mənim də künci-meyxanə.

Baxanda aləmə Qasım açıq gözlə, yəqin etdi
Nəzərdə bircə şam vardır hamı bu şamə pərvanə.

¹ Şürü sövda – həyəcan, iztirab, təşviş, səs-küy.

İMADƏDDİN NƏSİMİ

(1369-1417)

Görkəmli Azərbaycan şairi Nəsimi Şamaxıda doğulmuşdur.*

Klassik anadilli Azərbaycan ədəbiyyatının ilk böyük və qüdrətli nümayəndələrindən biri, filosof şairdir. Yaşadığı dövrdə geniş yayılmış hürufilik təliminin ən məşhur və qızgın təbliğatçısı kimi tanınır.

Əsərlərində millətindən asılı olmayaraq insanın, xüsusilə də, kamil insanın tərənnümü əsas yer tutur. Nəsimiyə görə kamil insan Allah mərtəbəsinə yüksələ bilər. Nəsimi üçün insanların hansı dində və ya irqə mənsubluğunun heç bir fərqi yoxdur.

Nəsimi bəşər övladlarına eyni gözlə baxır və onlara yalnız kamilliyinə, mənəvi zənginliyinə, daxili aləminə görə dəyər verir. Şair kamil insanı yer üzünün əşrafı, ən qiymətli gövhəri adlandırır. Kamil insan dedikdə, şair, əlbəttə ki, dininə və dilinə görə fərqlərinin nəzərə alınmadığı bəşəri bir varlıq nəzərdə tutur. Bunun özü bəşər övladına multikultural yanaşmanın bədii-fəlsəfi təəcəssümüdür.

Şairin poeziyasında ən çox adı çəkilən peyğəmbərlər sırasında İsa xüsusi yer tutur. Nəsiminin ona açıq-aşkar bir rəğbət və sayğı göstərməsi qabarıq şəkildə özünü göstərir.

^{*} Şairin Təbrizdə anadan olmasına dair elmi mülahizələr də mövcuddur.

1417-ci ildə Hələbdə hürufilik ideyalarına görə öldürülən Nəsiminin sonrakı dövr türkdilli xalqlar ədəbiyyatına güclü təsiri olmuşdur.

Başqa dinlərə, onların nümayəndələrinə tolerant, isti münasibət, başqə övladına məhəbbət, insanın dərdinə həyan olmaq Nəsimi şeirinin aparıcı xüsusiyyətlərindəndir.

Kəbəvü deyir nədir, qeyr nədir, seyr nədir?
Məscidü bütəkədvü¹ xirqəvü zünnar nədir?

Elmü Quranü hədisü xəbərü vəzlə dərs
Cümlə bir məni imiş, bunca bu təkrar nədir?

Mən münacat eylərəm hər dəmbədəm dər kuyi- dust,
Çün vücudun Tur olanda bil ki, Musası nədir?

Əhli-həq hər yerdə məskən dutsa, həqdir mənzili,
Kəbəvü bütəxənvü məscid, kəlisası nədir?

Dünyanın qalü qilindən² keç, Nəsimi, fariq ol,
Aləmi-vəhdəti gözle, bunca qovğası nədir?

Nitqindən oldum çün diri, eynəl- yəqin³ oldu bu kim,
Ləlindürür ol İsa kim, ağzın açar can axıdar.

¹ Bütəkədə – büt evi, bütələr saxlanan yer.

² Qalü qil – dedi-qodu, söz-söhbət.

³ Eynəl-yəqin – təsəvvüfdə müşahidə və kəşf yolu ilə hər hansı bir mətləbi aşkar etmək.

Həqin əsrarını mən anda gördüm,
Ki, Musa söylər idi bər-səri-Tur.¹
Çü İsa noh² fələk çərxinə çıxdım,
Cahanı sərtasər gördüm pur əz nur.³

Bu dinə məmur olmadan,
Musaya həm Tur olmadan,
Bu abi-əngur⁴ olmadan,
Mən eşqi-canan məstiyəm!

İsamisan, Musamisan?!
Ya Yusifi-Kənanmisan?
Vallah ki, canım canısan,
Mən səndən üz döndərmənəm!

İskəndəri zülmatə irişdirdimü döndüm,
Xızrın sifətin çəşməyi-heyanə yetirdim.

Həm Yusifi mən çahi-biyabanə⁵ buraxdım,
Həm atəşi mən Musayi-İmranə yetirdim.

Mən ol Musayi-İmranəm ki, daim aşiqi-Turəm,
Və leykin xeyli müddətdir cənabından ki, məhcürəm.⁶

¹ Bər-səri-Tur – Tur dağının başında.

² Noh – doqquz.

³ Pur əz nur – Dünyanı başdan-başa nurla dolu gördüm.

⁴ Abi-əngur – üzüm suyu.

⁵ Çahi-biyabanə – səhradakı quyuya. Yusif peyğəmbərin qardaşları tərəfindən quyuya salınmasına işarədir.

⁶ Lakin çox vaxtdır ki, səndən uzaq düşmüşəm.

Gərçi dəmi- Musayəm nurilə nar içində,
Həm bir ölü dirildən İsayi-möcüzatəm.

Gəh çıxmışam İsa kimi çərx üstünə, oturmuşam,
Gah varmışam Yusif kimi ol Misrə sultan olmuşam!

Doldu könlüm Kəbəsi nuri-səfa ilə yəqin,
Hüsnü Yusif, xülqi Əhməd, nitqi İsadır gələnl¹.

Həyatı Xızr ilə İsa bilir arif necə buldu,
Rumuzi-eşq ilə irdi² dodağın eyni-abından.

Dəmi-İsa gəlir dodağından,
Ay kimi nur yanağından.

Gülüstən Turi-qüds³ oldu, baharın nurü narından,⁴
Gəl, ey Musa, gör asarın⁵ çəməndə nur ilə narın.

Nəsiminin sözü gərçi dəmi-İsadır, ey münkir⁶,
Sənə kar eyləməz niyçün ki, yoxdur həqqə iqrarın!

¹ Misranın mənası – Gözəlliyi Yusif, əxlaqı Əhməd (Məhəmməd peyğəmbər), danışığı İsadır gələnl.

² İrmək – çatmaq, yetmək.

³ Qüds – müqəddəs, qutlu.

⁴ Nar – od, atas.

⁵ Asar – əlamətlər, nişanlar.

⁶ Minkir – inkarçı, inkar edən, kafir.

Əgər Musa kimi gəlmək, təcəlli görmək istərsən,
Nəzər qıl üzünə, gör kim, iki ələm əyan oldu.

Dərdmənd etdin məni, ey dərdə dərman erməni,
Olmuşam eşqin yolunda bəndəfərman, erməni.

Nə pəri, nə adəmi bu şəkl ilə mən görmədim,
Cənnəti-hurimisən, yoxsa ki, rizvan,¹ erməni?

Anca kim,² səy eylədim, nazik camalın görməyə,
Zərrəcə yumşalmadın, ey könlü zindan erməni.

Örtgil ol ay üzün kim, çeşmi-naməhrəm görər,
Yoxsa ki, dindən dönər çox-çox müsəlman, erməni.

İsayi- Məryəm həqiqün heç qərarım qalmaq,
Didəmi giryən³ edərsən, bağrımı qan, erməni.

Qorxuram mən dərvişə sən deyəsən din tərkin et,
Necə ki, bağladı zünnar Şeyx Sənan,⁴ erməni.

Xanda⁵ bir xaç əhli varsa, qamusun seyr eylədim,
Bulmadım mən sən tək bir cani-canan, erməni.

Bir sual etdi Nəsimi sən büti-mehparədən⁶,
Lütf ilə söyləşə gör, ey ləli⁷ xəndan⁸ erməni.

¹ Rizvan – cənnət, behişt.

² Anca kim – nə qədər, nə qədər ki.

³ Giryən – ağlar, ağlayan.

⁴ Xristian qızına vurulan Şeyx Sənanın eşqi yolunda onun dinini qəbul edərək belinə zünnar bağlamasına işarədir.

⁵ Xanda – harada.

⁶ Büti-mehparə – ay üzülü gözəl.

⁷ Ləl – qiymətli daş. Klassik ədəbiyyatda məcazi mənada dodaq anlamında işlənir. Burada da həmin mənəni daşıyır.

⁸ Xəndan – gülər, gülən.

Söylə, ey ziba¹ ki, zibadır sözün,
Ərşü ərəhməni təhadır² sözün,
Gəl ki, əsmavü³ müsəmmadır⁴ sözün,
Nəfxəyi⁵-nitqi-Məsihadır sözün.

Mən əzəldən məstü sərxoş gəlmişəm,
Xızra su, Musayə atəş gəlmişəm,

Lövhi-məhfuzəm,⁶ münəqqəş⁷ gəlmişəm,
Çarü⁸ pəncü həft⁹ ilə şeş¹⁰ gəlmişəm.

Həq təcəlli¹¹ eylədi Musa üçün,
Həm Əristalisü Bu Sina¹² üçün,
Ey könül, sən huri-məhsima¹³ üçün,
Səcdə qıl, şol qaməti bala üçün.

¹ Ziba – gözəl, qəşəng.

² Quranın 20-ci Taha surəsinə işarədir: Rəhman (Allah) ərşə (göylərə) hakimdir.

³ Əsma – adlar.

⁴ Müsəmma – adlandırılmış, adlanan.

⁵ Nəfxə – üfürmə, şişirmə.

⁶ Lövh-i-məhfuz – Qurandan gəlmə bir termindir (Quran, Büruc: 21-22). Ərəbcə lüğəvi mənəsi "Quranın lövhə" deməkdir. Göylərin yeddinci təbəqəsindən yüksəkdə olan "Lövh-i-məhfuz" da insanın keçmiş və gələcək həyatının həqiqətləri yazılmışdır.

⁷ Münəqqəş – naxışlı, bəzəkli, şəkili.

⁸ Çar (çəhar) – dörd.

⁹ Həft – yeddi.

¹⁰ Şeş – altı.

¹¹ Təcəlli etmək – züھر etmək, görünmək.

¹² Bu Sina – İbn Sina.

¹³ Məhsima – ay üzli.

Ey daşəvü türabə¹ deyən qiymətli gövhər,
İnsan bu hüsnü lütfilə gövhər degilmidir?

Mərhəba, insani-kamil, canının cananəsi,
Aləmin cismi sədəfdir, sənmişən dürdanəsi?

Səni bu hüsnü camal ilə, bu lütf ilə görən,
Qorxdular Həq deməyə, döndülər insan dedilər.

Ey Nəsimi, dəmi-İsa deyil isə nəfəsin
Nəfəsi doğrular, ana² nə üçün can dedilər³.

Ey Həqi hər yerdə hazırdir deyən əgrinəzər,
Bəs nə mənədən seçərsən Kəbədən bütخانəyi?

Nəsiminin sözü gərçi dəmi-İsadır, ey münkir,
Sənə kar eyləməz niçün ki, yoxdur Həqqə iqrarın.⁴

İstəməm mən şadlığı, yardan cəfa xoşdur mənə,
Mən Məsiha məzhəbəm, dərdə riza xoşdur mənə.

¹ Türab – torpaq.

² Ana – ona deməkdir.

³ Ey Nəsimi, əgər sən nəfəsin ölümləri dirildən İsa nəfəsi deyilsə, [Niyyətdə] nəfəsi doğru olanlar ona niyə can dedilər?

⁴ İqrar – təsdiq, etiraf; burada "etibar" anlamında işlənmişdir.

NEMƏTULLA KİŞVƏRİ

(XV əsr)

Cənubi Azərbaycanın Dilməqan kəndində doğulmuş, Ağqoyunlular sarayında yaşamışdır.

Nemətulla Kişvəri orta əsrlər klassik ədəbiyyatımızın iki dildə – həm Azərbaycan, həm də fars dillərində yüksək poeziya nümunələri yaradan tanınmış simalarından biridir. Yaradıcılığında böyük özbək şairi Əlişir Nəvainin güclü təsiri qabarıq şəkildə özünü göstərir.

Kişvəri poeziyasının mərkəzində, insan, bəşər övladı durur. Onun şeirlərinin baş mövzusu saf eşq, məhəbbət duyğularının tərənnüüdür. Şairin ictimai-fəlsəfi məzmunlu şeirləri sənətkarlıq nöqteyi-nəzərindən bu gün də əhəmiyyətini itirməyib, maraqla oxunur. Öz bənzətmələr silsiləsinin özüllündə şair İncilin, Tövratin, mülti-Süleymanın, İsanın (Məsihin) və başqa müqəddəs məqam və şəxslərin adlarını çəkir, öz müqayisələrini həm də onlarla aparır.

Xəlilü Söhfü¹ İncilim, Kəlimim,² Turü Tövratım,
Zəburum, nəğməvü sövt³ ilə Davudi - xoşəlhanım.⁴

¹ Söhf – Müshəf, Qurani-Kərim.

² Kəlim – lüğəvi mənası: söhbət edənin, müsahib deməkdir. Musa peyğəmbərin ləqəblərindən biridir. Daha çox Kəlimullah (Allah ilə danışan) şəklində işlənir.

³ Sövt – səs, səda.

⁴ Xoşəlhanım – xoşsəslim.

Sələhim¹, təqvvü² zöhdüm³, iki qaşunla mehribəm,
Ləbin Kövsər,⁴ cəmalın rövzəvü firdovsi-rizvanım.⁵

Səlatım,⁶ qibləvü sövmim,⁷ Səfavü Mərvavü Həccim,
İmamım, məzhəbim, şər'im⁸, nəməzim, dinim, imanım.

Gülüm, bağım, baharım, cilveyi - tavusi - tənnəzim,⁹
Həzarım,¹⁰ bülbülüm, kəklik yerişli vəhşi ceyranım.

Zərim¹¹, simim¹², mülküm, girami gəncimü malım,
Kəminim,¹³ xatəmim¹⁴, təxtim mənim mülti-Süleymanım.

Ənisim, munisim, yarım, Əzizim, Yusifim, Misrim,
Məsihim, Xızrü zülmatım, həyatım, abi-heyyanım.¹⁵

¹ Sələh – yaxşılıq, xeyirlik, xeyirxahlıq.

² Taqva – çəkinmə, qorxma, pəhrizkarlıq, dindarlıq

³ Zöhd – bax: təqva.

⁴ Kövsər – cənnətdəki bulaq.

⁵ Misranın lüğəvi anlamı: Dodağın cənnətdəki bulaq, üzün cənnətdir, behişt bağdır.

⁶ Solat – namaz.

⁷ Sövm – oruc.

⁸ Şər – şəriət, islamın qayda-qanunları.

⁹ Tənnəz – nazlı, qəmzəli, işvəli.

¹⁰ Həzar – bülbül.

¹¹ Zər – qızıl.

¹² Sim – gümüş.

¹³ Kəminim – acizim, kiçiyim.

¹⁴ Xatəm – üzük, üzük qaş. Klassik ədəbiyyatda "Xatəmi ənbiya" ifadəsi şəkildə, sonuncu peyğəmbər anlamında işlənir.

¹⁵ Abi-heyyan – dirilik suyu.

HƏBİBİ

(XV-XVI əsrlər)

1470-1475-ci illər arasında Göyçayın Bərgüüşad kəndində doğulmuşdur.

Həyatı haqqında təzkirəçilərin verdiyi məlumat çox qısa və ayıqcamdır. Gəncliyində Ağqoyunlular sarayında yaşamış və "məliküş-şüəra" (şairlərin başçısı) dərəcəsinə yüksəlmişdir. Bir qədər sonra isə I Şah İsmayıl Səfəvinin sarayında yaşayaraq burada da "məliküş-şüəra" rütbəsini qazanmışdır. Ömrünün sonlarında Osmanlı dövlətinə mühacirət etmiş və təxminən 1518-1520-ci illərdə vəfat etmişdir.

Həbibinin bizə qədər gəlib çatmış 47 şeiri anadilli poeziyamızın qiymətli nümunələri hesab olunur.

Müəllif bir şeirində İsa peyğəmbərin adını çəkərək ona müsbət münasibətini bildirmişdir.

Lə'lü lölünün¹ Həbibini nəzm edəcək mədhini,
Əşidən der bu Məsihadir ki, nəfxi - sur² edər.

Qoy mədrəşəylə məscidi sufivü şeyxü vaizə,
Piri-muğanın canını deyir içrə bir nuş edəlim.

¹ Ləlü lölü – ləl və mirvari. Klassik ədəbiyyatda dodaq və dişlər üçün işlənən bənzətmələrdir.

² Nəfxi-sur – Klassik ədəbiyyatda İsrafilin qiyamət günü sur (şeypur) çalması anlamında işlənir.

Meydir Məsihün qanı bəs, meydir çü ruhi-canı pəs,
Sən, ey Həbibini, sözü kəs, kim anı madam içölüm.

Sordu can Ruhül-Qüdsən¹ şol dəhanın² sirrini,
Bilmərəm mən sirrini, der, qeybdanun³, neyləyim?

Ey ağzı qönçə, çöhrəsi gül, xətləri səmən⁴,
Zülfü bənəfşə, hüsnü çəmən, boyu yasəmən.
Sahibcəməli əhli-kəmal, şəkkərinməqal⁵,
Yusif sifətli, İsa nəfəs, vəchidə⁶ Həsən.

¹ Ruhül-Qüds – müqəddəs ruh; Cəbrayıl.

² Dəhan – ağz.

³ Qeybdan – gizli sirləri bilən; Allah-taala.

⁴ Səmən – yasəmən.

⁵ Şəkkərinməqal – şəkər sözlü, şirin sözlü.

⁶ Vəch – üz, sifət, sima.

AŞIQ QURBANI

(1483-1557)

Aşiq Qurbani Azərbaycanın Cəbrayıl bölgəsindəki Diri kəndində anadan olmuşdur. Onun məzarının məhz bu kənddə aşkar edilməsi artıq sübut olunmuşdur. Aşiq Qurbani Təbriz aşiq məktəbinin yaradıcısı hesab edilir.

Aşiq Qurbani Diri kəndində keçirdiyi gənclik illərindən sonra bir müddət Şah İsmayıl sarayına yaxın olmuş və Osmanlı – Səfəvi müharibəsindən sonra Anadoluda sürgün həyatı yaşamışdır. Aşiq Qurbani ömrünün son illərini doğma Diri kəndində keçirmiş və burada da vəfat etmişdir.

XVI əsr aşiq şeirinə yeni poetik düşüncə tərzini gətirmiş Qurbani lirikası həm forma və məzmun, həm də sənətkarlıq baxımından elə bir zəmin yaratmışdı ki, Təbriz aşiq məktəbinin sonrakı nümayəndələri bu zəmin üzərində inkişaf edib zənginləşmişdilər.

Qurbanidi mənim adım,
Adəm atadı bünyadəm.
Şeş atdım, çahar oynadım,
Axır fələk uddu məni.

Xublar küçəsinə güzər eylədim,
Muraz baxçasının barı göründü.
Əl uzatdım yarın yaxasın açam,
Gözümə Gürcüstan narı göründü.

Camalın oxşatdım ayinən günə,
Gözlərin kafəri gətirər dinə.
Sinəm bəyaz, dilbər, o yaylaq sinə,
Gözümə Savalan qarı göründü.

Havada gəşt eylər Süleyman taxtı,
Yeddidi, iras bil, qıvlanın vaxtı.
Məhəmmədə gəldi Quranın xətmə,
Tövrəti Musaya əyan eylədi.

ŞAH İSMAYIL XƏTƏİ

(1486-1524)

Qədim Azərbaycan şəhəri Ərdəbildə doğulmuşdur.

Səfəvilər dövlətinin banisi olan Şah İsmayıl həm də Xətəi təxəllüsü ilə doğma Azərbaycan dilində şeirlər yazmış böyük ustadıdır.

Xətəi, şeiri və sənəti, şairləri və sənətkarları qüdrətli bir hökmdar kimi himayə etməklə yanaşı, özünü onlardan ayırmamış, klassik Azərbaycan-türk şeiri ənənələrində əsərlər yazmışdır. Bu əsərlər içərisində şairin heca vəznində sadə bir dillə qələmə aldığı qoşma və gəraylıları, vərəqi və bayatıları bu gün də böyük məhəbbətlə oxunur. Ümumiyyətlə, Xətəi yaradıcılığında yüksək bəşəri-humanist fikirlərin sadə dillə təqdimi oxucunu heyran qoyur.

Qaşların mehrabına çox səcdeyi-şükr eylərəm,
Şeyx Sənan tək məni zünnarə göndərmək görək.

Hər kəlami sevmişəm, sureyi - Yasindən¹ mədəd²,
Kim, mənə İncilü Fürqanın³ duasından mədəd.

¹ Sureyi-Yasin – Quranın məşhur 36-cı surəsi.

² Mədəd – kömək, yardım.

³ Fürqan – Quran.

Ey, behəqqi möcizati verdin ol Musayə sən,
Kim, mənə Musayi - İmranın əsasından mədəd.

Əgər Tövrət, əgər İncilü Zəbur,
Bəhökmi - ənbiya¹ Fürqan degilmi?

Musayə təcəlli göründü Turdən,
Məst olub, aqlını şaşırdı sirdən.
Ənəlhəq sirrini aldım Mənsurdən,
Məhəbbət kəmərin ərkanand² aldım...

Mənsur ilə darda idim,
Xəlil ilə narda idim,
Musa ilə Turda idim,
Qazilər, deyinq, şah mənəm.

Buldu bu Xətəi nəfəxizdən,³
Buyi-nəfəsi⁴ - Məsihü Məryəm.

Qalmışlara gər mədəd bulansən,
Xizri - nəbi tək yetüb gələnsən.

¹ Ənbiya – peyğəmbərlər, Allahın elçiləri.

² Ərkan – böyüklər, görkəmli şəxslər.

³ Nəfəxə – üfürmə, şişirmə.

⁴ Buyi-nəfəs – nəfəsin qoxusu.

Bəs söyləgil, ey Səba, İsara,¹
Ol mürdəni zində qıl², Xudara!
Var onda münasibət sizinlə,
Təşbihü - mütabiət³ sizinlə.

Ey Məsiha, bəndəni kuyində yad et bir nəfəs,
Bu Xətayinin yerin hicrində toprağ etməgil.

¹ İsara – burada İsayə deməkdir. İsa peyğəmbərin ölüləri diriltməsinə işarədir.

² Mürdəni zində qıl – ölünü dirilt.

³ Təşbihü-mütabiət – kiməsə bənzəmək, kiminsə ardıcılı olmaq.

HƏQİRİ TƏBRİZİ

(XVI əsr)

Nisbəsindən göründüyü kimi şair Təbrizdə doğulmuşdur.

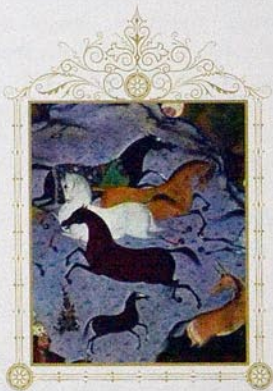
Klassik Azərbaycan şeirinin tanınmış nümayəndələrindən biridir. O, Məhəmməd Füzulidən, təxminən, 11-12 il əvvəl doğma ana dilində «Leyli və Məcnun» adlı poema yazmışdır. Şair bu əsərində ailə məsələsində mürtəcə orta əsr qanunları ilə yeni baxışları qarşı-qarşıya gətirmiş, şəxsiyyətin cismani məğlubiyyətinə baxmayaraq, eşqin, məhəbbətin mənəvi qələbəsinə obrazlı şəkildə əks etdirmişdir.

1875-1940-cı illərdə yaşamış görkəmli Azərbaycan alimi Məhəmmədəli Tərbiyət “Danışməndani-Azərbaycan” (“Azərbaycan alimləri”) adlı məşhur təzkirəsində Haqirinin yaradıcılığını yüksək qiymətləndirərək yazmışdır: «Haqiri Azərbaycanın ustad sənətkarlarındanır. Şirin sözlü bir şairdir. Fikirələrini incə şəkildə bəyan edir. Əxlaqınun və dəvranışının bəyənələn olmasında tayı-bərabəri yoxdur».¹

Şairə görə saf eşq və məhəbbət duyğuları müxtəlif dirlərə və dillərə sahib olan insanların birləşməsinə təmin edən başlıca vasitələrdən biridir.

¹ M. Tərbiyət. Danışməndani-Azərbaycan. Fars dilindən tərcümə: İsmayıl Şəms və Qafar Kəndlinindir. Bakı: Azərəşr, 1987. Səh. 84.

Eşqdir zahidləri tərsa qılan,
Eşqdir möminləri rüsva qılan.
Eşqdir kim, əndəlibi¹ dəmbədəm
Güldən ötrü valehü şeyda² qılan.
Eşqdir aşıqləri yüz zicr³ ilə
Mübtəlayi-zülfü- ənbərba⁴ qılan.
Eşq dərdin nuş eyləyən ah eyləməz,
Məskənin həm kuh⁵ ilə səhra qılan.
Eşqdir kim, hər kimə tuş olsa da,
Xanimandan cümlə bipərva⁶ qılan.
Eşqdir aləmlərin sərmayəsi,
Eşqdir bu əql ilə dəva qılan.

¹ Əndəlib – bülbul.

² Şeyda – vurulmuş, aşıq.

³ Zicr – əzab, əziyyət.

⁴ Zülfü-ənbərba – ətirli saç.

⁵ Kuh – dağ.

⁶ Bipərva – qayğısız, dərd-qəmsiz.

MƏHƏMMƏD FÜZULİ

(1494-1556)

Bağdadada doğulmuşdur, ona görə də Bağdadı nisbəsi ilə də tanınır. Görkəmli Azərbaycan təzkirəçisi Sadiq bəy Əfşar (XVI-XVII əsrlər) "Məcmüül-xəvas" ("Seçilmişlərin məclisi") təzkirəsində Füzulinin əslən Bayat elindən olduğunu qeyd edir.¹

Məhəmməd Füzuli təkcə klassik Azərbaycan ədəbiyyatının deyil, ümumiyyətlə, bütün türkdilli xalqlar poeziyasının korifeyi, zirvəsi sayılır. Dövrün ənənəsinə görə əsərlərini üç dildə (ərəb, fars, türk) yazsa da, şairə dünya şöhrəti qazandıran doğma ana dilində yazdığı qəzəlləri və ölməz "Leyli və Məcnun" poemasıdır.

Şairin əsərlərinin mayasını, ana xəttini saf məhəbbətin və şəxsiyyət azadlığının tərənnümü təşkil edir.

Füzulinin bəzi əsərlərində şüa təəssübkeşliyi müəyyən qədər özünü göstərsə də, böyük sənətkarın yaradıcılığı daha çox bəşəri ideyalar üzərində köklənmişdir və bu cür də yadda qalır, daşlaşır.

Mütləq şair bir çox əsərlərində ümum-bəşəri və humanist fikirlərə üstünlük vermiş,

¹ Sadiq bəy Əfşar. "Məcmüül-xəvas", Müqayisəli mətnin tərtibi, tərcümə, transliterasiya, ön söz, izahlar və adlar göstəricisi: Əkrəm Bağrov. Bakı, "Elm", 2008, səh.131.

bütün bəşər övladına dilindən, irqindən və dinindən asılı olmadan eyni gözlə baxmış, onların bərabərliyi ideyasını tərənnüm etmişdir.

Dahi Füzulinin əsərlərində İsa peyğəmbərin, eləcə də, Musa peyğəmbərin adlarının böyük ehtiramla çəkilməsi, onlara xüsusi sayğı hisslərinin ifadə olunması böyük şairin multikultural görüşlərindən xəbər verir.

Füzuli əsl Renessans sənətkarıdır. Onun estetik və həyatı amalı budur. Şair Allahdan təmənnə edir ki, bütün dünyanın qəmmini yığıb onun həzin ürəyinə salsın. Özünə qəm yemək bacarığı arzu edən şair bununla da dünyanı qəmdən xilas etmək missiyasını həyata keçirməyi öz boyununa götürür.⁶

“Leyli və Məcnun” poemasından parçalar:

Əlqissə, ədəmdən oldu peyda,
Bir tifli-müzəkkəri¹ müzəkka.²
Xurşid³ kimi kəmalə qabil,
İsa kimi tifllikdə⁴ kamil.
Ol dəm ki, bu xakdanə⁵ düşdü,

⁶ Dünya yekrəng dünya deyil, onun müxtəlif millətləri, dirləri, irqləri var. Füzuli hamının dərđini, qəmmini özü çəkmək istəyir və bu baxımdan millətlər, irqlər arasında heç bir ayrı-seçkilik qoymur. Şair rəngindən, millətdən, dinindən asılı olmadan hər kəsin dərđini yığıb öz ürəyinə salmağı arzu edir. Əslində, şair bununla poeziyanın İsa-Məsihinə çevrilir. – *Elmi redaktor.*

¹ Müzəkkər – kişi cinsi.

² Müzəkka – zəkali.

³ Xurşid – günəş.

⁴ Tifl – uşaq. Şair bu misrasında Qeysi – Məcnunu hələ uşaq ikən kamilliyində İsa peyğəmbərə bənzədir.

⁵ Xakdan – torpaq qabı, kül qabı. Məcəzi mənada “dünya” anlamında işlənir. Burada da həmin mənədadır.

Halını bilib fəğanə düşdü.
Axır günün ovul eyləyib yad,
Axıtdı sirişkü qıldı fəryad...
Olmuşdu zəbani - halı guya,¹
Söylərdi ki, ey cəfaçı dünya!
Bildim qəmimi sənin ki, çoxdur,
Qəm çəkməyə bir hərif yoxdur.
Gəldim ki, olam qəmin hərfi,
Gəl, təcrübə eylə mən zəifi!
Hər qanda qəm ola, qılma ehmal,²
Cəm eylə, dili-həzinimə³ sal!
Həm ver mənə qəm yemək kəməli,
Həm ələmi qəmdən eylə xali!⁴

Nola gər Məryəmdən əfzun görsə nəqdi-pakını,⁵
Ol ki, İsa bir kəminə⁶ bəndeyi-fərmanıdır.

Mən şairi-Museyi-kəlaməm,
Sahirlərə⁷ möcizi-təmaməm.

İlahi, baqi olsun daim insanpərvər iqbalı,
Cahani-fani içrə ta baqay⁸-növi-insandır.

¹ Misranın mənası: Vücudunun dili dil açmışdı.

² Qılma ehmal – əhəmiyyət vermə, fikir vermə, etina etmə..

³ Dili-həzin – qəmli ürək.

⁴ Xali – boş

⁵ Nəqdi-pak – pak, təmiz can.

⁶ Kəminə – acız, kiçik.

⁷ Sahir – sehrbaz, sehrkar.

⁸ Baqa – əbədi, daimi.

Aşiqə şövqünlə can vermək ikən¹ müşkül deyil,
Çün Məsihi-vəqtən, can vermək asandır sana.

Aləm oldu şad səndən, mən əsiri-qəm hənuz,
Aləm etdi tərki-qəm, mədə qəm-aləm hənuz.

Can bağışlardı ləbin izhari-göftar eyləyib²,
Vurmadan İsa ləbi canbəxşlikdən dəm hənuz.

Pərdeyi-çəşmim məqam etmişdi bir tərsabeçə,
Olmadan məhdi³-Məsiha, dəməni⁴-Məryəm hənuz.

Can verir ləlin təmənnasında min abi-həyat,
Feyzin⁵ ləbtəşnə⁶ yüz Xızrū Məsihadir sənin.

Dadilər qılmağa ol kafir əlindən, gecələr,
Çıxar ahim göyə ta tutə Məsiha otəgin.

Gərdi-rahin⁷ əzmi-gərdun etdi⁸ kim, bu qədr ilə,
Şöhreyi-aləm həmin İsayi-Məryəm olmasın.

¹ İkən/igən – çox, artıq.

² İzhari-göftar eyləmək – söhbət etmək, söz söyləmək.

³ Məhd – beşik.

⁴ Dəməni – əmək.

⁵ Feyz – bolluq, nemət, bərəkət.

⁶ Ləbtəşnə – susuz, susuzluq.

⁷ Gərdi-rah – yolun tozu.

⁸ Əzmi-gərdun etdi – göyə qalxdı.

Navəkin¹ gör kim, yarub, əşkim tutar göz pərdəsin,
Ey deyən Musa əsası qəti-dərya etmədi².

Çox yetirmə göylərə əfğanım, ey kafir, saqın,
İncinir nagəh³ Məsiha eşidib əfğanımı.

Sevmək sənəmləri, sınađım, bir bəla imiş,
Aşiq olan həmişə qəmə mübtəla imiş.

Bir bütpərəst kimi sevəli qəm əsiriyəm,
Hər qarə zülfə meyl ələmək bir xəta imiş.

Fərhad çəkdi əksini Şirinlə üz-üzə,
Guya o bütpərəst idi, Şirin xuda imiş.

Mən gözəl bir süfrə açdım sözdən əhli-ələmə,
Onda bir zövq artıran hər dürlü nemət düzmüşəm.

Süfrəmə hər bir qonaq gəlsə, xəcalət çəkmərəm,
Fərqi yox, ya türk gəlsin, ya ərəb, yaxud acəm.

Kim gəlir gəlsin, aparsın hər nə istər xatiri,
Qurtaran nemət deyil, süfrəmədən olmaz heç nə kəm.

¹ Navək – ox; klassik ədəbiyyatda kirpiyə işarə olaraq işlədilir.

² *Beştin mənası*: Ey Musa əsasının dəniyi yararaq keçməsinə inanmayan [Gör ki] yarın oxu (kirpiyi) göz yaşımı yararaq göz pərdəsinə necə sancılır.

³ Nagəh – birdən, qəfildən.

Ol şöhənşah ki, feyzindən umar kam müdam¹,
Bəzmi-vəhdətdə əgər Xizrü, əgər İsadır.

Çakəri-çakəri² fəğfur³ ilə xaqan oluban,
Bəndeyi-bəndəsi İskəndər ilə Daradır.

Mömin olmaz kişi, həqiqət ilə
Tutmayınca təriqi-tərki-həvə⁴.
Hər nə öz nəfsinə rəva görsə,
Yarü qardaşa görməyincə rəva.

Müslim oldur ki, əhli-aləm ilə,
Sıdq ola qövlü, xeyr ola əməli.
Zərərin görməyə müsəlmanlar,
Ola pakizə həm dili, həm əli.

Cəhdin olduqca xəlqə nəf yetir,
Xəlqi et iltifatına məmnun,
Əhsəni-xəlqi-aləm oldur kim,
Xülqdən xəlqə ola nəfi füzun⁵.

Mömin oldur ki, mümkün olduqca
Qonşusun qeyrə⁶ etməyə möhtac.
Ol deyil kim, hüzurilə gecələr,
Özü tox yata, qonşusu yata ac.

¹ Müdam – daima, həmişə.

² Çakəri-çakəri – nökrinin nökrəri.

³ Fəğfur – Çin hökmdarı.

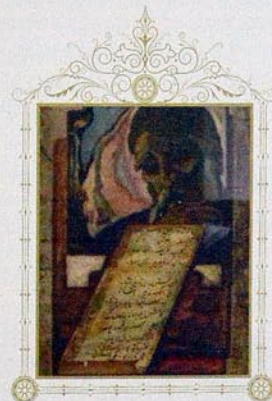
⁴ Təriqi-tərki-həvə – nəfsdən əl çəkmə yolu.

⁵ Beytin mənası - Dünya əhlinin ən yaxşısı odur ki, əxlaqı (xasiyyəti) ilə xalqa faydası çox ola.

⁶ Qeyrə – başqasına.

Müləvvəs olmayıb, təcrid ilə çıxsan bu aləmdən,
Səni zali-fələk xurşidə cüft eylər Məsihatək.

Bəxşi-Xuda, rəşki¹-Məsihadır, eşq,
Mayeyi-möcüzeyi-Musadır eşq.

¹ Rəşk – qısqançlıq, həsəd, paxıllıq.

ŞAHQULU BƏY

(XVI əsr)

Şairin harada doğulduğu məlum deyil.

XVI-XVII əsrlər tədqiqatçısı Sadiq bəy Əfşar "Məcmül-xəvas" adlı təzkirəsində Şahqulu bəyin Qarpaoğlu kimi tanındığını və böyük fitri istedad sahibi olduğunu yazır. Ədəbi mənbələr onun I Şah İsmayıl sarayına yaxın bir şair olduğunu da qeyd edir.¹

İstedadlı qələm sahibi olan Şahqulu bəy əsərlərini, əsasən, rübai formasında yazmışdır. Sadə bir dildə yazılmış bu rübailər oxucunu ilk beytindən özünə cəlb edir, ona sevgi və xoş duyğular aşılayır. Şair günümüzdə qədr çox az sayda gəlib çatan şeirlərinin birində öz dərdinə İsadan, yəni, Məsihdən çarə arayır.

Ey badi-səba, naməmi ol yarə yetir.
Şərhi-dili-zarimi vəfadarə yetir.

Dil müntəziri-visaldır, Tanrı üçün,
Öldüm yenə, ey Məsih, bir çarə yetir.

¹ Sadiq bəy Əfşar. «Məcmül-xəvas», səh. 146-147.

RƏHMƏTİ TƏBRİZİ

(? – 1616)

Şeirlərinə görə Təbrizdə doğulduğu ehtimal olunur. 1571-1573-cü illər Təbriz üsyanının şahidi olmuş şair haqqında ilk məlumatı onun müasiri tanınmış təzkirəçi Təqi Əhvadi (1565 – 1620) özünü "Ərəfatül-əşiqin və ərsatül-arifin" ("Aşıqların zamanı və ariflərin meydanı") adlı təzkirəsində vermişdir. Bu məlumata əsasən təzkirəçi Rəhməti Təbrizini ilk dəfə Şirazda görmüş və onun 7-8 min beytlik bir divana sahib olduğunu bilmişdir.

Rəhmətinin elm aləminə məlum olan "Divan"ının yeganə əlyazma nüsxəsi AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunur. Əsasən, fars dilində olan bu əlyazmada şairin Azərbaycan dilində yazdığı 25 qəzəli və bir rübəisi yer almışdır.¹

Rəhməti Təbrizi ömrünün bir hissəsini Hindistanda yaşamış və 1616-cı ildə orada – Aqra şəhərində vəfat etmişdir.

Zülfünü görgəc könül zünnar eylər arizu,
Qorxuram kim, Şeyx Sənan kibi tərsalanmasın.

¹ Əkrəm Bağırov. Rəhməti Təbrizi və onun Divanı (Filoloji tərcümə, transliterasiya və foto faksimile.) Bakı, "Nurlan", 2006.

Riştəyi-zülfünü¹ zahid tari-təsbih² eylədi,
Tari-təsbih-i-ibadət riştəyi-zünnar³ imiş.

Dəlqü⁴ təsbihü müsəlla⁵ nə deməkdir, zahid,
Munca yildür bütü zünnarü kəlisa sevəruz.

Məclis içində Rəhməti mahi-siyam,⁶
Meyxanəyə sübh baş çəkər, məscidə şam.
Ta zahidü rahib ola ondan xoşnud,
Bir əlində təsbih, birisində cam.

Fars dilindən bədii tərcümələr:

Könüldən qəm pasın İsa tək silər,
Oxuyan bülbüllər incə səsiylə.
De, meysiz-məzəsiz qəlb necə gülər?
Səbəb axtarma sən olmurşa belə.

Mənalər gözəli o bakir gəlin,
Mənim sözlərimlə bəzəndi bilin.
Təbim Məryəm kimi boyludur bu gün,
Onu qorxutmayır çətinlik, düyün.

¹ Riştəyi-zülf – saçın ipi, saçın ucu.

² Tari-təsbih – təsbih ipi.

³ Riştəyi-zünnar – zünnar ipi.

⁴ Dəlq – dəriş paltar, köhnə paltar.

⁵ Müsəlla – canamaz; namaz qılınan böyük yer.

⁶ Mahi-siyam – oruc ayı.

Bir canım var qəm-kədərdən solubdur,
Hicranda sirdaşı səbir olubdur.
Qəlbimin gözləri bir də görürsən,
Məsih nitqindən də yaşla dolubdur.¹

¹ Fars dilindən bədii tərcümələr Əkrəm Bağirovundur.

MƏHƏMMƏD ƏMANI

(1536-1608)

Şair bugünkü Türkiyə ərazisində yerləşən Bayburtda doğulmuş, bir müddət Yəzd hakimi olmuşdur. I Şah Abbas sarayına yaxın bir şəxs kimi bu böyük hökmdarın yürüşlərində iştirak etmişdir. XVI-XVII əsrlərdə yaşamış Sadiq bəy Əfşar "Məcməül-xəvas" təzkirəsində Əmani haqqında yazır: "Özü türk"¹, əməli saleh, işi ibadət, pisləklərdən uzaq bir insandır.²

Əmaninin həm Azərbaycan, həm də fars dillərində olan divanlarının yeganə əlyazma nüsxəsi Londonda Britaniya muzeyində saxlanılır. Şairin bir sıra şeirlərində İsa-Məsihin adını hörmətlə çəkməsi diqqəti cəlb edir.

Əmaninin Azərbaycan dilində olan divanı Bakıda nəşr edilmişdir.

İnsanlarda nəcib duyğuları: sədaqəti və doğruluğu, inam və etibarı tərənnüm edən Əmani qəzəllərinin ana xəttini mənəvi kamillik təşkil edir. Təbiəti, qoynunda insan gözdirəyinə görə vəsf edən şairin əsərlərinə nikbin ruh hakimdir.

Əmaninin şeirlərindən verilən nümunələrdən də görüldüyü kimi, şairin dilinə böyük özbək şairi Əlişir Nəvainin, yəni, cağataycanın güclü təsiri olmuşdur.

¹ Müəllif bu sözü Azərbaycan türkü anlamında işlətməmişdir.

² Sadiq bəy Əfşar. "Məcməül-xəvas", Müqayisəli mətnin tərtibi, tərcümə, transliterasiya, ön söz, izahlar və adlar göstəricisi: Əkrəm Bağırov. Bakı, "Elm", 2008.

Qət eylə təəllüqi¹ ki, məva²,
Lütf ola səmadə çün Məsiha.

Ta elmü əməl bərabər olmaz,
Bu atifölər³ müyəssər olmaz.

Eşqü aşiq, Turü Musa, dəsti-əsl-i-müddəa,
Ləntərani⁴ nəhy⁵ izhar eyləmiş ol məhliqa.⁶

Anıncün abid olmas mübtəla zülfi-pürəşubə,⁷
Ridası⁸ Şeyx Sənan kimi zünnar olmadın qorxar.

Səy qılma, çün müfid irməs⁹ əlacın, ey təbib,
Ol Məsihadəm vüsali dərdimin dərmanıdır.

Zövqini küfri-zülfi-nigarın, Əmaniya,
Sənsənsifət miyanidə¹⁰ zünnar olan bilir.¹¹

¹ Təəllüq – asılı olma, asılılıq.

² Məva – yurd, ölkə, el.

³ Atifə – meyl, rəğbət.

⁴ Ləntərani – Məni görə bilməzsən (Quran: əl-Əraf, 143.)

⁵ Nəhy: qadağa, yasaq, qadağanetmə.

⁶ Məhliqa – ay üzli, gözəl.

⁷ Zülfi-pürəşub – dağınıq saç.

⁸ Rida – dərvişlərin çiyinlərinə atdıqları yun geyim.

⁹ Müfid irməs – fayda verməz.

¹⁰ Miyanidə – belində.

¹¹ Beytin mənası: Ey Əmani, sevgili saçının küfrünün zövqünü Sənan (Şeyx Sənan) kimi belində zünnar olan bilir.

Zahir eylər möcüzü-İsayi-Məryəm, bigüman,
Eyləsə vəqti-təkəllüm¹ gər tilin² təkrrar ləfz³.

Ləbi-ləlün⁴ çü qılğac dürfəşanlı⁵,
Berür⁶ ölügə İsa dik⁷ rəvanlıg.

Edər izhar üşşaqinə⁸ ecazi⁹-Məsihayi,
Təkəllüm birlə¹⁰ etgac dürfəşan¹¹ ləli-göhərbarın¹².

Ey Əmani, verə can öligə İsa dəmi dik,
Ləli çün vəqti-təkəllüm düri-qəltanə¹³ dəgə.

Çit libas ilən olubsin surəti-Çin afəti,
Çin desəm, nə surət, dil bilən din afəti.¹⁴

¹ Təkəllüm – danışmaq, söyləmək, söz demək.

² Til – dil.

³ Ləfz – söz.

⁴ Ləbi-ləl – ləl dodaq.

⁵ Dürfəşanlıg – dürr saçmaq, gözəl danışmaq.

⁶ Berür – verir.

⁷ İsa dik – İsa kimi, İsa tək.

⁸ Üşşaq – aşıqlar, sevgililər.

⁹ Ecəz – möcüzə, qeyri-adi bir əməl.

¹⁰ Təkəllüm birlə – danışqla, söhbətlə.

¹¹ Dürfəşan – dürr saçan, gözəl, ifadəli.

¹² Ləli-göhərbar – gövhərsacan ləl; klassik ədəbiyyatda gözəlın dodağına işarə kimi işlənir.

¹³ Düri-qəltan – Yumru dürr.

¹⁴ Afət – gözəl; bəla, müsibət. Yəni həm Çin gözəlisən, həm də dinin bəlasısən.

MƏSİHİ

(1575-1655)

“Vərqa və Gülşa” poemasının müəllifi olan Məsihi XVII əsr Azərbaycan ədəbiyyatının üç ən parlaq simasından biridir. Kaşan şəhərində doğulmuş, bir çox səfərlər edib müxtəlif şəhərlərdə yaşasa da ölümi həmin doğduğu şəhərdə baş vermişdir. Mənbələr Məsihi təxəllüslü¹ şairin 100 min beytə qədər şeirindən xəbər verir. Lakin bu əsərlər haqqında onların adlarından başqa əlimizdə heç bir məlumat yoxdur. Bu gün əlimizdə şairin “Vərqa və Gülşa” poeması vardır.

“Vərqa və Gülşa” poeması 1628-1629-cu illərdə yazılıb tamamlanmışdır. Ənənəvi məhəbbət mövzusunda qələmə alınmış əsərin əsasında ərəb folkloru durur. Türk yazılı və şifahi ədəbiyyatında Məsihidən əvvəl XIV əsrdən başlayaraq bu mövzuya müərciət edənlər olsa da bu sevgi motivi-sujeti öz yüksək poetik estetik həllini Məsihi yaradıcılığında tapmışdır. Poema XVII əsr humanist epik şeirinin ən bariz xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edən bədii sənət abidəsidir. Poemada mənəvi paklıq və nəəcilik simvolu ola biləcək neçə-neçə insan sürətləri var. Məsihiyə görə insanpərvərlik və eşq

¹ Şairin «Məsihi» təxəllüsü onun həkimlik fəaliyyətlə əlaqələndirilir. Rüknəddin bu təxəllüsü İsa Məsihin xəstələri sağaltmasına işarə olaraq götürübmüş. Bununla belə, daha çox şair kimi tanınan bir şəxsin Məsihi təxəllüsü hələ o zamanların Azərbaycan cəmiyyətində başqa dirlərə, xüsusən təktarırlıq dinlərinə doğma münasibətin təbii bir hali kimi geniş yayılmasından xəbər verir.

qoşa yarannuşdır və aşıq üçün birinci şərt, əsas xüsusiyyət humanizmdir. İnsanpərvərlik hissələrinə yer olmayan cəmiyyətdə həqiqi eşq də ola bilməz. Hayatın, varlığın əsasını yüksək humanizmi, başqarı məhəbbət təşkil edir.

Bu gün "Vərqa və Gülşar" əfsanəsinin Azərbaycan, türk, özbək, türkmən, qazax, fars, tacik, əfqan və başqa xalq variantları da mövcuddur.

Bilqeys¹ sərirdən² hekayət,
Nəss³ oldu o nəqlidin rəvayət.
İsayi-Məsihə çün zəmanə,
Yar olmadı çıxdı asimanə.
Bunlar qəmədur səhili çəiz,
Ol rəhrövi⁴ də ni qıldı aciz?!
Bu zahir anın ki, cismidür can,
Can qəti-məsafət etmək asan.
Dəxi nola düzsə xərqi -adət⁵,
Ol həzrətə rütbeiy-ziyadət⁶.

Ülumi fəzli hikmət payəsi bir yerdədir hala,
Əvamünnəsi bu mülkün xəvəsi-əhli-yunandır.⁷
Məhü əyyamü salü həftə şahidi-din duasilo,
Behəmdüllah Məsihin tutiyyi-nitqi xoş əlhandır.

¹ Bilqeys – Səba məlikəsi. Hazırkı Efiopiya və ya Yəmən ərazisində mövcud olduğu güman edilən tarixi Səba Krallığının hökmdarı.

² Sərir – taxt, taxt-tac, səltənət.

³ Nəss – iqtibas, sitat.

⁴ Rəhröv – yolçu, yol gedən, səfərə çıxan.

⁵ Xərqi-adət – qeyri-adi adət.

⁶ Rütbeiy-ziyadət – gərəksiz, artıq.

⁷ Misranın mənası: Bu diyarın qara camaatı Yunan əhlinin seçilmişinə bərabərdir.

Söylərdi ki, ey güli-həqiqət,
Vey hədiyyi-Museyi-təriqət.
Ey məşəleyi-təriqi-irfan,
Narın mənə nuri-ruyi-canan.
Ey gövhəri-şəb, çiraği-ələm,
Başında qəra ximari-matəm.
Bu səndə nə oddur, ey bəlakeş,
Oldu nəfəsin təmami-atəş?

Lafım məni qıldı ələmə faş.
Yəqdur mənə bir rəfiqi-qəmtaş.
Sən dut əlim, ey əsayi-Musa.
Qoymə yıqə şügli-fikrü sövda.
Səndin əgər olmaz isə yarı,
Mən aciz olur ədu fikari.
Çox xəsm , məni-fəqiri-biyar,
Qıl başın üçün sədaqət izhar.
Olğil bu səfərdə rəxşi -rahim,
Dur eylə bülənd paygahim.
Yətür məni barigahi-şahə,
İltür gəl o şahidi-din-pənəhə.
Güldür qəmu binəvə nəvasi,
Lazım qəmuyə anın duası.

AŞIQ ABBAS TUFARQANLI

(1585-1650)

Aşiq Abbas Tufarqanlı Təbriz yaxınlığındakı Tufarqan kəndində doğulmuşdur. Təbriz aşiq məktəbinin qüdrətli sənətkarlarından biri olan Abbas Tufarqanlı mükkəmməl mədrəsə təhsili görmüş, ərəb və fars dillərini öyrənmiş, aşiq şeirindən əlavə klassik şeir formaları olan qəzəl, qəsidə və rübailər də yazmışdır. Aşiq Abbas poeziyası XVII əsr Azərbaycan ictimai-siyasi həyatının, məişətinin güzgülüsü hesab olunur. Onun şeirlərində mənsub olduğu xalqın mənəvi - əxlaqi dəyərləri, adət - ənənələri, həyata, insanlara və insanlığa olan müsbət baxışları öz əksini tapmışdır. O həm də aşiq şeirində fəlsəfi-didaktik düşüncələrin yaradıcılarından biri sayılır. Aşiq şeirinə ictimai məzmun gətirməklə milli təfəkkürdə bir çevriliş yaratmış, onu intibah yoluna çıxarmışdır.

Fələk salıb işim ləngə,
Düşmüşəm qovğaya, cəngə,
Aşaram Hində, Firəngə,
Alınmaz sorağım mənim.

Nə ağlırsan, nə sızlırsan,
Bir dərdi beş olan könlüm.

Axırda zünnar bağlırsan,
Qəmə yoldaş olan könlüm.

İsfahan mülkündən gələn xocalar,
Bu canımda intizarım var mənim.
Biri hicran, biri möhnət, biri dərd,
Qəm evliyəm, xiridarım var mənim.

Nə baxırsan gözü qanlı haramı?
Sən deyən günahkar ha mən deyiləm!
Hər şəhərin bir adı, bir sanı var,
Mən Misir şəhriyəm, Yəmən deyiləm.

Ay camaat, gəlin tərifi eyləyim,
Nə əcəb düşübdü yeri Dərbəndin.
İskəndər əlilə olub bərqərar,
Çəkilibdi bürcü, bari Dərbəndin.

Mən gəlmişəm bu Dərbənddə qalmağa,
Bir tülək tərflanı ələ salmağa,
Düşmən öldürməyə, qisas almağa,
Qoçaq olur igidləri Dərbəndin.

Aləm bilir Adəm ata zatıyam,
Cöyü bilməm, yerin yeddi qatıyam.
Şikəstə Abbasam, xərabatıyam,
Könül, heç görmədim abadan səni.

Aradım Osmanı, gəzdim Əcəmi,
Misri, İstanbulu, Şamı görmüşəm.
Harda adı bəlli gözəl varsa da,
Arayıb, axtarıb hamı görmüşəm...

Fironu Firdovsi, Nəmrudu Şəddad,
Onlar da dünyada qoydular bir ad.
Yusiflə Züleyxa, Şirinlə Fərhad,
Bəhram ilə Güləndanı görmüşəm.

SAİB TƏBRİZİ

(1601-1676)

Mirzə Məhəmmədəli Saib Təbrizi 1601-ci ildə Təbrizdə doğulmuş, lakin sonradan ailəsi ilə birlikdə I Şah Abbasın əmiri ilə İsfahana köçürülmüşdür.

İsfahanın tanınmış alimlərindən dərs alan Saib öz fitri istedadı sayəsində hələ gənc ikən qüdrətli qələm sahibi kimi tanınub məşhurlaşmış və I Şah Abbasın sarayında "Məliküş-şüəra" olmuşdur.

Şairin dünyagörüşünə gəzdiyi yerlər, etdiyi səyahətlər böyük təsir göstərmişdir.

Saib Təbrizi 1625-1633-cü illərdə Hindistanda olur. O, ömrünün müxtəlif illərini saraylarda keçirsə də, sonda saray mühitindən uzaqlaşır və yazdığı əsərlərinin tərtibi ilə məşğul olur. Saibin ədəbi irsinin çox hissəsi fars dilindədir.

Hər adam¹ ki, kişi tək eybini söylər üzünə,
Öp onun gözlərini, haq ver onun sən sözüünə.

Yaxasın verməz o, əlbəttə, qəmin pəncəsinə,
Bir adam ki, gecəni qatmış ola gündüzünə.

¹Bu qəzəllərində şair "adam", "kəs" sözlərini ümumi şəkildə işlədir. Məqsəd bəşər övladına din və dil fərqi qoymadan müraciət etməkdir. – Elmi redaktor.

Sahibi - xırman olubdur o dama dünyada,
Səpib öz göz yaşını buğda kimi yer üzünə.

O kəs hörmətlidi ki, milçəyi də incitməz,
Dünyanın varı - yoxu gəlməyir əsla gözüne.

Sən çalış yaxşılığın toxumunu ək torpaqda,
Kim nə əkmışsə axır qismət olur da özüne.

O hilal Saibə bənzər necə əymiş belini,
Başını qoymuş üfүүqdə bu səmanın dizinə.

Hanı Xosrov, hanı Fərhad, hanı Şirin, de görək!
Hanı o odlu məhəbbət, o həvəs, çoxmu qalıb?

Bu geniş göylərin altında qalan kimdi daha?
O Məsiha ilə Saib, iki kəs, çoxmu qalıb?

Eşq dərdilə ölərsənsə bu, dünyaya dəyər,
Xızrın o ömrünə, ya hökmü - Məsihaya dəyər.

Hanı Yusifdə o cürət ki, təhəmmül eləsin,
Yəqubun həsrəti yüz eşqi-Züleyxaya dəyər.

Hər kəsin meylə dolu kuzəsi var, ələmi var,
Dünya cənnətdi ona özgə nə dərdi, qəmi var.

Başını saqi alarsə dizinin üstə əgər,
Zənn edər İsadi o, saqi deyil, Məryəmi var.

Gül dodağında yarın mey quruyub yaqut olar,
Sanki gül yarpağı üstündə təzə şəbnəmi var.

Ətəyimlə silirəm, Saib, üzümdən qəmimi,
Bilmirəm özgə bu dərdin daha nə məlhəmi var?

Özündəndir qələm də, ağ kağız da,
Çəkər öz hüsnünü əzbər şükufə.¹

Necə Məryəm Məsihanı böyütdü,
Qucaqda meyvələr bəslər şükufə.

Uşaq öz barmağından süd əmən tək,
Verər hər meyvəyə cövhər şükufə.

Sanırsən ki, beşikdə İsa dindi,
Şaha xoş mədhlər söylər şükufə.

Qızların qəlbi kimi nazik xəyalım var mənim,
Bağçama İsa dəmin hər anda ehsan eyləyər.

Təbimə göylər belə darlıq edər, yoxmu əlac,
Nə edərsə bil, mənə indi bu dövrən eyləyər.

Gör, bu dövrənin əlindən nə çəkir göydə günəş,
Yenə o öz nurunu dünyaya ehsan eyləyər.²

¹ Şükufə – qönçə, gül, çiçək.

² Fars dilindən tərcümələr Balas Azəroğlunundur.

MOLLA CAMAL RƏNCİ

(XVII əsr)

“Şeyx Sənan” mənzum hekayəti

Müəllif haqqında heç bir məlumat yoxdur. Əsərin yeganə əlyazması Bakıda – AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır. Ənənəvi mövzuda olan əsər müsəlman Şeyx Sənanın tərsa (xristian) qızına olan məhəbbətindən bəhs edir.

Əsərdə Şeyx Sənanın 400 müridi olan nüfuzlu bir din xadimi olması və Rəvan (İrəvan) ərazisində yerləşən bir məkanda yaşaması göstərilir.

Bir dəfə o, yuxuda Rum elinə gedərək orada tərsaların dinini qəbul etdiyini görür və bu səbəblə də müridləri ilə birgə səfərə çıxır. Şeyx Rumdakı kiçik bir şəhərə gələrək burada bir tərsa gözəlinə aşiq olur və müridlərini buraxaraq günlərini vurulduğu qızın qapısı önündə keçirir.

Bir müddət sonra qızla görüşən Şeyx Sənan onu sevdiyini bildirir. Tərsa qızı əvvəlcə Şeyxi məzəmmət edir. Lakin onun eşqində israrlı olduğunu görərək üç işi yerinə yetirməsini istəyir: şərab içmək, tərsalığı qəbul etmək və Quranı yandırmaq.

Şeyx eşqi yolunda qızın bu istəklərini yerinə yetirir: kilsəyə girir, belinə zünnar bağlayır və Quranı yandırır:

Bütخانəyə aldı girdi, zünnar
Bağladı belinə, qıldı iqrar.
Müşəfi¹ gətirdi oda saldı.
Gəldi büt önündə səcdə qıldı.

Tərsa qızı Şeyxin qarşısında daha bir şərt qoyur: Donuz otarmalıdır. Şeyx qızın bu şərtinə də əməl edir.

Lakin çox keçmir ki, müridlərin dualarının təsiri ilə Şeyx öz səhvini başa düşür, peşman olur və getdiyi yoldan geri qaydır.

Bu dəfə eşq tərsa qızının qəlbinə yol tapır və o, Şeyxin ardına düşərək çox əzablardan sonra onu tapır. İslamı qəbul edən tərsa qızı başını Şeyxin dizi üstünə qoyaraq dünyasını dəyişir.

Qızı dəfn edən Şeyx Kəbəyə gedir və əsər burada bitir.

Beləliklə, qədim əfsanə əsasında yaranan bu poemada eşqin dinə fərq qoymadığı, ondan üstün olduğu fikri vurğulanır. Müxtəlif dinlərə mənsub sevgililər şairin təxəyyülündə birləşirlər.

Qeyd edilməlidir ki, bu sevgi motivi Azərbaycan ədəbiyyatından multikulturalizmin qırmızı xətti kimi keçir.

¹Müşəf – Quranı-Kərim

QÖVSI TƏBRİZİ

(XVII – XVIII əsrlər)

Təbrizdə doğulmuşdur.

Tədqiqatçılar Füzuli ədəbi məktəbinin görkəmli davamçısı olan Əlican Qövsü Təbrizini Füzuli ilə Vaqif arasında bir körpü, şeir dilinin sadəliyi baxımından isə "XVII əsrin Xətəisi" adlandırmışlar. Şairin ədəbi irsi divan şəklində dəfələrlə üzü köçürülmüş və dünyanın müxtəlif əlyazmalar xəzinələrində mühafizə olunur.

Vətənpərvərlik motivləri, doğma vətənə, ana dilinə olan məhəbbət duyğuları ilə zəngin olan Qövsü qəzəllərini yaşadığı dövr və mühitlə əlaqəli şəkildə tədqiq etmək "qövsüşünasların" qarşısında duran iimdə vəzifələrdən biridir. Yəqin ki, multikultural duyğular hər bir insanda onun vətənə, doğma yurdə və ana dilinə olan məhəbbətdən başlayır. Heç şübhəsiz ki, Qövsü şeirləri də multikultural qaynaqlarımızın ön cərgəsində durmağa layiq olan əsərlərdəndir. Onun əsərlərində İsa-Məsihin adının hörmətlə çəkilməsi, xristianlara münasibət, əlbəttə ki, multikulturalizm dəyərlərinə sadiqliyindən irəli gəlir.

Bu rəngilə dilü dinim alırsa ol sənəm əldən,
Mənimlə yar olacaqdır firəngü kafəri tərsa.

Hər nigahi-məst kim, ol çeşmi-şəhladən gəlir,
Bir firəngizadədir, guya kəlisadən gəlir.

Öylə kim, Qövsü, gəlir bimarə dərman sübhələr,
Nüsxeyi-dərdim mənim hər gün Məsihadən gəlir.

Bağlaram zünnar, əmma mərd əlindən bağlaram,
Özgədir dinim mənim, ayini-Sənən özgədir.

Zahid öz təsbihini, küfr əhli zünnarın sevrə,
Mən büti-Çin istərəm, hər kimsə öz yarın sevrə.

Diyari-eşqdə olmaz böyük-küçük, Qövsü,
Bu yerdə mur¹ Süleyman ilə bərabərdir.

Dərd əlindən dudi-ahim² çün fələk peymalənir,
Yaşınur xurşidi-tabanü Məsiha gizlənin.³

Durmıyan, oturmıyan xəlq ilə bilməz kim, neçin,
Yer üzündən qaçıban göylərdə İsa gizlənin.

Könlümün halın mənim ol sərvə-baladən sorun,
Varın, ol bimarın əhvalın Məsihadən sorun.

¹ Mur – qarışqa.

² Dudi-ah – ahın tüstüsü.

³ Misranın mənası: Parlaq günəş üzünü örtür, Məsiha isə gizlənin.

Gər istərsən ola zahir sənə hər nüktə səhba tək,
Xümi-mey¹ damənin tut, qoy Fəlatün² hikmətin getsin.

Mən anıncün, ey Məsiha, raziyəm dərmanə kim,
Dərdim artırdın mənim, hərçənd dərman eylədin.

Bir neçə dilbilməz ilə həmsəvad etdin məni,
Mən ki, Əflatun idim, tifi-dəbistan eylədin.

Yazarlar qətlimə birəhmlər, qanımla məhzərlər³,
Dəmi-canbəxş ilə əhyayi-xəlq etsəm Məsiha tək.

Gözlərin ehyə verir əmvatə⁴ hər nəzzarədən⁵,
Ol Məsihadən ki, bimarın Məsihadır sənin.

İstəməzlər bərhəmən⁶ hiç büti-Çin vəslini,
Ol qədər kim, mən səni, ey namüsəlman, istərəm.

Səri-zülfün tutub təsbihdən, zünnardən keçdim,
Birini zahidə verdim, birin Sənənə tapşurdum.

¹ Xumi-mey – şərab küpü.

² Fəlatün – Flatun, Platon.

³ Məhzər – yüngücaq, məclis.

⁴ Əmvat – ölümlər.

⁵ Nəzzarə – baxış; tamaşa etmə, seyr etmə.

⁶ Bərhəmən – Brahmanlar. Hindistanda dini sekta.

Naməmə, ya Rəb, nə yazsınlar kiramülkatibin¹,
Etmək olmaz fərq çün təsbihimi zünnardən.

Söyləmin dərdimi, zinhar, Məsihayə ki, mən,
Ölərəm, qoymanam əldən dili-bimar ətəgin.

Düşübdür xəstə könlüm məndənü mən yardan ayrı,
İlahi, düşməsin kafər dilü dildardan ayrı.

Öldürməyincə aşıqi-dərdi-giran rikab²,
Dərmanə vaqif olsa Məsiha mən olmalı.

Fariğ³ etdin mərgdən⁴ Xızrü Məsiha tək məni,
Ey həyati-cavidan sərəçməsi göftar, hey.

Dust öldürdü məni, ey düşmə, ölmək çağıdır,
Yar yandırdı məni, yan indi, ey əğyar, hey.

Mən unutsam aşıqəm, əmma unutmun siz məni,
Kəbə hey, bütxanə hey, təsbih hey, zünnar, hey.

Mənə rəhm eyləyib əhvalıma ağıları qan, Qövsü,
Fəğanım ol firəngi-kafəri-xunxarə yetsəydi.

¹ Kiramülkatibin – iki mələk.

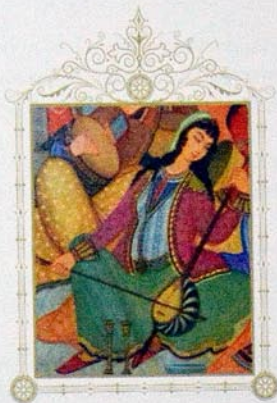
² Rikab – üzəngi.

³ Fariğ etmək – azad etmək.

⁴ Mərg – ölüm.

Təsbihimi, zünnarımı gizlətmənəm eldən
Kim, tərki-riya aləmi-mənidə riyadır.

Gətir, saqi, şərabi ver mənə, əmvatə əhya tək,
Ləbi-canbəxşini məndən diriğ etmə¹ Məsiha tək.

¹Diriğ etmək – əsirgəmək.

ANONİM "ŞEYX SƏNAN"
MƏNZUM HEKAYƏTİ (XVIII əsr)

XVIII əsrə aid anonim mənzum hekayətin Bakıda – AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutunda bir neçə əlyazması saxlanılır. Ənənəvi mövzudadır: təriqət başçısı müsəlman Şeyx Sənanın və onun aşiq olduğu tərsa qızının məhəbbət macərasına həsr olunmuşdur.

Əsərin başlıca ideyası eşqin din fərqiindən üstün olmasının bədii şəkildə ifadəsidir.

Bela ki, bu əsərin sonunda tərsa qızı islamı qəbul edir və Şeyx Sənanın yanında canını təslim edir. Şeyx Sənan isə qəlbindən gələn odlu bir ah çəkir və bu ahın odunda yanır.

Şeyx Sənanın müridləri hər iki aşiqi bir yerdə torpağa tapşırırlar. Bu hadisə bir çoxlarının islamı qəbul etməsinə səbəb olur. Burada da əsl əhvalat Rum elində baş verir. Yəni də Azərbaycan bədii təfəkkürünün müxtəlif dinə məxsus adamları bir eşq yolunda birləşdirməsi baş verir.

"ƏSLİ-KƏRƏM" DASTANI

(XVIII əsr)

Təkcə Azərbaycanca deyil, ümumən Qafqaz və bir sıra başqa ölkələrdə çox geniş yayılmış bu dastan türk-müsləman oğlu Mahmudla xristian erməni qızı Məryəmin alovlu və faciəli məhəbbətindən bəhs edir.

Gəncə xanı Ziyad xanla keşiş Qara Məlik övladsızdılar. Onlar əhd-peyman edirlər ki, övladları olsa, onları bir-birinə adaxlayacaqlar.¹

Bir müddətdən sonra xanın oğlu (Mahmud), keşişin isə qızı (Məryəm) olur. Onlar böyüyəndə görüşür və sevişirlər. Bu görüşdən sonra oğlanla qız adlarını dəyişdirib Kərəm və Əsli qoyurlar.

Ziyad xan bu məsələdən xəbər tutaraq keşişi yanına çağırır və əhd-peymanı xatırladır. Toy üçün üç ay möhlət alan keşiş qızı qaçırdır.

Kərəm lələsi Sofi ilə onların arxasınca yollanır və qızı tapır. Keşiş məcbur qalaraq qızını Kərəmə verməyə razılıq verir və onun üçün xüsusi bir gəlinlik paltarını hazırlatdırır.

Toy gecəsi tilsimli paltar Əslini boğur. Kərəm paltarın düymələrini açma bilmir və sazla, sözlə bu işi görmək istəyir. Çarəsiz qalan Kərəm sonunda dərin bir ah çəkir və ahın alovu onu yandırır. Bu odun qorundan Əsli də yanıb küll olur.

Məsələdən xəbər tutan camaat keşişi öldürür, Əsli ilə Kərəmi isə yanaşı qəbirlərdə dəfn edirlər.

Yaz çağında Kərəmlə Əslinin qəbirləri üstündə bir qızılgül, keşişin qəbrinin üstündə isə qaratan kolu bitir. Qızılgüllər böyüyüb gül açır, lakin onlar birləşmək istədikdə qaratan kolu araya girərək buna imkan vermir. Beləliklə, faciələrə baxmayaraq, multikulturalizmin qələbəsi hələ XVIII əsrdə xalq təsəvvüründə bu şəkildə öz ifadəsini tapırdı.

¹ Bu məqamda "zəif" işarə "Dədə Qorqud" dastanında Baybura bəylə Baybecan malıyın övladları ilə bağlı bir-birinə söz vermələridir – *Elmi redaktor*.

NİŞAT ŞİRVANI

(XVIII əsr)

Şamaxı şəhərində doğulmuş, lakin sonradan Salyana köçərək orada yaşamışdır.

XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış simalarından biridir. Akademik Həmid Araslının fikrincə, Nişat Şirvani XVIII əsrin birinci yarısında yaşayıb-yaradan Azərbaycan şairlərinin ən şöhrətlisidir. Şirvan ədəbi mülhətinin yetişdirməsi olan Nişat dahi Füzuli ədəbi məktəbinin layiqli davamçısı hesab olunur.

Şeirlərinin mühlüm bir hissəsi məhəbbət mövzusunda olan şairin tərsa-xristian qızına ünvanladığı misraları bu gün də maraqla oxunur, öz təbülliyi ilə diqqəti cəlb edir:

Sən müsəlman bilibən nifrət edirsən məndən,
Sənə aşiq olalı mən də müsəlman deyiləm.

Oldum yenə bir dilbəri-tərsayə giriftar,
Əqlim gedibən zar.
Bir kafiri-sərməst sitayiş günü –zünnar,
Dildari-sitəmkar
Sənən tək olub mütəkifi-babi-kəlisə,
Hər şamü səhərlər.

Qurbanın olum, həzrəti – İsanı sevsənsən,
Biganəlik etmə.
Yar ol bu Nişat ilə, bir insafın əgər var,
Olsun sənə həq yar.

Eylədi yar dilü dinimi viran axir,
Qoymadı məndə o tərsabeçə¹ iman axir,
Yoxumdur şəhərdə bir mərdi-müsəlman axir,
Ki edə dərdə biri vəz ilə dərman axir,
Nə deyim, eyləsin Allah özü divan axir.

Nola kafər, kafər qızı, bir sahibi-iman olasan,
Bircə saət, mənə sən bir gecə mehman olasan,
Bu yaman gündə mənim dərdimə dərman olasan.
Fəidə verməz əgər sonra peşiman olasan,
Cəhd qıl olmayasan sonra peşiman, axir.

¹ Tərsabeçə – məsihi (xristian) gözəli.

ŞAKİR ŞİRVANI

(XVIII əsr)

Şamaxı şəhərində və ya ona yaxın kəndlərin birində doğulduğu ehtimal olunur. XVIII əsr Şirvan ədəbi mühitinin yetişdirdiyi istedadlı qələm sahibidir. Şairin müxtəlif mənbələrdə olan əsərlərindən əlavə avtoqraf şeirlər toplusu da günümüzə qədər gəlib çatmışdır. Şairin lirik şeirləri onun Füzuli ədəbi məktəbinin layiqli davamçısı olduğunu ayıni şəkildə sübut edir.

Şairin yaradıcılığında "Əhvali-Şirvan" mənzuməsi xüsusi yer tutur. Ədəbiyyatşünasların kiçik poema, mənzum oçerk adlandırdıqları bu əsər real tarixi hadisələri əks etdirmək baxımından çox dəyərlidir.

Nitqi - nəfəsin mü'cizi - İsayə bərabər,
Zülfü - siyəhin ol şəbi - yəldayə¹ bərabər,
Ağzında dilin lölöyi - lalayə bərabər,
Kuyin sənəmə² cənnəti - məvayə bərabər,
Tuba³ boyuna sərvü - xüraman demək olmaz.

¹ Şəbi-yəlda – payızın axırncı gecəsi, ən uzun və ən qaranlıq gecə.

² Kuyin, sənəmə – küçən, ey sənəm.

³ Tuba – cənnətdə ağac, məcazi mənada hündür anlamında işlənir.

Gəlməmiş dövrənə, ey qibləm, gözün tək şuxü şər,¹
Höqqeyi²-ağzın kimi yox mədəni-dürri göhər,
Cənfəzadır nitqü güftarın³ gözüm, İsaəsər,
Ləblərin şəhdi-müsəffadımı,⁴ bilmən, ya şəkər?
Lövhi-sədrin⁵ səfheyi-Quranə nisbət qılmışam.

Pərirulərdə⁶ bir məhbubi-tərsa sevmişəm hasil,
Həqiqət bəhrədə bir dürri-yekta sevmişəm hasil,
Bu vəch ilə könüldən qövmi-İsa sevmişəm hasil,
Olub Məcnunsifət bir şuxi-Leyla sevmişəm hasil.
Cünunluq⁷ bəbdə xəlq içrə xoş namü nişanım⁸ var.

¹ Şuxü şər – fitnəkar.

² Höqqe – ləl-cəvahirat saxlanan qutu.

³ Güftar – danışq, söhbət.

⁴ Şəhdi-müsəffa – ləzzət verən şən bali.

⁵ Lövhi-sədr – sına.

⁶ Pəriru – pəriüzlü.

⁷ Cünunluq – dəlilik.

⁸ Namü nişan – ad-san, şən-şöhrət.

BABA ŞİRVANİ

(XVIII əsr)

Şirvanda doğulduğunu güman etmək olar.

XVIII əsr realist meyilli ədəbiyyatımızın az tanınan nümayəndələrindən biridir. Həyatı haqqında heç bir məlumat yoxdur. Şairin məşhur Can ilə Cəsədin bəhsinə həsr etdiyi qoşmasındakı fikirlər şairin daxili aləmini açmaqla yanaşı, onun müqəddəs kitablara eyni hörmətlə yanaşdığını göstərən dünyagörüşündən xəbər verir və həyata baxışını açıqlayır. Şair insanları müharibədən çəkinməyə, sülh, qardaşlıq şəraitində yaşamağa səsləyir.

Bir gün bəhs eylədi Can ilə Cəsəd,
Can dedi Cəsədə - iman yaxşıdır.
İstərisən əgər arif olasan,
Zəbur, Tövrət, İncil, Quran yaxşıdır.

Cəsəd dedi Cana: - Doğru deyirsən,
Mən də ki, bilmişəm iman yaxşıdır.
Qılıncım, qalxanım, bir də bir atım,
Qolumda qüvvətim, meydan yaxşıdır.

Can dedi Cəsədə: - İstəmə meydan,
Neçə sənin kimi getdi pöhləvan.
Rüstəm, Gərşasib, Samü Nəriman,¹
Dəxi bu sevdadan usan, yaxşıdır.

¹ Ə.Firdovsinin "Şahnamə" əsərində qəhrəmanlıq və igidlikləri ilə seçilən personajlar.

XƏSTƏ QASIM

(1702-1778)

XVIII əsr Azərbaycan aşiq sənətkarları içərisində özünəməxsus yeri olan Xəstə Qasım Güney Azərbaycanın Tikmədaş mahalında anadan olmuşdur. Rəvayətə görə uzun müddət xəstə yatan Qasım qırx yaşlarında Ərdəbildə Şeyx Səfi türbəsində qırx gün yatdıqdan sonra şairlik vərgisi verilir və o, haqq aşığı olur. Səsi-sorağı ətraf mahallara yayılır. Yaddaşlarda günümüzdə çatan səs-sorağa görə o, Nadir Şah Əfsarın Qafqaza yürüşü zamanı (1741-ci il) Dağıstana aparılmış və aşiq məclislərində iştirak etmişdir. Dağıstanlı Ləzgi Əhmədlə şeir yarışında qalib gələn Xəstə Qasım Şirvana gedir və bir müddət Şamaxı valisi Qara xanın saz-söz məclislərində iştirak edir.

Bir neçə il Şamaxıda yaşayan aşiq, nəhayət ki, yenidən Tikmədaşa qayıdır.

Xəstə Qasım dövrümüzdə qədər gəlib çatmış zəngin poetik irsə malikdir və adına dastan bağlanmış haqq aşıqlarından biridir. Aşığın gerçək həyatı ilə bağlı olan bu dastan şairin həyat təcrübəsindən qidalanan müdrikliyini, örnək ola biləcək keyfiyyətlərini, insanlara öyüd-nəsihətlərini, mənaəvi-estetik və fəlsəfi-etik baxışlarını təsvirüf dünyasını bədii və rəngarəng bir şəkildə nümayiş etdirir.

Mən Qasımam, dərya təkin dolmuşam,
Saralmışam yar eşqindən solmuşam,
İndi Dağıstana gedər olmuşam,
Süsən, Sünbül, Xəndan, Bənövşə, Pəri.

Mən gəlirdim Dağıstandan,
Bir qız gördüm bulaq üstə.
Məni görcək hicab etdi,
Rəvan durdu ayaq üstə.

Dağıstanın gültü güldür,
Süsən-sünbül müqabildir.
Dəstməldəki qızılı güldür,
Gül düzülüb buxaq üstə.

Dağıstanda min bir adam,
Camalın gördükcə şadam.
Əlində noğul, nabatam,
Qənd əzilib dodaq üstə.

Göydən Tövrət endi Musaya gəldi?
Dəryalar yol verdi Musa ya gəldi,
Haqq vədə vermişdi Musaya, gəldi,
Nuru bülənd oldu budu, ağa bir bax.

Ləzgi aşığı Əhməd ilə deyişmədən:

Bu meydana, əcəm oğlu,
Girə bilsən, gir, bismillah.

Sualımın cavabını,
Verə bilsən, ver, bismillah.

Xəstə Qasım:

Al cavabın, ləzgi Əhməd,
Məndən dərsin al, bismillah.
Dörd kitabdan dərs almışam,
Əzbərimdir, bil, bismillah.

İncil, Tövrət, Zəbur, sinəmdə Quran,
Mərifətdə mənəm dəryayı ümman.
Tikmədaşlı Qasım, İskəndər nişan,
Şövkətdə mən Süleymanam, sən nəsən?

MOLLA VƏLİ VİDADI

(1707-1809)

Şəmkirdə doğulmuşdur.

XVIII əsr ədəbiyyatımızın Molla Pənah
Vaqifdən sonra ikinci böyük simasıdır.

Əsərlərini həm klassik, həm də xalq ədə-
biyyatı janrlarında qələmə almışdır. Şeirlərində
əsas mövzu olan məhəbbət, qəriblik, kədər, di-
daktika ilə bərabər, ictimai motivlər də güclüdür.

Ədəbiyyatşünasların kədər-qəm şairi
adlandırıldığı Vidadının müsibətnamələri içə-
risində gürcü çarı II İraklinin oğlu Levanın
ölümü münasibəti ilə yazdığı müxəmməs jan-
rında olan "Bu gün" rədifli şeiri onun din
və millətlərin ayrılığı fəvqündə durduğunu
göstərir.

Ah kim, gör neylədi bu gərdişi - dövran bu gün,
Eylədi bir növcavanı xak ilə yeksan bu gün.
Oldular matəm tutub xəlqi - cahan giryən¹ bu gün,
Getdi bu dari - fənadən² döndü çün dövran bu gün.
Pəkli xanın sevgili fərzəndi ol Levan bu gün.

Qopdu bir şivən sanasan çərxi - dövran ağladı,
Dözməyib bu möhnətə canı olan qan ağladı.

¹ Giryən – ağlar, ağlayan.

² Dari-fəna – fani dünya.

Xaçpərəstlər hər nə var, cümlə müsəlman ağladı,
Necə dil tutsun deyim bir hal ilə xan ağladı,
Atəşi - əfgənə yandı külli-Gürcüstan bu gün.

Cəm edib dörd yanına Gurgin xan mirzaləri,
Bir - birilə danışır hər bir keçən sövdaləri,
Sındırıb düşmənləri, kor etdiyin ədaləri¹,
Yada düşdükcə çıxar fəryadı vaveylaləri,
Eylə sanır xəlqi - aləm qopdu bir tufan bu gün.

Bu müsibət məhşərində ol Dedunalı görün,
Zəxmi - naxun² sinədə, üzdə sirişki-alı³ görün,
Fərş olub torpağa üz, bihuşü pamalı⁴ görün,
Naleyi - zarü fəğanı, böylə əhvalı görün,
Daş ola ağlar, necə tab eyləsin insan bu gün.

¹ Əda – düşmənlər.

² Zəxmi-naxun – dirmaq yarası.

³ Sirişki-al – qanlı göz yaşı.

⁴ Pamal – taqətsiz, yıxılmış, ayaq altında qalmış, məğlub.

MOLLA PƏNAH VAQİF

(1717-1797)

*Qazax mahalının Qıraç Salahlı kəndində
anadan olmuşdur.*

*XVIII əsr Azərbaycan şairi, məşhur siyasi
və ictimai xadim, Qarabağ xanı İbrahimxəlil xan
Cavanşirin baş vəziri olmuşdur.*

*Vaqifin əsərlərində dövrünün Qafqazdakı
multikultural mühiti öz dolğun bədii əksini
təpmişdir. Belə ki, Vaqif öz müxəmməslərində
Gürcüstanı və gürcü xalqını tərənnüm edir.
Gürcüstan və Rusiya ilə Qarabağ xanlığının
siyasi münasibətlərini yaxşılaşdırmaq məqsədi
ilə Tiflisə səfərə gedən şair Gürcüstana, Tiflisə
olan məhəbbətini şeirlərində təsvir edir və be-
ləliklə, şəxsi tolerant əhvalını dilə gətirir.*

*Firidun bəy Köçərli (XIX-XX əsrlər)
“Azərbaycan ədəbiyyatı” adlı sanballı kitabında
bu barədə belə yazır: “Vaqif Tiflisdə olan vaxtda
və ol beytüs-səfani seyrü tamaşa edən əsnada
onun gözü kəlisədən çıxan tərsa qızlarına sataşib
və onlardan biri şairi valeh və heyran edibdir”.¹*

*Məlum olduğu kimi, A.Bakıxanov və
H.Cavid də bir müddət Tiflisdə yaşamış və
əsərlərində bu multikultural mühiti bədii şəkildə
ifadə etmişlər.*

¹ F.Köçərli. Azərbaycan ədəbiyyatı. I cild. (Tərtibçi: Ruqiyə Qənbər qızı.)
Bakı, “Elm”, 1987, səh.176.

Vəh, bu bağın nə əcəb sərv-i-dilaraları var
Hər tərəf tazə açılmış güli-rənaları var,
Qönçeyi-nərgisi-tər laleyi-həmraları¹ var,
Yəni, Tiflisin əcəb dilbəri-zibaları var,
Ey könül, seyr elə kim, türfə tamaşaları var.

Valinin çeşmi-çırağı, vəh nə türfə² can imiş,
Küllü-Gürüstənin üstə sayeyi-sübhan³ imiş,
Düşməni pamal⁴ edən sərdari-valaşan imiş,
Aləmin sərdəftəriymiş⁵, adı Edlon xan imiş,
Saxlasın Allah pənahında, əcəb oğlan imiş.

Heç yoxdur nisbəti, özgə diyarın xanına,
Bir cavandır kim, yaraşır padşahlıq şanına.
Dəyməsin afət yeli, ya Rəb, güli-xəndanına,⁶
Sərbəsər⁷ aləm gərəkdir baş əyə fərmanına,
Taqi-əbruyi-lətifi⁸ qibleyi-iman imiş.

Xoş tamaşa eylədim, gördüm tamam ətvarını,⁹
Çox bəyəndim özünü, həm ləhcəyi-göftarını,¹⁰
Maşaallah, zahir etmiş ululuq asarını,¹¹
Belə sandım kim, mələkdir əvvəla didarını,
Keyli çağdan sonra bildim kim, gözəl insan imiş.

¹ Laleyi-həmra – qızıl lələ.

² Türfə – nadir, tapılmayan, əvəzsiz.

³ Sayeyi-sübhan – Allahın kölgəsi.

⁴ Pamal etmək – məğlub etmək.

⁵ Sərdəftər – rəhbər, öndə gedən.

⁶ Xəndan – gülər.

⁷ Sərbəsər – bütün, hamı.

⁸ Taqi-əbruyi-lətifi – gözəl qaşının tağı (əyrisi).

⁹ Ətvar – rəftar, davranış.

¹⁰ Göftar/güftar – danışmaq, söhbət.

¹¹ Asarını – əsərlər; burada məcazi mənada zahiri gözəlliklər nəzərdə tutulur.

Sayır oğlundan xanın gər olmadıq biz ruşinas,¹
Manei yox, onları həm eylədik bundan qiyas,²
Bu ocaq böylə ocaqdır, eyləmiş nur iqtibas,³
Vaqifa, sən qıl Xudaya hər zaman şükrü sipas,⁴
Valinin ocağı böylə gün kimi taban⁵ imiş.

Biri həmmam ki, qüdrətdən olub bəzlü⁶ bərat,⁷
Biri Kür suyu ki, hər cürəsidir⁸ abi-həyat,
Biri bu xubluğu göycəkliyi pakizə sifət,
Biri odur ki, nəcib, əsldə alidərəcat,⁹
Aləmin sərvəri vali kimi ağaları var!

Yeddi həmmam, nə həmmam ki, sərmənzili-hur,¹⁰
Həşt¹¹ cənnət kimi hər guşəsi bir mətləi-nur,¹²
Bir əcəb abi-rəvan gərm qılıb onda zühur,¹³
Şükr təqdirinə, ey qadirü qəyyumü qəfur,¹⁴
Lütfüünün bəndələrə neməti-üzmaları¹⁵ var.
Mənbəi-cudü kərəmdən açılır nəhri xoşab,¹⁶
Basəfa hövza dəmədəm tökülür misli-güləb,¹⁷

¹ Ruşinas – üzdən tanımaq.

² Qiyas – müqayisə, tutuşdurma.

³ İqtibas etmək – götürmək.

⁴ Sipas – şükr, təşəkkür, minnət.

⁵ Taban – parlaq, işıqlı.

⁶ Bəzl – bağışlanma.

⁷ Bərat – qiymətli bir şey.

⁸ Cürə – damcı, damla.

⁹ Alidərəcat – böyük əsilzadə.

¹⁰ Sərmənzili-hur – hurilərin məskəni.

¹¹ Həşt – səkkiz.

¹² Mətləi-nur – nurun başlanğıcı.

¹³ Zühur qılmaq – yaranmaq, üzə çıxmaq.

¹⁴ Ey qadirü qəyyumü qəfur – Allahın sifətləridir.

¹⁵ Neməti-üzma – böyük nemət.

¹⁶ Nəhri-xoşab – yaxşı suyu olan çay.

¹⁷ Misli-güləb – güləb kimi.

Girsə bir kərrə ona mən kimi bir xanəxərab,¹
Çıxmaz ondan dəxi bir canibə,² manəndi-hübab,³
Getmə də badə nə ki, mənzilü məvaları⁴ var.

Gərçi, ey Xizr, bulubsan şərəfi-feyzi-əzəl,⁵
Verməyibdir könül asayışı⁶ amma sənə əl,
İstəsən ömri-dübarə, görəsən türfə gözəl,
Bircə təşrif buyur Tiflisin həmmamına gəl,
Gör necə rahatı-canbəxşi-tənasaları⁷ var.

Bu ocaq böylə ocaqdır ki, işıq ayə salır,
Gün kimi şöləsini cümleyi-dünyaya salır,
Tez tutar xainü bədxahları vayə salır,
Hər kimin başına kim, mərhəmətü sayə⁸ salır,
Bilsin onlar ki, tamam din ilə dünyaları var.

Mərhəbə, Tiflis imiş cənnəti-dünya yerinin,⁹
Yığılıbdır ona cəmiyyəti-hurü pərinin,
Mən bu şəhrin nə deyim vəsfini dilbərlərinin,

Filməsəl, şəkli şəmayildə¹⁰, bəli, hər birinin
Məhi-tabanə¹¹ bərabər sərü simaları var.

¹ Xanəxərab – evi dağılmış, evsiz-əşiksiz.

² Canib – tərəf.

³ Manəndi-hübab – köpük kimi.

⁴ Məva – məskən, mənzil, yurd.

⁵ Feyzi-əzəl – əbədi nemət, əbədi bolluq.

⁶ Asayış – rahatlıq, dinclik.

⁷ Tənasə – asudə, rahat.

⁸ Sayə – kölgə.

⁹ M.P. Vaqifin xələfi A. Bakıxanovun da Tiflisin vəsfinə həsr olunmuş ayrıca şeiri vardır. Bax: A. Bakıxanov bölməsinə – *Elmi redaktor*.

¹⁰ Şəmayil – sifət, üz.

¹¹ Məhi-taban – parlaq ay.

Ol qədərdir büti-nazikbədəni incəmiyan,¹
Eyləmək olmaz onun sanını məlumi əyan,
Hər biri nazü nəzakət ilə min afəti-can,
Cümlə bir cüvədə, bir şivədə, xoş sərvə-rəvan,
Məst tavus kimi gərdəni-minaları² var.

Üzləri pərtövi-mehri-cahanara³ kimidir,
Səfheyi-sinələri simi-müsəffa⁴ kimidir,
Ləzzəti-ləhcələri nitqi-Məsiha kimidir,
Əlləri möcüzeyi-həzrəti-Musa kimidir,
Dilrübaliqda⁵ əcaib yədi-beyzaları⁶ var.

Ala gözlər süzülüb nərgisi-sirabə dönüb,
Ağ qabaqda xəmi-əbruləri⁷ mehrabə dönüb,
Qönçə tək ləblərinin rəngi meyi-nabə⁸ dönüb,
Tökülüb gərdənə tellər ucu qüllabə⁹ dönüb,
Sona çıqqası kimi zülfi-mütərraları¹⁰ var.

Nə qədər var isə buxaqı zənəxdanü yanağ,
Tazə gül yarpağı tək qırmızıdır nazikü ağ,
Bir-birindən götürüb şöləsini misli-çirağ,
Görməyib kimsə belə qaşu gözü dişü dodağ,
Özgə babət sifəti surətü əzaları var.

¹ Incəmiyan – incəbelli.

² Gərdəni-mina – ağ (büllür) boyun.

³ Pərtövi-mehri-cahanara – dünyanı bəzəyən günəşin nuru.

⁴ Simi-müsəffa – saf gümüş; burada ağ, büllür anlamını daşıyır.

⁵ Dilrübaliq – ürək ovlamaq, cazibədarlıq.

⁶ Yədi-beyza – ağ əl; Musa peyğəmbərin möctüzəsinə işarədir.

⁷ Xəmi-əbruləri – qaşlarının ayrıları.

⁸ Meyi-nab – al şərab.

⁹ Qüllab – qırmaq.

¹⁰ Zülfi-mütərra – tər (toptəzə) saç.

Baği-rizvanda əgər huriyü qılman çoxdur,
Bu cavanlar kimi məqbulu müzəyyən¹ yoxdur,
Nəsl-bər-nəsl² gözəllik bulara buyruqdur,
Mən görünlər ki, mələkdən, pəridən artıqdır
Hələ derlər ki, bulardan dəxi əlaları var.

Kəsrəti-hüsn³ ki, xoş mərtəbədir insanə,
Bəxş edibdir onu həqq dilbəri-Gürcüstana,
Yox, sual etmək əgər məsləhəti-Yəzdanə,⁴
Nola, ya Rəb, səbəbi, baisi bu ehsanə,
Belə surətlərin, əlbəttə ki, mənaları var.

Qalmışam valehü matü mütəhəyyir,⁵ dili lal,
Ey xudavəndi-cahan, gizli deyildir sənə hal,
Bu necə nuri-liqadır,⁶ bu necə zibü cəmal⁷
Ki, veribsən bu qədər bunlara binöqsü zaval,⁸
Necə kim, var cahan, hüsn-i-mühəyyaları var.

Bədəni-pakı çəkib abi-rəvan⁹ tək sulara,
Ağarıb tazəvü tər cümlə dönübdür qulara,
Abi-Kür nisbat edib boylarını qarğulara,
Neçə şeydən belə zahir ki, Xudanın bulara
Nəzəri-mərhəməti, lütfi-hüveydarları¹⁰ var.

¹ Müzəyyən – zinatlı, bəzəkli, bəzədilmiş.

² Nəsl-bər-nəsl – nəsilədən nəslə.

³ Kəsrəti-hüsn – gözəlliyin çoxluğu.

⁴ Yəzdan – Allah.

⁵ Matü mütəhəyyir – mat, heyran.

⁶ Nuri-liqa – üzün nuru.

⁷ Zibü cəmal – gözəllik.

⁸ Binöqsü zaval – nöqsansız, eyibsiz.

⁹ Abi-rəvan – axar su.

¹⁰ Hüveyda – bölli, aşkar.

Bir eylə nəzər ləşgəri - müjgan ələminə,¹
Gör necə keçib hökmü onun ruyi - zəminə.²
Təbriz, Şəki, Gəncəvü, Kabil şəhərinə,
İran ilə Turan, Hələbü Məkkə, Mədinə,
Bunlarda belə sənciləyin³ can ələ düşməz.

Mən aşiq idim, şövqi onun var idi mənədə,
Öz aşiqinin gərdənini⁴ saldı kəməndə,
Kəşmir, Xəta, Misr, Buxaravü Xütəndə,
Mosul şəhəri, Çin ilə Maçinü Yəməndə,
Gərçi gözələ Rum, Ərəbistan, ələ düşməz.

Əlqissə ki, yüz kafər ola, yüz də müsəlman,
Tövrat ilə İncil, Zəbur, ayəti - Quran,
Tiflis, İrəvan, Şamü Cəbəl, cümlə Trabzan,
Dərbənd, Quba, Bakı, Şamaxı ilə Sifahan,⁵
Yüz seyr oluna külli - Dağıstan, ələ düşməz.

Mən səni görməkdən ötrü bari bir göz, ey sənəm,
Caunun hövlündən⁶ aya neyləyim, heç bilmənəm,
Dərdim artıb az qalıbdır ki, o İsayə dönəm,
İstərəm, gündə kəlisə qarısında əylənəm,
Ey gülüm, ey nərgisim, sərv-i rəvanım, gələ gör!

Naz ilə ta ol büti-ziba kəlisədən çıxar,
Sərkəşü xəndanü bipərva⁷ kəlisədən çıxar,

¹ Ələm – bayraq.

² Ruyi-zəmin – yer üzü.

³ Sənciləyin – sənin kimi.

⁴ Gərdən – boyun.

⁵ Sifahan – İsfahan.

⁶ Hövl – qorxu, qorxma.

⁷ Sərkəşü xəndanü bipərva – qürurlü, gülərlü və qayğısız (etinasız).

Şahdır guya, geyib diba,¹ kəlisadan çıxar,
Açıban tələt² günəşasə, kəlisadan çıxar,
Şöla salmış aləmə kim, ta kəlisadan çıxar.

Şanəvəş³ seyqəl verib zülfi-bənəfşə nisbətə,⁴
Pərdə mütləq tutmayıb simavü sədrü⁵ surətə,
Qıl tamaşa gərdənə, seyr eylə qəddü qamətə,
Qaşü göz, qəmzə, məəzəllah⁶, dönübdür afətə,
Etməyə din mülkünü yəğmə⁷, kəlisadan çıxar.

Ləhzə-ləhzə eylədikcə mahrüxsarı zühur,
Ləmə-ləmə⁸ ziri-bürqədən⁹ düşər dünyaya nur,
Onu bir kərrə görün dindən olur, əlbəttə, dur¹⁰,
Necə kim, cənnət sarayından çıxar, qılmanü hur,
O şəkil bu düxtəri-tərsa¹¹ kəlisadan çıxar.

Gül kimi nərmilə nazik pirəhəndə ağ bədən,
Bilmənəm kim, şölədir, ya xərməni-bərgi-səmən,¹²
Dişləri qəltan sədəf, çün ağzıdır ləli-Yəmən,
Ağ qabaqda bir göz onun taqi-əbrusun¹³ görün
Meyli-məscid eyləməz, haşa, kəlisadan çıxar.

Vaqifəm, ta ki, gözüm sataşdı onun qaşına,
İstədi mehrabü mənəbdən xəyalım daşına,

¹ Diba – bəzəkli ipək.

² Tələt – parıltı, işıq.

³ Şanəvəş – daraq kimi.

⁴ Nisbət – bənzər.

⁵ Sədr – döş, sinə.

⁶ Məəzəllah – Allah eləməsin, Allah göstərməsin.

⁷ Yəğmə – talan, qarət.

⁸ Ləmə-ləmə – işıq saça-saçə, parlaq-parlaq.

⁹ Ziri-bürqə – pərdə altı.

¹⁰ Dur – uzaq.

¹¹ Düxtəri-tərsa – xristian qızı.

¹² Xərməni-bərgi-səmən – yasəmən yarpağının xırmanı.

¹³ Əbru – qaş.

İndi bildim kim, nə gəlmiş Şeyx Sənan başına,
Ya budur kim, Tiflisi qərç eylərəm göz yaşına,
Ol sənəm vəsli mənimçün ya kəlisadan çıxar.

Vaqifa, səndə ki, yoxdur, bilirəm, zöhdü¹ riyə,
Şərti-ixlas² görəkdir edəsən şimdi ədə,
Elə bu valiyə, oğlanlarına xeyrü dua!
Saxlasın bunları öz hizfi-amanında Xuda,
Hasil etsin nə qədər dildə təmənnaları var.

¹ Zöhd – dünyəvi nemətlərdən çəkinmə.

² Şərti-ixlas – səmimiyyət.

QASIM BÖY ZAKİR

(1784-1857)

Azərbaycanın mədəniyyət beşiyi olan Şuşada doğulmuşdur.

XIX əsr Azərbaycan poeziyasının ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan Qasım bəy Zakir Qarabağ xanları nəslindəndir. Bakı qubernatoru Mixail Kolyubakin və gürcü knyazı Orbeliani ilə dostluq əlaqələrində olması onu multikultural dünyagörüşlü bir insan kimi səciyyələndirir. Şeirlərində xalqlar dostluğuna dair fikirlər öz bədii əksini tapmışdır.

Kişi xasiyyətli insanlar üçün şair milli ayırı-seçkilik qəbul etmir və müxtəlif millətlərə – ermənilərə, azərbaycanlılara, tərəkəmlərə, tatlılara eyni gözlə baxır.

O vilanın¹ yoxdu bu yer tək pisi,
Təqəllübü,² hərzəkəri,³ xəbisi,
Yaxşı gördüm tamam əhli-Tiflisi,⁴
Raziyam nəhayət biştər⁵ səndən.

¹ Vila – vilayət.

² Təqəllüb – firdağ, kələk.

³ Hərzəkər – boş-boş sözlər danışan, cəfəng sözlər söyləyən.

⁴ Tiflisin tərfi M.P.Vaqif və A.Bakıxanovun əsərlərində də yer almışdır.

Müvafiq bölmələrə baxmaq olar – *Elmi redaktor*.

⁵ Biştər – daha çox.

Olan dəmdə mənə mənzil Şadino,
Hər tərəfə eylər idim təkü do,¹
İvano bəy², Kolyubakin³, İliko,⁴
Çalışırdı, əlhəq,⁵ bərabər səndən.

Kişi dövlətinə pasiban⁶ gərək,
İşarə anlayan, söz qanan gərək.
Bu dövrədə adam yekzəban⁷ gərək,
Erməni, müsəlman, tərəkəmə, tat.

¹ Təkü do – ora-bura qaçış, vurmuxma, əlləsmə.

² İvano bəy – M.F.Axundzadənin yaxın dostu jurnalist İvan Silvitski «Kavkaz» qəzetində çalışmışdır.

³ Kolyubakin – Bakı qubernatoru olmuşdur. Zakirin həbsdən azad olunmasına kömək etmişdir.

⁴ İliko – gürcü knyazı polkovnik İlya Orbeliani Q.Zakirin dostu olmuşdur.

⁵ Əlhəq – haqiqətdə.

⁶ Pasiban – gözətçi, qarovlu, keşikçi.

⁷ Yekzəban – yekdil, əlbir.

ABBASQULU AĞA BAKIXANOV

(1794-1846)

Görkəmli şair, yazıçı, alim, mütəfəkkir və tərcüməçi Abbasqulu ağa Bakixanov Bakı yaxınlığındakı Əmir Hacıyan (Əmircan) kəndində anadan olmuşdur.

Atası II Mirzə Məhəmməd xan Bakı xanları nəslindən, anası Sofiya xanım isə müsəlmanlığı qəbul etmiş gürcü qızı idi.

Multikultural bir şəraitdə böyüyən Bakixanov dəfələrlə Rusiyada olmuş, rus ziyalıları ilə sıx əlaqə saxlamışdır. O, Avropa və rus mədəniyyətini, bir çox dilləri bilmiş və Qərbi mədəniyyətini, onun qabaqcıl nailiyyətlərini Azərbaycanda təbliğ etmişdir. Belə ki, onun "Kəşfül-qəraib" ("Qəribəliklərin kəşfi") əsəri Amerika qitəsinin kəşfinə, Kolumbun səyahətlərinə həsr edilmişdir. Orada hindu qəbilələri və onların adət-ənənələri haqqında da geniş məlumat vardır.

Abbasqulu ağa Bakixanovun «Gülüstan-İrəm» əsərində Azərbaycandakı multikultural mühit təsvir edilir, burada yaşayan və Azərbaycan tarixində mühüm rol oynamış müxtəlif xalq və qəbilələrdən bəhs olunur, xristianlıq, zərdüştilik və İslam dinlərinin tarixi və mahiyyəti haqqında məlumat verilir.

A.Bakixanov özünün müasirləri olan A.S.Qriboyedov, F.Bodenştedt, Fəzil xan Şeyda, Mirzə Şəfi Vəzeh, Mirzə Fətəli Axundzadə və başqaları ilə dostluq etmişdir. O, 1827-ci ildə Cənubi Azərbaycanda olmuş, 1833-1834-cü illərdə Varsavada və Peterburqda yaşamış, rus şairi A.S.Puşkinin ailəsi ilə yoldaşlıq münasibəti qurmuşdur.

Böyük ədib həm də bir jurnalist kimi «Tiflisskiye vedomosti», «Zakavkazskiy vestnik», «Kavkaz» qəzetlərinin fəaliyyətində yaxından iştirak etmişdir. Ömrünün sonlarında o, Yaxın Şərqi səyahətə çıxmış, 1846-cı ildə Məkkədən Mədinəyə gedərkən Vadiyi-Fatimə adlanan yerdə vəba xəstəliyinə tutulub vəfat etmiş və həmin yerdə dəfn olunmuşdur.

Gəzdiyi ölkələri, oradakı insanları əsərlərində vəsf edən Qüdsinin düzlük, haqiqət, ədalətlə bağlı gözəl fikirləri var. Şeirlərinin birində o yazır: "Haqiqət və ədalətdən kənar hər kəs də kafərdir". Burada şair öz inamında müxtəlif dinlərin fəvqində dayandığını nümayiş etdirir.¹

Əlindən yaxşı bir iş çıxmayan kəslər deyil mömin,
Haqiqət və ədalətdən kənar hər kəs də kafərdir.

¹ Abbasqulu ağa Bakixanovun multikulturalizmlə bağlı ictimai, siyasi, publisistik fikirləri bu kitabın davamı olan "Azərbaycan multikulturalizminin elmi-fəlsəfi və publisistik qaynaqları" nəşrində öz əksini tapacaq – *Elmi redaktor.*

Bir tayfadan ibarət deyildir bu xoş diyar,
Bu səfəli ölkədə axı, bir çox tayfa var.

Bu ölkədə yaşar çex, rus, alman, rum, firəngli,
Hər birinin paltarı bir çeşidli, bir rəngli.

El üçün kim girişərsə bir işə,
Özü dəxi xeyir görər həmişə.¹

Qəm çəkmə, könül, gər ciyərin qanə dönübdür,
Əyyami-vüsəlin şəbi-hicranə dönübdür.
Bülbültək işin naləvü əfğanə dönübdür.
Tiflisə nəzər qıl ki, gülüstənə dönübdür,
Hər bir gözəli afətü cananə dönübdür.

Hər kim gələ Tiflisə tamaşa tələbindən,
Zülfü rüxi-məhvəşləri² görmək səbəbindən.
Görməz əsəri rahəti-can ruzü şəbindən,
Xoşləhcə pərizadələrin ləli-ləbindən,
Bu kişvəri-pürşur³ Bədəxşanə⁴ dönübdür.

Bunlarda bu, ya Rəb, nə səfədir fərəhəngiz,⁵
Hər sərvədin şivəyi-rüxsarı bəlxiz,⁶

¹ Yuxarıdakı nümunələrin fars dilindən tərcüməsi Məmmədəğa Sultanovundur.

² Zülfü rüxi-məhvəş – ay üzülərin saçı və üzü.

³ Kişvəri-pürşur – izdihamlı, səs-küylü.

⁴ Bədəxşan – qiymətli daş-qaşları ilə məşhur olan diyar.

⁵ Fərəhəngiz – sevinc, fərəh gətirən.

⁶ Bəlxiz – bəla gətirən. Burada “heyranedic”, “heyretəsalan” anlamındadır.

Rüxsari-niku, türəyi-mişkini dilaviz,¹
Hər əbruyi-xəm² şəkldə bir xəncəri-xunriz,³
Qan tökmək üçün hər müjə⁴ peykanə⁵ dönübdür.

Hərçənd bu gülzardə çox dilbəri gördüm,
Can qəsdim edən şuxi-sitəmgüstəri⁶ gördüm,
Arizləri⁷ məhtabə⁸ bərabərləri gördüm,
Əvvəl yetişən gündə ki, İsgəndəri gördüm,
Aya bu mələkdir, dedim, insanə dönübdür.

Qüdsi ki, dəmi-qüds⁹ vurub lafi-təvəlla,¹⁰
Tən eylər idi görsə birin valehü şeyda,¹¹
Tərk eyləmiş islamı görüb bunları hala,¹²
İstər ola carubkeşi-səhni-kəlisə,¹³
Zünnar salıb boynuna Sənanə¹⁴ dönübdür.

¹ Dilaviz – ürəyi coşduran.

² Əbruyi-xəm – ayrı qaş.

³ Xəncəri-xunriz – qanlı xəncər, qantökən xəncər.

⁴ Müjə – kirpik.

⁵ Peykan – ox.

⁶ Şuxi-sitəmgüstər – zülm edən şux gözəl.

⁷ Ariz – üz.

⁸ Məhtab – ay kimi işıqlı.

⁹ Dəmi-qüds – pak (müqəddəs) nəfəs.

¹⁰ Lafi-təvəlla – Allahın dostlarını bəyənəməkdən dəm vurmaq.

¹¹ Valhü şeyda – valeh və heyran.

¹² Hala – indi.

¹³ Carubkeşi-səhni-kəlisə – kilisə meydanının süpürgəçisi.

¹⁴ Sair burada gürcü qızına vurulan Şeyx Sənanə işarə edərək, məhəbbət yolunda fədakarlıqda özünü ona tay tutur.

MİRZƏ ŞƏFİ VAZEH

(1794-1852)

Gəncədə doğulmuş, Tiflisdə vəfat etmişdir. Azərbaycanca maarifçi ədəbiyyatın ilk görkəmli nümayəndələrindən biridir.

Böyük maarifçi Mirzə Fətəli Axundzadənin müəllimi olmuş, onun dünyagörüşünün formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Alman alimi Fridrix fon Bodenştedtə fars və Azərbaycan-türk dillərini öyrətmiş, ona öz əli ilə yazdığı şeirlərindən ibarət əlyazma kitabını hədiyyə etmişdir. Tiflisdə təşkil etdiyi "Divani-hikmət" ədəbi məclislərdə Fridrix fon Bodenştedt də iştirak etmişdir.

Rus alimi Qriqoryevlə dostluq əlaqələrində olmuş, onunla birgə şagirdlər üçün "Kitabi-türki" adlı dərslik hazırlamışdır. Multikultural dünyagörüşlü M.Ş.Vazehin əldə olan orijinal şeirlərindən biri erməni qızı Süsənə həsr olunmuşdur.

Şairin Azərbaycan-Qərb ədəbi əlaqələrinin yaranmasında xüsusi rolu olmuşdur.

Alman alimi F.Bodenştedt M.Ş.Vazehin şeirlərini alman dilinə çevirərək 1851-ci ildə "Mirzə Şəfinin nəğmələri" adı altında nəşr etdirmişdir.¹

¹ Xatırlatmaq yerinə düşər ki, F.Bodenştedtin həmyerlisi olan alman şərqşünas alimi və diplomatu Henrix Fridrix fon Dits bu hadisədən bir neçə on il öncə, yəni, 1815-ci ildə "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarındakı "Basat Təpəgözü öldürdüyü boy" u öz dayarlı ön sözü ilə bir yerdə Berlində nəşr etdirmişdi – *Elmi redaktor.*

Bu qədü qamətinə otləsü xara yaraşur,
Qaşların guşəsinə qətlimə eyma¹ yaraşur,
Edə gər zində² ləbin ləfzi-Məsiha, yaraşur,
Səni hər kim ki, sevər, başına sevda yaraşur,
Ola sərgəştövü³ divanəvi heyran, Süsəni.

Gün ki hər sübh çıxar, dərgəhinə⁴ səcdə edər,
Sərv rəftara gələr, qılsa qədin bağə güzər,⁵
Qönçə gər ağzın ilə qarşu dura, boynun əyər,
Küfri-eşqin yetişib bir yerə kim, ey kafər,
Desələr Vazehə böhtandı, müsəlman, Süsəni.

¹ Eyma – göz-qaşla işarələr etmə.

² Zində – diri.

³ Sərgəştə – avara, sərgərdan.

⁴ Dərgəh – qapı, ön

⁵ Güzər qılmaq – getmək, gəzmək.

MİRZƏ NƏSRULLA DİDƏ

(1797-1870)

Şair Şamaxıda doğulmuş, Təbrizdə təhsil almışdır. Şamaxıda müəllimlik etmiş, bir müddət isə şəhər quberniya idarəsində katib işləmişdir. Rus və erməni dillərini mükəmməl bilməmişdir. Uşaqlar üçün "Kitabün-nəsayeh" ("Nəsihətlər kitabı") adlı dərslik yazmışdır. Multikultural dünyagörüşlü bir şəxs olmuşdur.

Misir mülkü məhv olub nəqşi-Züleyxa oldu həkk,
Hər tərəf min Yusifə zinət verir bazari-gül.¹

Çıxdı rəhmi-şaxdən tifli-şərəfəzayi-gül,
Gəldi Məryəmdən zühurə həzrəti – İsayi-gül.²

Kari-əbnayi-cəhan³ şivəsidir.
Biri gər ağlamasa, qeyrisi məsrur⁴ olmaz.

¹ Beytin ümumi mənası: Züleyxanın sürəti həkk olunandan Misir mülkü görünməz oldu, Gül bazarı hər tərəfdə min Yusifə zinət verir.

² Beytin ümumi mənası: Budağın bətnindən gülün şərəf artıran körpəsi çıxdı. Məryəmdən doğuldu həzrəti-İsa güli.

³ Kari-əbnayi-cəhan – bütün başqar övladının işi.

⁴ Məsrur – şad, şən, sevincli.

Bəşəri kamil edə qüvvəti-təlimi-kəmal,
Necə şamın işığı şüşəni bir ətəri-səbz.¹

¹ Ətəri-səbz – yaşıl ulduz.

AŞIQ ALI
(1801-1911)

Azərbaycan aşıq və söz sənətinin görkəmli nümayəndələrindən biri olan Aşıq Ali 1801-ci ildə Böyük Azərbaycanın Göyçə mahalının Qızılvoğ kəndində anadan olmuşdur. 16-17 yaşlarından aşıqlıq etməyə başlayıb və qısa zaman içində məşhurlaşılıb. Çoxlu sayda şagirdi olub. Onlardan ən tanınmışı XIX əsr Azərbaycan aşıq şerinin görkəmli nümayəndələrindən biri Aşıq Ələsgərdir.

Aşıq Ali Azərbaycan aşıq şeri tarixində Aşıq Ələsgərin ustadı kimi tanınsa da, onun özü də çox azman ruhlu, coşqun təbli sənət fədaisi olmuşdur. Ustası Aşıq Allahverdi (Ağ Aşıq) onu bütünlü şagirdlərindən daha artıq sevmiş.

Aşıq Ali Türkiyə (Şərqi Anadolu) səfəri zamanı Yiğval (İqbal) və Zəki kimi tanınmış saz-söz sənətkarları ilə deyişərək, onları bağlamışdır. Qayıdarkən səfər yoldaşı, ustad Aşıq Duraxandan ayrılan Aşıq Ali Qorçu Əsədlə Quldar Baydar adlı kəndə gəlir və orada Əsmər xanım ilə deyişib, onu da bağlayır. Əsmər xanım Alıya «böyük nəmər» verərək onunla evlənməyi təklif edir. Lakin Aşıq Ali ilqarından dönmür.

Aşıq Alının Türkiyə səfəri, bu səfər zamanı oradakı aşıqlarla deyişməsi «Aşıq Alının

Türkiyə səfəri», Əsmər xanım ilə münasibətləri isə «Aşıq Ali və Əsmər» adlı xalq hekayələrində öz əksini tapmışdır. Aşıq Alının bütün şeirləri külliyyat halında hələ də çap olunmayıb, ancaq ayrı-ayrı şeirləri işıq üzü görüb. O, gəraylı, qoşma, təniz, divanı, müxəmməs kimi şeir növlərində yazmışdır. 1911-ci ildə anadan olduğu kənddə dünyasını dəyişmişdir. Aşıq Alının şeirlərində başqa xalqlara və inanclara hörmət və məhəbbət ifadələri xüsusi yer tutur.

Süsənlı, sünbüllü, tər bənövşəli,
Yaylaq, bizim yaylaqlara bənzərsən.
İçən olmaz abi-kövsər suyunu,
Bulaq, bizim bulaqlara bənzərsən.

Ağyoxuş, xan Keyti, Daşkəvd baxarı,
Ağ sürülər Sarıyaldan yuxarı.
Var bizim çayların gözəl axarı,
Çaylar, bizim o çaylara bənzərsən.

Aşıq Ali deyər, üç gözəl dəre:
Çiçəkli, Şaqaylı, Xoş gözəl dəre,
Əyricə, Verst dağı, Baş Gözəldərə,
Üç dağ, bizim üç dağlara bənzərsən.

Nakəs adam bu dünyada çox olar,
Mərd igidin gözü-könlü tox olar.
Qonşunu yox istəyənlə özü yox olar,
Onunçün aləmi var istər könlüm.

MİR HƏMZƏ SEYİD NİGARİ

(1805-1886)

Qarabağda doğulan, Türkiyədə dünyasını dəyişən Mir Həməzə Seyid Nigarinin Azərbaycanca və farsca şeirlər divanı vardır. XIX əsr Azərbaycan sufi ədəbiyyatının ən güdrətli nümayəndələrindən biridir.

Yaradıcılığında Allaha olan sonsuz sevgi, ilahi məhəbbət duyğuları əsas yer tutur.

Əksər sufi müttəfəkkirləri kimi Nigari də insanların dinindən və irqindən asılı olmayaaraq, onlar arasında bərabərlik ideyasının təbliğatçısı, carçısı olmuş və poetik əsərlərində humanist fikirlərini bədii şəkildə ifadə etmiş, bəşər övladını sülhə, amin-amanlığa səsləmişdir.

Bəxşi-Xuda, rəşki-Məsihadır eşq,
Mayeyi-möcüzeyi-Musadır eşq.

Hər bir nəfəsi Məsihasa,¹
Hər bir nəzəri nəziri-kimiya...

Başqa məddahə nə hacət, sifəti-zatına kim,
Vasifin² "Müşəf"ü İncilü "Zəbur"u Tövrət.

¹ Məsihasa – Məsih kimi. ***

² Vasif – vəsf edən, mədh edən, tərifləyən; səciyələndirən.

Məgər yox, ey büt, insafın ki, bir dəm deməzsən kim,
Fələkdə incidir ahın Məsihani, yetər, dad¹ et.

İrişür² aləmi-təcridə,³ Məsihayə yetər,
Hər kimin xaki-payi mehri-Məhəmməd yoludur.

Bana ərz eyləmə Yüsif sözün, ey ravi⁴ ki, mən,
Qurbanəm ol kəsə kim, Mir Nigari quludur.

Müştaqi – cəmalındır, bir zərrə nola qılsın,
Xurşidi-üzardən⁵ Musayi-dilə izhar.⁶

Geysu⁷ ilə uğraşdım, aldım xəbəri Çindən,
Əxbarə⁸ olur vaqif, hər kim tel ilə oynar.

Nəfəsi-yarmı ya, həmdəmi-didarmı⁹ ya?
Hər dəmi-eşq ki, səd nəfəsi-Məsiha görünür.

Qisseyi¹⁰-həzrəti-Musayə xəbərdar bilir,
Şəbi-tarında¹¹ səfər eyləmə, əla görünür.

¹ Dad – insaf, ədalət.

² İrişür – çatır, yetişir.

³ Aləmi-təcrid – yalqızlıq aləmi, subaylıq dünyası. Beytdə İsa peyğəmbərin subaylığına işarə edilir.

⁴ Ravi – nağıl söyləyən, rəvayət edən.

⁵ Xurşidi-izar – üzün günəşi, üzün parlaqlığı.

⁶ Musayi-dilə izhar qılmaq – ürək Musasına bəyan etmək, izhar etmək.

⁷ Geysu – saç, höriük, tel.

⁸ Əxbar – xəbərlər.

⁹ Didar – görüş, görüşmə.

¹⁰ Qissə – hekayə, hekayət, rəvayət.

¹¹ Şəbi-tar – qaranlıq gecə.

Nola Əflatunü Ərəstuyə deyəm şagirdəm,
Fikri-cümlə hükəma¹ xabi-xəyalatımdır.²

Qeydi-aləmdən³ Məsihayi-mücərrəd tək çıxar,
Tari-zülfündən⁴ kimin başında bir sevdası var.

Elə şeydaləri var guşeyi-viranədə kim,
Qırxlara ruh verir, feyzi⁵ Məsihayə yetər.

Nəqşi-nigar⁶, xaneyi-xaqani-Çin,⁷
Ol sənəmin⁸ künci-otağındadır.

Feyzi-Ruhülqüdsün⁹ mə hu¹⁰ keyfini ey can,
Nəfəsi-nəfsi-Məsiha, ləbi-Məryəmdən sor.

¹ Hükəma – alimlər, bilicilər.

² Xabi-xəyalat – xəyali yuxu.

³ Qeydi-ələm – dünya əsirliyi, məhbəs, həbsxana. Beytdə subaylıq həyatı sürmüş İsa peyğəmbərin dünyanı tərk edərək göylərə ucalmasına işarə edilir.

⁴ Tari-zülf – saçın teli.

⁵ Feyz – həzz, ləzzət, nemət, bərəkət.

⁶ Nəqşi-nigar – gözəlin şəkli.

⁷ Xaneyi-xaqani-Çin – Çin xaqanının evi.

⁸ Sənəm – gözəl, dilbər, sevgili.

⁹ Feyzi-Ruhülqüds – Müqəddəs ruhun feyzi, həzzi.

¹⁰ Mə hu – nədir o.

MİRZƏCAN BƏY MƏDƏTOV

(1809-1851)

XIX əsr Qarabağ şairi Mirzəcan Mədətov milliyyətə erməni olsa da, özünü Azərbaycan şairlərindən ayırmamış, bu ədəbi-mədəni mühitin yetirməsi hesab etmişdir. Onun bir sıra Qarabağ şairləri ilə Azərbaycan dilində şeirləşmələrinin XIX əsr ədəbi dil nümunəsinin rus ordusunun zabiti olan bir qeyri-azərbaycanlı tərəfindən təqdim edilməsi faktı tolerant hislər oyadır, oxucunu insanpərvərliyə, bəşər sevgisinə səsləyir. Müasiri, azərbaycanlı şairə Aşiq Pəri ilə dəyişməsi dediklərimizin açıq sübutudur.

Mirzəcan bəy Mədətovun XX əsrin ilk onilliyində şair-təzkirəçi Məhəmmədəğa Müctəhidzadənin "Riyazül-əşiqin" ("Aşıqlar bağı") təzkirəsində təqdim edilmiş "Gözlərin" şeiri da bu baxımdan diqqəti xüsusi cəlb edir.

Dağıdır huşumu, alır canımı,
Hər baxanda o məstanə gözlərin.
Çəkibdir üstümə xəncəri-xunriz,¹
Batacaqdır məgər qanə gözlərin.

Bilirəm, bilibdir qəmin izzətini,
Qoy çəkməsin heç şadlığın minnətini,

¹ Xəncəri-xunriz – qantökən xəncər.

Çünki bilmiş ağlamağın ləzzətini,
Qoy ağlasın yanə-yanə gözlərin.

Bulunmaz mənimçün bir yaxşı həmdəm,
Ərzimi yetirə yara dəmadəm,
Bircə baxa mənə, gözdən yaş tökəm,
Bəlkə ola dərdim qanə gözlərin.

Eylərsən axırda sən məni Sənan,¹
Dönərəm dinimdən, verəsən fərman,
Bilməzsən edəcək canını qurban,
Baxsa əgər Mirzəcanə gözlərin.

Tapmışam Qüdsi-Xəlili, mehrasanı neylərəm?
Əldə təsbih ilə zünnarü əsanı neylərəm?
Bu Pəri şeyda qılıb, həzrət Musanı neylərəm?
Sevmərəm Tövrat, Zəburu, sən çalan tardan danış!

¹ Mirzəcan Mədətov "Şeyx Sənan" modelini bu şəkildə qapayır. Əgər azərbaycanlı şairlər xristian gözəlünün eşqindən Sənana dönüb islam dinindən əl çəkirdilərsə, milliyyətə erməni olan Mirzəcan Mədətov "dönərəm dinimdən" deyib xristianlıqdan əl çəkməyi və Sənana çevrilməyi «vəd edir». Bu şəkildə çevrə qapanır – *Elmi redaktor*.

İSMAYIL BƏY QUTQAŞINLI

(1809 – 1861)

İsmayıl bəy Nəsrulla sultan oğlu Qutqaşınli XIX Azərbaycan elmi-mədəni mühitinin yetişdirdiyi görkəmli şəxsiyyətlərdən biridir. Qutqaşında doğulub. Rus ordusunda general-mayor rütbəsinə qədər yüksəlmiş bu insanın iki əsəri ilə Azərbaycan ədəbiyyatına və ümumilikdə, elminə etdiyi xidmət uzun zaman diqqətdən kənar qalsa da, nəhayət, tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmış və çap edilmişdir. Bunlar müəllifin fransız dilində yazıb çap etdirdiyi “Rəşid bəy və Səadət xanım” adlı hekayəsi¹ və “Səfərnamə” adlı əsəridir.

Bu əsərlərdən və müəllif haqqında olan tarixi mənbələrdən məlum olur ki, İsmayıl bəy Qutqaşınlinin bütün həyatı insanpərvərliyin, humanizmin, daha konkret desək, multikultural baxışların bariz nümunəsidir. Ömrünün yarından çoxunu rus mühitində, Avropa mədəniyyətinin təsir çərçivəsində keçirən İsmayıl bəyin dünyagörüşü bir qərbli və şərqlinin birikmiş həyat baxışının toplusuydu.

İsmayıl bəyin həyat yoldaşı kumik qızı, Bikə xanım olub. Övladları olmadığından növər kimi saxladıqları, lakin öz balaları kimi sevdikləri

Çərkəz adlı bir ləzgiyə dünyadan köçdükləri vaxt yaşadıqları evi miras qoyublar.

İsmayıl bəy Qutqaşınli iki dəfə Həcc ziyarətində olub və bu səfərlərin birində xeyli vəsait xərcləyərək bir qızla bir oğlanı köləlikdən qurtarıb və himayəsi altında vətənə gətirərək öz övladları kimi saxlamışdır. İsmayıl bəyin bəşəri duyğularını və insani baxışlarını açmaqda onun müxtəlif şəxslərə yazdığı məktublar – epistolyar irsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

“Rəşid bəy və Səadət xanım” hekayəsindən bir parça:

Möhtərəm ağalar! Siz bu hekayəni oxuduqda Səadətin tərifi uzaqdan eşitməklə Rəşid bəyin bütün dünyanı tərk etməyə hazır olmasını, özünü bağban və dilənçi surətinə gəldiyini və nəhayət, ikinci dəfə görüşdükdə onu qaçırmasını gördünüz. Mən əminəm ki, siz bu hekayəni uydurma və imkandan xaric bir şey zənn etməyəcəksiniz. Yox, ağalar! Siz ki, bütün həyatınızı qadınlar məclisində keçirirsiniz, onların zərif səsələrini, lətif söhbətlərini dinləyirsiniz. Şərq ölkələrində bir qadının ancaq bir baxışının, hətta ancaq qadın adının cavan oğlanlara nə dərəcədə təsir etdiyini bilmirsiniz. Bu cavanlar üçün qadınların səsinə nə qədər lətafət olduğunu və onların dodaqlarından qopan ilk sevgi kəlməsinin cavanların bütün hissiyyatını nə dərəcədə qaplamasını təsəvvürünüzə gətirə bilməzsiniz! Bu halları anlamaq və hiss etmək üçün bu ölkələrdə doğulmaq və ya bir neçə il bu ölkələrdə həyat sürmək lazımdır.

Bu hekayəni oxumağa etina edən lütfkar xanımlar!

Siz, gənc Səadətin ata-anasının əmrindən boyun qaçırıb bir zəngin və nəcib xana rəə getməyi rədd etdiyinə

¹ «Rəşid bəy və Səadət xanım» hekayə janrının Azərbaycan ədəbiyyatında ilk nümunəsidir – Elmi redaktor.

və Rəşid bəyin uzaqdan tərifini eşidib özünü də yalnız bir dəfə görməklə ona qoşulub qaçmasına təəccüblənirsinizsə, o zaman, xanımlar, mən cürətlə söyləyə bilərəm ki, siz Şərqi aləmindən bixəbərsiniz. Sizə xoş görünməyə var qüvvəsilə çalışan dəstə-dəstə gənclər daim sizin ətrafınızı bürüməkdədirlər. Onlar sizin külək vurmuş rübəndləriniz kimi ətrafınızda qalxıb-düşürlər, məclislərdə sizə pərəstiş edənlərdən başqa kimsə görmürsünüz. Müsamirələrdə şəninizə minlərlə mədhlər söyləyirlər. Şərq qadını isə, öz ata və qardaşlarından başqa heç kəsi görmür. Əlbəttə, belə bir şəraitdə yaşayan qadının bu qəddər asanlıqla atəşli bir sevgiyə düşməsi sizin təsəvvürünüzə sığmaz. Ah! Əgər siz bu qadınların yerində olsaydınız, onlar kimi daim dörd divar arasında, pərdə altında yaşasaydınız, o zaman Səadətə bizim qəhrəmana qoşulub qaçmasını, ümidvaram ki, bağışlar və bu hekayənin gerisini lütf ilə oxuyardınız.

MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDZADƏ

(1812-1878)

Azərbaycanın Nuxa (indiki Şəki) şəhərində doğulmuş, Tiflisdə vəfat etmişdir.

Görkəmli filosof, ictimai xadim, şair, nasir, Azərbaycan dramaturgiyasının banisidir. Beynəlmiləl ruhlu insan olaraq bir çox xalqların ziyalıları ilə əlaqə saxlamışdır. Onun rus yazıçısı və dekabrı A. Bestujev-Marlinski və məşhur erməni yazıçısı Xaçatur Abovyanla dostluq əlaqələri olmuşdur.

Bestujev-Marlinski Axundzadədən Azərbaycan, fars dillərini öyrənmiş və öz nəvbəsində, onu rus ədəbiyyatı ilə tanış etmişdir.

M.F. Axundzadə Şərqi Qərbi fəlsəfəsinin, incəsənətinin və dünyagörüşününün təbliğatçısı olmuşdur.

O, Tiflisdə, Qafqazın general-qubernatoru baron Rozenin dəftərxanasında tərcüməçi işləmiş və 1873-cü ildə polkovnik rütbəsinə yüksəlmişdi.

Tiflisdə işlədiyi müddətdə gürcü dramaturgiyasının banisi Georgi Eristavi, Qafqazda sürgündə olan polyak inqilabçısı Tadeuş Lado-Zabolotski, məşhur rus şairi Polonski, görkəmli rus şərqşünasları Xanikov, A. Berje və başqa ziyalılarla yaxından tanış olmuş, onlarla qarşılıqlı dostluq əlaqəsi yaratmışdır.

M.F.Axundzadə yaradıcılığı Avropa ədəbiyyatşünaslarının və teatrşünaslarının diqqətini çox tez cəlb etmişdir. 1852-ci ilin avqustunda Almaniyada çıxan “Magazin für die Literatur des Auslandes” (“Xarici ədəbiyyat jurnalı”) adlı bir jurnal onun haqqında yazırdı: «Fikirləşmək olardı ki, Transqafqazın müəssəlman əhalisi İslam ruhuna uyğun olaraq belə yeniliklərə (teatra) hələ uzun zaman yad qalacaqlar, lakin onların arasından qəflətən bir dram dahisi meydana çıxdı. O, tatar Molyeri, adı ölkəsinin sərhədlərindən kənarda da diqqətə layiq olan Mirzə Fətəli Axundovdur».

M.F.Axundzadə 1837-ci ildə, 25 yaşında ikən dahi rus şairi A.S.Puşkinin dueldə öldürülməsinə ilk reaksiya verənlərdən biri olur. O, daha çox «Puşkinin ölümünə Şərq poeması» adı ilə tanınan “Qəsideyi-təziyə” adlı əsərini (fars dilində) yazır və «Moskovskiy nablyudatel» jurnalı dərhal bu poemanı rus dilində çap edir. Şeir yaradıcılığında Səbuhi¹ təxəllüsündən istifadə etmişdir.

“Puşkinin ölümünə Şərq poeması”ndan bir parça:

Ey dünyadan xəbərsiz, eşitmədinmi
Söz ordusu başcısı Puşkindən xəbar?
O Puşkin ki, nüktəyə başlayan zaman
Hər bucaqdan qopardı coşğun alqışlar.
O Puşkin ki, kağız da qaralanırdı,

¹Səbuhi – dan ulduzu.

Qələmi etsin deyə, üstündən güzar.
Xəyalı, tavus kibi, bərli-bəzəkli,
Sözdən qərib naxışlar eylərdi izhar.
Nəzm evini süsləyən Lomonosovdu,
Orda Puşkin xəyalı oldu bərqərar.
Derjavın tutmuşdusa sözün mülkünü,
Yerində Puşkin oldu nəzmlə muxtar.
Camə bilik meyini tökdü Kapamzin,
Puşkinə qismət oldu o cami-gülzar.
Çar kibi, Çindən tutub Tatara qədər,
Dolaşdı şöhrəti diyərbədiyar.
Şimalın göylərində Şərq hilalə tək
Barmağı bir işarə eylərdi ixtar.
Torpağına saçmağa iki gül ətri,
Qopar Baxçasaraydan bir incə rüzgar,
Tutulub bu xəbərdən ağ saçlı Qafqaz
Səbuhinin şerilə yasını saxlar.¹

“Vanda” şeiri²

Mələklər heç bilirlərmi ayrı-ayrı dilləri?
Görün neçə dil bilir bu yer üzünün ölkəri.
Heç mələklər oxumuşmu müxtəlif kitabları?
Görün necə oxumuşdur Polşanın füsunkarı.

Köhləyi ləğv etdilər vuruşaraq gürcülər,
Bu qılınclar, bu qırğınlar, heyif, vermədi səmər.
Vanda Kürün kənarında maral kimi gözərkən
Bir baxışla gürcüləri əsir etdi yenidən.

¹Fars dilindən tərcümə Mikayıl Müşfiqindir.

²Vanda – 1876-cı ildə Tiflisə gələrək burada konsert vermiş pianoçu polşalı qız. Atasından sonra istəmədiyi şəxsə ərə getməmək üçün özünü öldürmüşdür. Haqqında əfsanələr var.

Səbuhi ki, əyilməzdi şahların qabağında.
Gözəlliyyə əsir oldu bu ixtiyar çağında.
Vandaya cansağlığıdır şairin təmənnası,
Qoy onunla fəxr eləsin xoşbəxt ata-anası.¹

¹ Fars dilindən tərcümə Osman Sarıvəllindir.

MİR MEHDİ XƏZANİ

(1813-1893)

Təqribən, 1811/13-cü illərdə Zəngəzur bölgəsinin Bərgüşad mahalının Məmrəkəndində anadan olmuşdur.

XIX əsr Azərbaycan ədəbi mühitində həm də tarixçi-alim kimi tanınmış məşhur şairlərdən biridir.

Ərəb, fars və rus dillərini mükəmməl bilmiş və bu dillərin tədrisi ilə məşğul olmuşdur.

1831-ci ildə Gəncəyə, oradan da 1859-cu ildə Qarabağın ən böyük və ən multikultural "ab-hava"lı kəndlərindən olan Tuğ kəndinə köçmüş və ömrünün sonuna qədər bu kənddə yaşayıb məktəbdarlıq etmişdir.

Mir Mehdi Xəzani 1893-cü ildə Tuğ kəndində vəfat etmiş, orada da dəfn olunmuşdur.

Fürqani-həqqinü məktubi-ruyin, ovsafi-hüsnün,
həqqə, yanında,
Mənsux olubdur Tövrati-Musavü İncili-İsavü
Zəburi-Davud.¹

¹ *Beytin mənası:* Haqdan nazil olmuş Qurana and olsun ki, sənin üzünün xətti və gözəlliyinin tərfi yanında, həqiqətən, Musanın Tövrati, İsanın İncili və Davudun Zəburu öz əhəmiyyətini itirmişdir.

Bəski təfilin olmaq üçün Museyi - kəlim,
Nur aşkar əlində əsa oldu əjdaha.¹

İsa işarət eyliyə gəldi çu vəslini,
Verdi həyat meyyitə çün eylədi dua.

“Fəxlə”² deyildi Turda Musayə sən, şəha,
Nəleynin ilə ərşdə söyləndi mərhəbə.

¹ Dini rəvayətə görə Musa peyğəmbər əlindəki əsanı əjdahaya döndərmişdir. Həmin əhvalata işarədir.

² Fəxlə - nəleynlərini (ayaqqabılarını) çıxar. (Quran: Taha surəsi, 12.)

XÜRRƏMİ

(XIX əsr)

XIX əsrdə yaşamış Azərbaycan şairi Cəlaləddin Xürrəminin adı geniş oxucu kütləsinə məlum deyildir. Bəri başdan qeyd edək ki, şairin özü və adıçəkilən poeması haqqında ilk dəfə məlumat verildiyinə görə, multikultural dəyərlərə söykənən poemanı bəzi şərhçilərlə təqdim etməyi zəruru bildik.

1888-ci ildə “Kəşkül” qəzetinin 65, 66, 67 və 68-ci saylarında hissə-hissə dərc olunmuş “Salman və Sərkis” və ya “Mükaliməyi-mənzumə” (“Mənzum dialoq”) poeması öz ictimai aktuallığı ilə bu gün də diqqəti cəlb edir. Əsər Azərbaycan və erməni xalqlarının həyat və məişətinə, aralarındakı sənəmi münasibətlərə həsr edilmişdir. Mənzumədə bu iki millətin nümayəndəsinin yaxınlığını, doğmalığını ödə çəkmək üçün müəllif onlar arasındakı dialoqu yumoristik planda təqdim edir. Poemada erməni Sərkiz ilə azərbaycanlı Salmanın birgə yola çıxması da daha çox məcazi mənə daşıyır. Belə ki, əsərdə, bu iki xalqın qardaşlıq və dostluğunun tarixi köklərinin uzaq keçmişə gedib çıxmasına işarə edilir. Poemada deyilir:

Bir müsəlman, bir erməni həmrəh,¹
 Oldular hər ikisi azimi-rah.²
 Biri Salman, biri Sərkis nam,³
 Hər ikisi səfərdə püxtə,⁴ nə xam.⁵
 Ta ola zəhməti-məsəfəti-an
 Açıdılar rahi-göftequy dər an.⁶
 Etdilər göftequye-söhbəti-nərm⁷,
 Eylədi ta ki bunları sərgərm⁸.
 Saldılar söhbəti şərəfətdən,
 Bir birində olan nəcəbətdən.

Misralardan görünür ki, Salmanla Sərkisin arasında anlaşılmazlıq, düşmənçiliyə səbəb ola biləcək heç bir problem yoxdur. Əksinə, onlar birbirini yaxşı başa düşür, hətta onların milli təkəbbürlə yoxdurmuş bəzi söz və ifadələri də pis niyyətdən deyil, xeyirxalıqdan, daha çox canlı yumor his-sindən xəbər verir. Sərkisin dilində "deməz turş duğunə (ayranına) heç kəs" kimi ifadələrin yer alması onun Azərbaycan dilinə, mədəniyyətinə loyaf yanaşmasının göstəricisi sayıla bilər.

Poemanın sonunda müəllif öz təxəllüsünü qeyd edir və əsərin ideyası barədə fikirlərini əs-ləndirir:

¹ Həmrəh – birlikdə yol getmə, səfər yoldaşlığı.

² Azimi-rah – yola düşmə, səfərə çıxma.

³ Nam – ad.

⁴ Püxtə – yetkin, yaşa dolmuş, təcrübəsi olan.

⁵ Nə xam – yəni xam deyildilər, təcrübələri var idi.

⁶ Göftequy dər an – söhbət edə-ədə.

⁷ Göftequye-söhbəti-nərm – səmimi dialoq.

⁸ Sərgərm – məşğul olmaq, vaxt keçirmək

Xürrəmi, çün bu nəğli bikəmi kast,¹
 Bir nəfər əhli-hal söylədi rast.²

Xürrəmiyə ziyad³ olub heyrət,
 Aldı əlhəq⁴ bu qəsidədən ibrət.

Bu iki qövm etsələr himmət⁵,
 Artıq olur tərəqqiyi-millət.

Hər kəs olsa bu xabidən⁶ bidar⁷
 Yoldaşın dəxi eyləsin huşyar.

İlk dəfə bəzi parçalarını təqdim etdiyimiz bu əsər multikultural ruha söykənir və millətlərin, xalqların arasında ortaq nöqtələrin tapılması yolu ilə region xalqlarını dostluğa və birliyə səsləyir.

¹ Bikəmi -kast – olduğu kimi, necə var, artırıb-əksiltmədən.

² Rast – düzgün, doğru, gerçək.

³ Ziyad – çox.

⁴ Əlhəq – həqiqətən, doğrudan.

⁵ Himmət – çalışma, səy.

⁶ Xab – yuxu, rəya.

⁷ Bidar – oyaq.

AŞIQ PƏRİ

(XIX əsr)

XIX əsrin birinci yarısında Qarabağ bölgəsində doğulmuş və burada yaşayıb-yaratmış Aşiq Pəri zahiri gözəlliyi, fitri istedadı, savadı və hazırcavablığı ilə böyük şöhrət qazanmışdır. Bir sıra müasirləri ilə şeirləşmiş¹ və onların rəğbətini qazanmışdır.

Aşiq Pəri, əsasən, folklor üslubunda, qoşma janrında lirik şeirlər yazmışdır. Bu şeirlərdə saf məhəbbət duyğuları ilə yanaşı, ictimai motivlər də öz əksini tapmış, bədii şəkildə ifadə olunmuşdur.

Şeirləri hələ XIX əsrdə bir sıra topluslarda, o cümlədən Adolf Berjenin 1867-ci ildə Leypsiqdə nəşr olunmuş "Məcmueyi-Şəri-Şüarayı-Azərbaycan" ("Azərbaycan şairlərinin şeirlər toplusu") kitabında işıq üzü görmüşdür.² Aşiq Pərinin öz müasiri, ermənişilli şair Mirzəcan bəy Mədətovla olan məşhur şeirləşməsi də həmin məcmuədə yer almışdır.

Tapdığın tərsa yoludur, eyləmə zövqü həvəs,
Badeyi-gülgünə³ təhsin etməsin⁴ nitqü nəfəs,

¹ Bax.: Mirzəcan Mədətov bölməsinə – *Elmi redaktor*.

² Əsər 2014-cü ildə Bakıda da çap edilmişdir: Adolf Berje. Qafqaz və Azərbaycanda məşhur olan şüəranın əsarına məcmue... (Mətnin tərtibçisi, transliterasiya edib nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi: Əli Məmmədbağiroğlu) "Elm və təhsil", Bakı, 2014, səh. 174-175.

³ Badeyi-gülgün – gül rəngli bədə.

⁴ Təhsin etmək – tərif etmək; təsir etmək.

Qaidə-qanun budur, qalü bələdən xəçpərəs,
Çağırar İsa, kəlisə göftüğü¹ candan danış!

Yetgilən Qüdsi-Xəlilə müqdis ilə mehrasa,²
Əqlini təğyir etdi³, aldı sərdən kəlisə,
Əzbər eylə hər saatda zikri-Maryəm, həm İsa,
Gah İncil, gah cəm-Cəm,⁴ gah ərkindən⁵ danış!

Aşiq Pərinin Mirzəcan bəy Mədətovun ölümlü münasibətilə yazdığı və başqa bir erməni əsilli müəllifin – Mirzə Yusif Qarabağının XIX əsrdə qələmə aldığı təzkirəsində⁶ diişmiş şeir də mövzumuzun təsdiqi baxımından olduqca maraqlıdır:

Dünya, sənin etibarın yox imiş,
Bir xəbər ver, Mirzəcanı neylədin?
Neçə bəylər ilə, neçə xan ilə,
Güftarı⁷ xoş, əhli-canı neylədin?

O fələkdir düğün yeri dağlayan,
Əzəl şad eyləyib, sonra ağlayan,
Sinəsində şeirü kitab bağlayan,
Sahibi-huş, gövhərkanı⁸ neylədin?

¹ Göftüğü – söhbət, danışıq, dialoq.

² Mehraşa – məhəbbətə, sevgi ilə.

³ Təğyir etmək – dəyişmək; əqlini təğyir etdi – aqlını başından aldı.

⁴ Cəm-cəm – camı-Cəm.

⁵ Ərkan – rüknlər.

⁶ Mirzə Yusif Qarabaği. Məcmueyi-Vaqif və müasirini-digər (Əsəri əski əlifbadan transliterasiya edən və çapa hazırlayan : Ökrəm Bağirov). "Şuşa" nəşriyyatı, Bakı, 1999, səh. 127-128.

⁷ Güftar – söz, deyim, danışıq.

⁸ Gövhərkan – daş-qaş mədəni; dəyərli şəxsiyyət.

AŞIQ ƏLƏSGƏR

(1821-1926)

Azərbaycan xalqının yetirdiyi ustad el sənətkarlarından biri olan Aşiq Ələsgər 1821-ci ildə Böyük Azərbaycanın Göyçə mahalının Ağkilsə kəndində anadan olmuşdur.

Uşaqlıq və yeniyetməlik illərini Ağkilsədə keçirən Aşiq Ələsgər xüsusi təhsil ala bilməmişdir. O, sənətin sirlərini kənd camaatının içində, el sənətkarlarının və aşıqqallarının yanında öyrənmişdi. Hələ kiçik yaşlarından tez-tez müxtəlif məclislərə gedən Ələsgər mollaların, dərvişlərin nağıllarına, aşıqların dastanlarına həvəslə qulaq asar və güclü yaddaşı olduğundan eşitdiyi söhbətlərin hamısını hafizəsində saxlayar, sonra heç bir çətinlik çəkmədən başqalarına danışardı.

Aşiq poeziyasını bol həyatı müşahidələrlə zənginləşdirmiş, həm məzmun, həm forma rəngarəngliyi, həm də saf, duru xalq dilindən istifadə baxımından Aşiq Ələsgər Azərbaycan, ümumən, türk şeirinə misilsiz xidmətlər göstərmişdir.

Dövrünün savadlı şəxslərindən biri olan Aşiq Ələsgər bir çox dünya emləri ilə yanaşı islamı və xristianlığı da dərindən bilən birisi kimi ad qazanmış və bu sahəyə öz yaradıcılığında geniş yer vermişdir.

Şəyirdlik dövrünü başa vurduqdan sonra Ələsgər əvvəlcə Göyçədə aşıqlıq etmiş, el məclisləri aparmışdır. Tezliklə onun şöhrəti qonşu mahallara yayılmış, Ələsgər gözəl bir sənətkar kimi İrəvana, Naxçıvana, Qazaxa, Qarabağa, Cavanşir ellərinə, Gəncəyə, Kalbəcərə çağırılmış, hər yerdə özünün yüksək mərifəti, ədəbi, gözəl səsi, bənzərsiz ifası ilə məclisdəkiləri heyran qoymuşdur.

Ömrünün çoxunu xalqın içərisində, toy, şadlıq məclislərində keçirən Aşiq Ələsgər təkcə Azərbaycanda deyil, Türkiyədə, İranda və Dağıstanda da ustad bir sənətkar kimi tanınmışdır.

Aşiq Ələsgər 1926-cı il mart ayının 7-də doğulduğu kənddə vəfat etmiş, Ağkilsə qəbiristanlığında dəfn olmuşdur.

Hər yandan səs gəldi: "Ya Məhəmmədə!"
Məscidi-Əqsaya yetişdi sədə.
Musa ərəz eylədi: "Ey bari xuda,
Nə qurğuş mənzilət, nə fəzilətdi?!"

Coş edən dərya tək möc verir təbi,
Məddahi-mövladı, budu səbəbi.
Firəng, rusi, farsı, türki, ərəbi –
Beş dil ilə var savadı Böylərin.

Onun bu gəlməyi, gör, nəyə bənzər,
Nə xana, sultana, nə bəyə bənzər,
Misirdən gəlmiş bir köynəyə bənzər,
Kənanda Yaquba dərman gəlibdi.

Qıya baxdın, məni saldın zillətə,
Yusif kimi necə düşdüm qürbətə.
Hicran qəmi məni salıb möhnətə,
Səni gördüm, dərdim azalı, Güllü!

Ələsgər qurbandı, ay boyu minə,
İncidən, mərcandan düzüb köysünə.
Tərsa üzün görsə, tez gələr dinə,
Alim görsə, gedər saz alı, Güllü.

On səkkiz min ələm, yetmiş iki dil,
Ülfət qılır bir bazarın içində.

Necoldu Serbiya, Çornuqoriya?!
Əl-ayaq altında itdi İtalya.
German bir bomb atdı, qan oldu dərya,
Qırıldı, dünyada insan qalmadı.

MİRZƏ HƏSİB QÜDSİ

(1828-1908)

Bakıda doğulmuşdur.

XIX əsrin istedadlı qələm sahiblərindən biri olan Mirzə Həsib Qüdsi ilk növbədə maarifçi şairdir. Bakıda məktəb açmış və ömrünün sonuna qədər pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. Elmə, təhsilə yüksək dəyər verən şair vətəninin, eləcə də bütün dünyanın xilas yolunu maariflənməkdə, elmlərə yiyələnməkdə görürdü.

Şairin 1905-ci ildəki erməni-azərbaycanlı qarğınını nəzərdə tutub ermənilərə və azərbaycanlılara xitabən dediyi: "Mehriban qardaş kimi rəftar edin!" - misrası bu gün də olduqca aktual səslənir.

Yüksək bəşəri idealların təbliğatçısı olan humanist şair Mirzə Həsib Qüdsinin şeirlərində bütün bəşəriyyətin taleyi ilə bağlı işıqlı fikirlər öz əksini tapmışdır.

Cəhd edin, ey sahibani- aqlü huş,¹
Atəşi- qəhrü qəzəb olsun xəmuş.²
İşrəti- dünyanı bərhəm³ etməyin,
Cənnəti eyni- cəhənnəm etməyin.

¹ Huş – ağıl.

² Olsun xəmuş – sönsün.

³ Bərhəm etmək – qarışdırmaq, bir-birinə vurmaq.

Hər iki millət edin fikrü xəyal,
Mənfəət verməz bizə cəngü cidal¹.
Mehriban qardaş kibi rəftar edin,
Bir- birilən siddqlən göftar² edin.
Qoymayın bir də fəsad³ etsin zühur,
Cümleyi- afaqi⁴ tutsun şərrü şur.⁵

¹ Cəngü cidal – dava-dalaş, savaş, çekişmək; müharibə.

² Göftar etmək – söhbət etmək.

³ Fəsad – pislük.

⁴ Cümleyi-afaqi – bütün üfüqləri, bütün yer üzünü.

⁵ Şərrü şur – hay-küy, qışqırtı-bağırtı.

SEYİD ƏZİM ŞİRVANI

(1835-1888)

Azərbaycanın qədim şəhərlərindən Şamaxıda doğulmuş, orada da dünyasını dəyişmişdir.

XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının qüdrətli nümayəndələrindən biri olan Seyid Əzim Şirvani dünyagörüşünə görə maarifçi şairdir. Ali ruhani təhsil almasına baxmayaraq, bütün şüurlu həyatını xalqın maariflənməsi işinə həsr etmişdir. Öz vəsaiti hesabına məktəb açmış və şagirdlər üçün "Rəbiül-əvval" ("Uşaqların baharı") adlı dərslik hazırlamışdır.

"Əkinçi", "Ziya" və "Ziyayi-Qafqaziyə" qəzetləri ilə əməkdaşlıq edən S.Ə.Şirvani mətbuatda özünün maarifçi fikirlərini yaymışdır. Dillərin, mədəniyyətlərin öyrənilməsinin vacibliyini, elmin insan həyatındakı özül rolunu qeyd edən şairin fikrinə görə, insan üçün hansı dindən olması əsas deyil, əsas odur ki, "hər kimin elmi var, o, insandır".

S.Ə.Şirvani bir sıra şeirlərində xarici dilləri, xüsusilə, rus dilini öyrənməyin vacibliyini təbliğ etmişdir. Şair milliyətindən, dinindən asılı olmayaraq, hər bir insana yalnız elminə, biliyinə görə dəyər vermiş, onlara eyni gözələ baxmışdır. Bu multikultural dəyərlər onun şeirlərində açıq-aşkar şəkildə özünü göstərir.

Demə bu kafir, ol müsəlmandır,
Hər kimin elmi var, o, insandır.

Müsəlman ol, müsəlman ol,
Qərək oldur ki, insan ol!

Demirəm rus, ya müsəlman ol,
Hər nə olsan get, əhli-ürfan¹ ol.

Həqq özü hər lisanə danadır,²
Hər lisan Həq yanında zibadır.³

Xahi⁴ rusi lisani, xah firəng⁵,
Bilir anı imami-bafərhəng.⁶

Hər lisani ki, bəs bilirmiş imam,
Sən də bilsən, nə eybi, ey bədnam?⁷

Ey oğul, hər lisanə ol rağib,
Xassə ol rus elminə talib.

Çün ona ehtiyacımız çoxdur.
Bilməsək dil, əlacımız yoxdur.

¹ Əhli-ürfan – ürfan əhli, bilikli, kamallı.

² Lisanə danadır – dil bilir.

³ Ziba – gözəl, qəşəng.

⁴ Xahi – istər.

⁵ Firəng – fransız.

⁶ İmami-bafərhəng – mədəniyyəti olan imam.

⁷ Bədnam – adı pis, adı pisliliyə çıxmış.

Bizimçün, laməhalə¹, üç dilin təlimi lazımdır,
Biri elmi-ərəbdir kim, bilək mənayi-Qurani.

Biri vacib bizə bilmək vətəndə söylənən dildir,
Gərəkdir mətləbə biz eyləyək türkiylə ünvanı.

Biri həm rusidir kim, bilməyi bizlərə lazımdır,
Ticarətçün bilək, həm dərk edək qanuni-divani.

Zəbani-rusi bilmək, ya danışmaq qeyri dillərdə,
Şəriətdə bizə nəhy² olmayıbdır, yoxdu bürhani.³

Əfəndi, ya axund rusi danışsa, bir günah olmaz,
Xudaya, sən özün islah qıl bu qövmi-nadani!⁴

İndi Şirvanda açmışıq məktəb,
Dərsimiz rusü türkü farsu ərəb.

Bu qədər dərd kim, olur hadis,
Ona bielmilik olur bais.
Bir bələdir bu dərdi-nadani,
Kim, onun elm olubdu dərmani.

Gərçi hər dildə var qəzetlər çox,
Bizə ondan və leyk faidə yox.

¹ Laməhalə – şəksiz, şübhəsiz, sözsüz.

² Nəhy – qadağa, yasaq.

³ Bürhan – dəlil, sübut.

⁴ Qövmi-nadan – nadan tayfa.

Bilmirik rus, ya firəng dili,
Hər dilin rəmzini öz əhli bili,
Bizdə yox rus, həm firəngi savad,
Olmuşuq türkü farsiyə mötad.¹

Səy edin, ey güruhi-niksifat,²
Etməsin ta bizim "Əkinçi"³ vəfat.
Sonra göydən əgər enə İsa,
Edə bilməz o mürdənə⁴ əhya.⁵

İstəməz abi-bəqa⁶ Xızrə Məsiha xurşid⁷,
Göstərə bir kəs əgər Xızrə Məsihayə səni⁸.

¹ Mötad olmaq – adət etmək, asılı olmaq.

² Güruhi-niksifat – gözəl əxlaqi xüsusiyyətlərə malik olan insanlar.

³ Böyük maarifçi Həsən bəy Zərdəbinin rəhbərliyi ilə Bakıda nəşr olunan milli mətbuatımızın ilk qaranqışu "Əkinçi" qəzeti nəzərdə tutulur.

⁴ Mürdə – ölü.

⁵ Əhya – diriltmə.

⁶ Abi-bəqa – dirilik suyu. Abi-heyvan da bu anlamdadır.

⁷ Xurşid – günəş.

⁸ Beytin mənası: Əgər bir kəs [sən gözəli] Xızır peyğəmbər və Məsiha (İsa) peyğəmbərə göstərsə, Xızır dirilik suyunu, Məsiha isə günəşi istəməz.

SƏDİ SANİ QARABAĞI

(1841-1879)

*Nisbəsindən görüldüyü kimi Qarabağda
doğulmuşdur.*

*Sədi Sani Qarabaği Türkiyənin Amasiya
şəhərində məşhur Qarabağ şairi Hacı Mir
Həmzə Seyid Nigarinin¹ yanında təhsil almışdır.
Şeyrlərində islamla yanaşı, başqa dinlərə də
hörmət və ehtiram duyğuları açıq-aşkar şəkildə
özünü göstərir. Şairin işlədiyi bədii müqayisələr
dinlərarası sərhədləri vurub keçir və insanları
birliyə, barışa səsəlayir.*

Nagəhan² görəydi gər Məryəm o tərsa surətini,
Şərmədən³ ağışuna çəkməzdə İsa surətini.

Həsərəti - zülfüylə can versəm vəsiyyətdir bana,
Qəbrimin daşına çəksinlər çəlipa⁴ surətini.

Xırqəvü təsbihə rəhn eylər rəhi - meyhanədə,
Kim səhibasa⁵ ləbində görsə səhba⁶ surətini.⁷

¹ Bax.: Mir Həmzə Seyid Nigari bölməsinə – *Elmi redaktor.*

² Nagəhan – birdən, qəfildən.

³ Şərmədən – utancaqlıqdan, utanmadan.

⁴ Çəlipa – xaç.

⁵ Səhibasa – şərabə bənzər.

⁶ Səhba – şərab, bədə.

⁷ Beytin mənası:

Yarın şərabə bənzər dodaqlarında bədə şəklini görsə,
Meyxanə yolunda xırqəni (dərviş paltarını) və təsbihə girov qoyar.

Ta mægər öz dininə meyl eyləyə ol müğbeçə,¹
Çəkmişəm könlümdə çoxdan bir kəlisə surətin.

Məhv olar Musayi - əql olsa təcəllayı - cəmal,
Göstərər turi - sinəm Turi - Sina surətin.²

Zülfündən ol İsanəfəsin öylə zəifəm,
Bir rıştəyə³ bənzər bədənim suzən⁴ içində.

Adəmi Nuh anda mühəyya⁵ idi,
XıZR idi, İlyas idi, İsa idi,
Yunis idi, Munisü Musa idi,
Cümlə cahana bu təmənnə idi.

¹ Müğbeçə – tərsa gözəli.

² Beytin ümumi mənası:
Ağlın Musası sənin gözəlliyinin qarşısında məhv olar.
Sinəmin dağı Sina dağına döner.

³ Rıştə – ip, sap.

⁴ Suzən – iynə.

⁵ Mühəyya – hazır.

İSMAYIL BƏY NAKAM

(1842-1906)

*Əsli Şirvandan olan şair Şəkidi doğulmuş,
buradakı ədəbi mühitdə yetişib püxtələşmişdir.*

Nakam ərəb, fars və rus dillərini mükəmməl bilmişdir. Şəxsi mütləqi sayəsində tarix və ədəbiyyatdan əlavə tibb elmini də yetərincə öyrənmişdir.

Şair klassik üslubda yazdığı əsərlərində Nizami və Füzuli ənənələrini davam etdirmiş, eyni mövzu və vəznlərdə bir sıra əsərlər yazmışdır.

İsmayıl bəy Nakamın klassik Şərq poeziyasının korifeyləri sayılan Sədi, Hafiz, Firdovsi və Nəvai əsərləri ilə həm məzmun, həm də forma baxımından səsleşən şeirləri onun geniş biliyi ilə yanaşı, daxili aləminin zənginliyindən, multikultural və tolerant duyğularından xəbər verir.

Qisseyi-Sənanı¹ edib dərnəzər,²

Eşqdə Sənan kimi ol cülvəgər,³

Yad qıl anı ki, o piri-dilir.⁴

¹ Qisseyi-Sənanı – Sənan əhvalatını. Eşq yoluunda dinindən döənən məşhur Şeyx Sənan əhvalatına işarədir. Bax: Molla Camal Rənci bölməsinə.

² Dərnəzər etmək – nəzərdə tutmaq, yada salmaq.

³ Cülvəgər – parlaq.

⁴ Piri-dilir – igid qoca.

Düxtəri-tərsay¹ çü oldu əsir,
Eşqə fəda qıldı dilü canını,
Eşqdə tərək etmədi cananını.
Sabit olub eşqdə ol binəva,
Xahişi-cananəsin etdi rəva.
Bağladı zünnar, olub büt-pərəst,
Etmədi peymaneyi-eşqi şikəst.

Olmasa aləmdə məhəbbət əgər,
Cümleyi-mövcuddan olmaz əsər.

¹ Düxtəri-tərsa – xaçpərəst qızı.

MƏMO BƏY MƏMƏİ

(1842-1918)

XIX əsr Qarabağ ədəbi mühitinin istedadlı nümayəndələrindən biridir. Şuşa şəhərində doğulmuş və burada mədrəsə təhsili almışdır.

İndiyə qədər həyat və yaradıcılığı ətrafı öyrənilməmiş Məmo bəy Məmainin ədəbi irsi doğma ana dilində və farsca yazdığı lirik şeirlərindən ibarətdir. Şairin əsərlərinin çox az bir hissəsi nəşr olunmuşdur.

Məmainin şeirlərində yer alan maraqlı məqamlardan biri ermənilərlə müsəlmanların dinc, əmin-amanlıq şəraitində yaşamalarının qeyd və tərənnüm olunmasıdır.

Bununla belə, şair onu da vurğulayır ki, mənfur daşnaklar Rumdan (Türkiyədən) Qafqaza (Azərbaycana) gəldikdən sonra bu iki qonşu millət arasında düşmənçilik toxumu səpildi və qan su yerinə axdı.

Görkəmli ədib Ə.Haqqerdiyevin dayısı olan Məmainin şeirlərində saf məhəbbətlə yanaşı, vətənpərəverlik duyğularının tərənnümü də əsas yer tutur. Şairin şeirlərində Füzulinin güclü təsiri özünü göstərir.

Əsasən, ticarətlə məşğul olan Məməi Rusiya, Türkiyə və İrəvan bir sıra şəhərlərinə səfərlər etmişdir ki, bu da şairdə multikultural əhvali daha da gücləndirmişdir.

Qərnlərdir bu iki firqə¹, bu övladi-vətən
Bir-birilə dolanırdı necə kim can ilə tən
Nə küdurət, nə ədavət, nə qəm, nə mühəm
Düşdü yadıma keçən günlərim, əfsus olsun,
Bizi məyus edən dəhrdə² məyus olsun.

Ermənilərlə müsəlman çalışıb leylü nəhar³,
Qıldılar səy ki abad ola bu mülki-diyar,
Nə gözəl olmuşdu mülki-vətən axiri-kar,
Düşdü yadıma keçən günlərim, əfsus olsun,
Bizi məyus edən dəhrdə məyus olsun!

Rumdan Qafqaza üz qoydu çü daşnaqsiyun
Düşdü ortalığa aşub⁴, bəla, fitnə, cünun,
Bu qədər qanlara bais oldular, onlar əknun⁵.
O axan qan, o gedən canlara əfsus olsun,
Bizi məyus edən dəhrdə məyus olsun!

De, ey qövm, kifayətdi bu qəflət, bəsdir,
Tarü mar oldu vətən, bəsdir, ədavət bəsdir,
Bu qədər bəsdir həqarət, bu rəzalət bəsdir.
Bir çəkin bari-xəcalət, deyin əfsus olsun,
Bizi məyus edən dəhrdə məyus olsun!

Allah, görün ağa gəldimi rəyə?
Rəhm eylərmə məni-binəvayə?
Canım qurban olsun təkcə şəhlayə,
O Musayə, o İsayə bağışla.

¹ Bu iki firqə dedikdə müəllif ermənilərlə azərbaycanlıları nəzərdə tutur.

² Dəhrdə – dünyada.

³ Leylü-nəhar – gecə-gündüz.

⁴ Aşub – bəla, müsibət; qarışıqlıq, fitnə.

⁵ Əknun – indi, hazırda.

Dərddən artıq mənə izhəri-dərd etmək olub,
Gər Məsih olsa təbibim, eyləsə ehya¹ məni

Olsan sən əgər ayinədari-rüxi-Yusif
Bir vaqifi-hali-dili-Yəqubi-həzin ol

Nəsibi-Xıız Xuda etdi abi-heyvanı,
Buyur Sikəndəri-zülmətdəvidə² heyran ol.

Bir nöqtə iki ləbdən İskəndərə yetirdim,
Xıız ördü ol həyadən sərçəşməyi-bəqanı³.

¹ Eyləsə ehya – diriltse.

² Sikəndəri-zülmətdəvidə – qaranlıqda qaçan İskəndərin dirilik suyu axtarmasına işarədir.

³ Bəqa - əbdilik, ölməzlik.

MİRZƏ ƏBDÜLXALİQ YUSİF

(1851-1924)

Bakıda doğulmuşdur.

XIX əsr Azərbaycan poeziyasının istedadlı nümayəndələrindən biri olan Mirzə Əbdülxalig Yusif daha çox qəzəl şairi kimi tanınır.

XX əsrin böyük qəzəl ustası Əliağa Vahidin müəllimi olmuşdur.

Bakıda fəaliyyət göstərən "Məcmüiş-süərə" ("Şairlər məclisi") ədəbi məclisinin ən görkəmli üzvlərindən biri kimi tanınır. Seyid Əzim Şirvani ilə dostluq əlaqələri qurmuşdur.

Şair bir sıra şeirlərində beynəlmiləlcə və humanist bir şair kimi çıxış edərək bütün başər övladını birliyə, həmrəy olmağa səsləyir.

M.Ə.Yusifin əsərlərinin çoxu Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra işiq üzü görmüş, lakin yaradıcılığı hələ də ətraflı araşdırılmamışdır. Başər birliyinin nəğməsi kimi təqdim etdiyi şeirindəki "Biz hamımız" xitabı dinindən, dilindən asılı olmadan bütün insanları cətinə edir.

«Biz hamı bir Adəmin övladıyız» – deyən şair, əslində, multikultural ideyanı tərənnüm edir.

Sürudi-ittihadi-bəşər¹

Biz hamımız bir cəddənin² əfradıyız,³
Biz hamı bir məhəbbətin şadıyız,
Biz hamı bir Adəmin övladıyız.
Bəs nə üçün biz özgə xəyal eyləriz?
Bir-birimiz ilə cəngü cidal eyləriz.

Biz hamımız bir- birinə yar olaq,
Bir-birinə həmdəmü dildar olaq,
Bir-birinə yarı- vəfadar olaq.
Bəs nə üçün biz özgə xəyal eyləriz?
Bir-birimiz ilə cəngü cidal eyləriz.

Bizləmə ülfət⁴ hamıdan yaxşıdır,
Mehrü məhəbbət hamıdan yaxşıdır,
Aləmə xidmət hamıdan yaxşıdır.
Bəs nə üçün biz özgə xəyal eyləriz?
Bir-birimiz ilə cəngü cidal eyləriz.

Xoş yaşamaq yaxşıdır, azadəlik,
Pak dilü sadədilü sadəlik,
Xidmət edək hamıya üftadəlik.⁵
Bəs nə üçün biz özgə xəyal eyləriz?
Bir-birimiz ilə cəngü cidal eyləriz.

¹ Başər birliyinin nəğməsi (himni).

² Cəddə – yol.

³ Əfrad – fərdlər, insanlar.

⁴ Ülfət – dostluq; həmrəylik, birlik, yekdillik.

⁵ Üftadəlik – yazıqlıq, bəqarəlik.

Hamı bilir sim¹ nədir, zər² nədir,
Hamı bilir safü mükəddər³ nədir,
Hamı bilir xeyr nədir, şər nədir,
Bəs nə üçün biz özgə xəyal eyləriz?
Bir-birimiz ilən cəngü cidal eyləriz.

Biz hamımız gər füqərə⁴ yarıyız.
Gər füqərə olsa, pərəstariyız.⁵
Biz hamımız sülh tərəfdariyız,
Bəs nə üçün biz özgə xəyal eyləriz?
Bir-birimiz ilən cəngü cidal eyləriz.

Bir ağacın budağıyız biz hamı,
Cinslər əfzəlrəğıyız⁶ biz hamı,
Bir budağın yaprağıyız biz hamı,
Bəs nə üçün biz özgə xəyal eyləriz?
Bir-birimiz ilən cəngü cidal eyləriz.

Mehrü məhəbbətlərə pərvanəyiz,⁷
Nə vəliyəz, nə hamı divanəyiz,
Gər hamımız aqilü⁸ fərzanəyiz,⁹
Bəs nə üçün biz özgə xəyal eyləriz?
Bir-birimiz ilən cəngü cidal eyləriz.

¹ Sim – gümiş.

² Zər – qızıl.

³ Mükəddər – kədərli, qəmli, qüssəli.

⁴ Füqərə – kasıblar, yoxsullar; füqərə yan – kasıbların dostu, yardımçısı.

⁵ Pərəstar – xidmətçi, qulluq edən.

⁶ Əfzəlrəğ – hamıdan üstün, ali.

⁷ Pərvanə – kəpənək.

⁸ Aqil – ağıllı, bilikli.

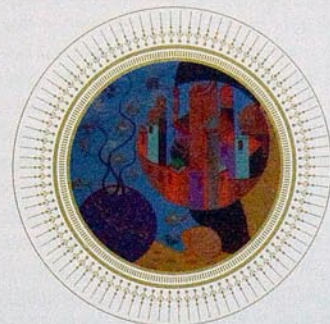
⁹ Fərzanə – ağıllı, alim, bilici.

Yusif-i-bibərgü nəva dad edər,¹
Hamıya bir pəndi- Xudadad² edər.
Qəlbləri söhbətilə şad edər,
Bəs nə üçün biz özgə xəyal eyləriz?
Bir-birimiz ilən cəngü cidal eyləriz.

Sən ol yari- Məsiha xislətü xurşidi-tələtsən,³
Ki, ecazi- ləbin⁴ hər gündə min ehyayi-can eylər⁵.

Dərk eyləməyən ruhi-Məsihanı təəcüb,
Musayi-kəlimin yədi-beyzasına⁶ gəlmiş.

Məhri eləmiş sahəti-sinəmdə⁷ təcəlla.
Musayi-zaman vadiyi-Sinasına gəlmiş.

¹ Misrının mənası: Yazıq Yusif qışqırır (səslənir).

² Pəndi-Xudadad – Allahın verdiyi öyüd (nəsihət).

³ Xurşidi-tələt – parlaq ulduz.

⁴ Ecazi-ləb – dodaqların möcüzəsi.

⁵ Ehyayi-can eylər – can dirildər, ölü dirildər.

⁶ Yədi-beyza – Musa peyğəmbərin işıq saçan möcüzəli əli.

⁷ Sahəti-sinəmdə – sinəm üstündə.

NƏCƏF BƏY VƏZİROV

(1854-1926)

Görkəmli dramaturq Nəcəf bəy Vəzirov Azərbaycanın dilbər guşələrindən olan Şuşa şəhərində doğulmuşdur.

Bu tanınmış dramaturgiya ustasının yaradıcılığında multikultural dəyərlər qabarıq şəkildə öz əksini tapmışdır. Ədibin Moskvada təhsil alarkən məşhur rus yazıçısı V.Q. Korolenko (1853-1921) ilə dostluq etməsi onu daxilən belə dəyərlərə böyük önəm verən bir şəxs kimi təqdim edir.

Dramaturq 1895-ci ildə yazdığı "Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük" komediyasında erməni və Azərbaycan xalqlarının nümayəndələri arasındakı mehriban insani münasibətlərə toxunmuşdur. Pyesdə dəyirmançı Qıdı kirvə surəti təmsalında ermənilərlə azərbaycanlılar arasında dostluq, mehriban insani münasibətlər təsvir olunur. Kefli Qıdı ilə onun uşaqlıq dostu Hacı Qəmbərin səmimi münasibətləri bu xalqların tarixində işıqlı səhifələrin də olduğunu təsdiqləyir.

Əsərdə birca səhnədə görünən Qıdı kirvənin danışığından aydın olur ki, o, Hacı Qəmbəri uşaqlıq çağından zəhmətkeş bir insan kimi tanıyır və onunla dostluq etməsindən çox məmnundur. Bu səhnədə həmçinin ermənilərin Azərbaycanda, necə deyirlər, yağ-bal içində rahatlıqla yaşaması da xüsusi olaraq vurğulanır. Bütün bunlar Azərbaycan multikulturalizmini müxtəlif cəhətdən nümayiş etdirir.

"Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük" komediyasından bir parça:

Hacı Qəmbər: Çox sağ ol, Aşıq Vəli, çox sağ ol.

Qıdı kirvə (*daxil olur*). Adə, nə çox adam vaaar!.. Hacı Qəmbər kirvə, Allah saxlasun, başısla, bir az vurmuşam, kepin kökdür... Xanım, Allah saxlasun... Paaa, Əsrəp bəy, Əsrəp bəy, Allah saxlasun! Kepin-damağın, Allah səni də saxlasun, ay Cəbi... Allah sizi də saxlasun, ay uşaqlar! Allah məni də saxlasun. Bir az vurmuşam, başıslayın.

Hacı Qəmbər: Necəsən, ay kişi, çoxdandır səni görmürəm. Necə dolanırsan, qocalmamısan ki?

Qıdı kirvə: Allahın dövlətindən kepin çox yaxşıdır... Bir az da vurmuşam, pışdırım çalırım. Gecə-gündüz dəyirman işləyir, qatırlarım saz, kefim saz. Tut arağı bol, çaxır bol, kartoflu qazan da ocaq üstündən düşür... Əsrəf bəy kimi otuz qonaq gəlsə, qonşuya getməyəm, dükana getməyəm, elə toyuq kəsəyəm, biri bir quzu kimi.

Əsrəf bəy: Allah eləsin, Allah eləsin, ay kişi. Eşitdim, özün də bir cahıl arvad almısan, doğrudurmu?

Qıdı kirvə: Ərz eləyim qulluğuya. Elə ki, bizim fağır qarı Allah rəhmətinə getdi, gördüm ki, dolana bilmirəm. Əlacımı Allah kəsdi, getdim bir qocapəndi dul arvad aldım gətirdim. İndi kepin saz, öz qarınla dolanuram.

Əsrəf bəy: Ay Qıdı kirvə, eşitmişəm ki, sən bizim Hacıyla lap uşaqlıqdan aşnasan, doğrudurmu?

Qıdı kirvə: Mən sənə bir-bir nağıl eləyim, Əsrəf bəy, sən də qulaq as, kepin kök olsun... Mən Hacıyı on iki yaşından tanıyıram. Mənim rəhmətlik atam, Allah sizinkinə də rəhmət eləsin, sağ idi... İki də eşşəyimiz var idi. Mən buğda daşıyırdım dəyirmanı. Hacı həmişə bizim kəndə gələndə bizim otaya düşürdü... Belədir, Qəmbər?

Hacı Qəmbər: Belədir... Doğrudur.

Qıdı kirvə: Buna mən bu gün elə Hacı deyirəm ha. Həmişə mən Qəmbər deyirəm. Qulluğuza ərz eləyim, Əşrəf bəy, bu cahıl vaxtı bir laçın oğlandı, bir laçın oğlandı ki, bərabəri yoxdu... Əşrəf bəy, bir az səbr elə, bir burunotu çəkim. (*Yavaş-yavaş burunotu çəkir.*) Mən özüm də çox qoçaqdım ha! Elə indi bu saat da genə zalım adamam... Müsəlmanlar yorğan-döşəkdə xoruldaya-xoruldaya yatan vaxt mən şəhərə gedib, ev yiyəsini güclən durdurub, dən apararam dəyirmanam... Qol yoğunluğunda buğlarımın buz sallana-sallana gecələr iş görürəm... Bu Hacıyı görürsən, Əşrəf bəy? Ha bunun anası ölsün, bir belə zalım oğlan heç olmaz idi. Vallah, elə gecələr ki, göz-gözü görmür, yağış göydən tökülür, elə bil ki, sel gəlir, görürdüm ki, Qəmbər qabağında bir eşşək, suyun içində, budur gəldi... Qıdı, qapını aç! Rəhmətlik atam deyirdi ki, balam, bu gədə dəlidir, nədir... Belə gecələrdə çölə çıxmaq olar ki, bu səfərə çıxır?

Dilbər xanım: Amma indi ikicə qara pula dəyməz.

Qıdı kirvə: Yox a! Elə genə kalapası durur... Bir gün, Əşrəf bəy, Qəmbər dalında bir dağarcıq dən gətirib, mən də dəyirməndə... Səbr elə, burunotu çəkim... Haa... gəldi ki, Qıdı, bu dəni gərək üyüdəsən! Dedim, ada, görmürsən ki, təkne doludur?! Yox, olmaz... Bu dedi, mən dedim, axırı ki, özgənin sarı buğda unuyla dağarcığı doldurmuşam ki, get! Hələ getməyəcəyəm... Gərək bir kömbə də yeyim gedim! Ada, Allaha bax ki, vallah olmaz... Olmadı, kömbə də bışirdim... Peşman oldum dedim ki, "durum içim arağı". Qəmbər başladı "sonra qırxgilən parağı". Ada, parax nədi? Ki, bəs it adıdır... Bil... Sənin evin yıxılısın gədə! İndi başına dönüm, Əşrəp bəy, bu Qəmbər belə Qəmbər idi... Baxışlayasız, çox naqqallıq elədim, gedim görüm qatırlarım necə oldu.

MƏŞƏDİ MƏHƏMMƏD BÜLBÜL

(1858-1918)

Azərbaycanın Şuşa şəhərində doğulmuşdur.

XIX əsr Qarabağ ədəbi mühitində özünəməxsus yeri olan sənətkarlardan biridir. Məşhur muğam ustası Cabbar Qaryağdı oğlunun böyük qardaşdır.

Bədii irsi Azərbaycan və fars dillərində olan qəzəl və rübaiyərdən ibarətdir. Füzuli ədəbi məktəbinin istedadlı davamçılarından sayılır. Yaradıcılığı son zamanlar öyrənilmiş və əsərləri nəşr edilmişdir.

Geysuyi¹-yari möcüzü-Musa əyan edüb,
İsa dəmi ləbində onun aşikar edüb.

Gələ başım üstə bir dəm, o Məsihdəm nigarım,
Edə busə ilə əhya, ona bir ziyan görünməz.

Ləbün təbəssümi əzmi-rəmişə feyzi-həyat,
Cəhanda etdi əyan möcüzü-Məsihani.²

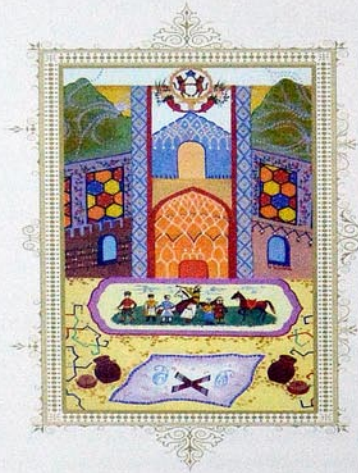
¹ Geysu // gisu – saç.

² *Beytin mənası:* Dodaqlarının gülüşü bu puç həyatı bəzəyərək, Məsiha möcüzəsini dünyada aşkar etdi.

Olub əsir könül tari-zülfi-Musayə,
O afitabi-cəmalun dalınca çün sayə.¹

Gedüllo² türfə cavanlar bu gün kəlisayə,
İbadət eyləməklə həzrəti-Məsihayə.

Şəkkərin fəraqında canım boğazıma yığışmışdı,
Məni İsa nəfəsli, Yəhya əzəmətli etdi³.

¹ Sayə – kölgə.

² Gedüllo – gedirlər.

³ Sətri tərcümədir.

ƏNDƏLİB QARACADAĞI

(XIX əsr)

Əsərlərindən müəyyənləşdirmək olur ki, Əndəlib Qaracadağı XVIII yüzilin 70-ci illərində Cənubi Azərbaycanın Əhər şəhərində anadan olmuşdur.

XIX yüzil Azərbaycan şeirində həm klassik poeziya, həm də şifahi xalq ədəbiyyatı üslubunu davam etdirən istedadlı şairlərdən biridir.

Uşaqlıq və gənclik illərini doğma yurdda keçirmiş, ahıl yaşlarında isə Şimali Azərbaycana gələrək bir müddət İrəvan xanlığında mirzəlik etmişdir.

Xanlıq Rusiyaya birləşdirildikdən sonra, o, mayor Şubinın yanında katib vəzifəsində işləmişdir.

Kuyində¹ qallam - aqibət,
Bütprəst ollam - aqibət,
Boynuma sallam - aqibət,
Sənan kimi xaç, dilbərim.

Yıxıbsan evimi qaşu göz ilən,
Yandırıbsan kabab bağrım köz ilən,

¹Kuyində – yanında.

Mədh eylərəm səni beş bənd söz ilə,
Sallam İrəvanda avazə, gəlin!

Harami¹ gözlərin salıbdır cəngi,
Yay qaşların müjgan² olub xədəngi.³
Çapdı ingilisi, rumi, firəngi,
İndi fikri İrəvana düşübdür.

¹ Harami – oğrun.
² Müjgan – kırıqlər.
³ Xədəngi – ox kimi.

MÜCRİM KƏRİM VARDANI

(XIX əsr)

Nisbəsindən göründüyü kimi, Oğuzun Vardanlı kəndində doğulub. XIX əsrin birinci yarısında yaşayıb-yaratmışdır. Bunu şairin "Sünbüllüstan" adlandırdığı kiçik "Dıvan"ına yazdığı dıbaçada olan hicri-1256, miladi-1840-41-ci il tarixi də təsdiq edir. Həyatı haqqında məlumat azdır. Əsərləri günümüzə qədər pərkəndə və dağınıq halda, əlyazma şəkildə gəlib çatmışdır. Həm folklor üslubunda, həm də klassik üslubda şeirlər yazmışdır. Əsərlərinin az bir hissəsi nəşr olunmuşdur.

Peterburqda olub o vaxtkı imperiya paytaxtını vəsf eləyən Mücrim Kərim Vardani, əslində, rus əhvalını, mədəniyyətini, həyat və davranış tərzini tərənnüm etmiş olur.

Xuda yaradanda külli-cahanı,
Hamıdan xoşnişan düşdü Peterburq.
Bizə tərif eyləyirlər İrani,
Əgər o birdirsə, beşdi Peterburq.

Laf eləmə, bu meydanda zor görək
Şəki, Şirvan, Qabistanı görmüşəm.

Nə müddət yemişəm türkün tamını,
Ərəb, Əcəm, Dağıstanı görmüşəm.

Eşitmmişəm şirin-şirin dillərin,
İyləmişəm xoş ətirli güllərin,
Seyr eləyib Təkə-türkman çöllərin,
Rum elini, Gürcüstanı görmüşəm.

Neçə ürəfadən¹ dərsim almışam,
Nə müddətdi şah yanında qalmışam,
Kəriməm, İsrafil suru çalmışam,
Noğay, Çərkəz, Rusistanı görmüşəm.

Ey sibzəqən,² qönçədəhən,³ gözləri şəhla,
Əndamı bilürünü yüzü şəmsi-mücella⁴.
Ruxsarın⁵ cənnət demək olmaz dəxi əsla,
Bikəsliyimə rəhm elə, ey nuri-təcəlla⁶,
Asari-bəqa⁷ Xizrü Məsihanı sevrərsən.

¹ Ürəfa – alimlər, bilikli adamlar.

² Sibzəqən – alma buxaqlı.

³ Qönçədəhən – qönçəağızlı.

⁴ Şəmsi-mücella – parlaq günəş.

⁵ Ruxsar – üz, sifət.

⁶ Nuri-təcəlla – parlaq işıq.

⁷ Asari-bəqa – əbədi əsərlər.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR

(1862-1911)

Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Şamaxıda doğulmuşdur.

M.Ə.Sabir Azərbaycan ədəbiyyatının ən böyük və ən parlaq ədəbi simalarından, ən parlaq ulduzlarından, ən parlaq xalqın taleyi ilə yaşayan sənətkar yeni Azərbaycan şeirinin yaradıcısıdır. Onun əsərləri zamanın ən dəqiq sənədi, əsrin əvvəllərinin salnaməsidir.

Sabir yaradıcılığa kiçik yaşlarında lirik şeirlərlə başlasa da, çox keçmədən dövrün avamlıq, mühafizəkarlıq, gerilik, fanatizm kimi bəlalərinə qarşı üsyana qalxaraq satirik şeirlər yazmışdır.

Şərqin Firdovsi, Nizami, Sadi, Füzuli kimi böyük klassiklərinin təsiri ilə qələmə sarılan gənc Sabirin birinci dövr yaradıcılığının ana xəttini saf və iloi məhəbbət duyğularının təsviri və tərənnümü təşkil etmişdir. Əslində, bu məhəbbət, humanizm, insanpərvərlik duyğuları onun yetkin dövrdə qələmə aldığı satiralarının da leytmotivini formalaşdırmışdı.

Sabirin yaşadığı dövrün ictimai ziddiyyətləri bir sıra qonşu millətləri, eyni coğrafi məkanda yaşayan xalqları parçalayıb üz-üzə qoymuş, onları düşməna çevirmişdi. Belə bir dövrdə Sabir irticani ittiham edən "Neylərdin,

ilahi", "Beynəlmiləl" kimi ölməz poetik nümunələr yaratmışdır.

"Beynəlmiləl" şeiri multikultural dəyərlərin, millətlər arasında sülh, əmin-amanlıq ideyalarının təbliğinə xidmət edir. Şair bu əsərində nifaq mənbəyi olan "İblisi-məlunların" iç üzünü açmış, insanlar arasında dini, irqi, etnik əlamətlərə görə ayrı-seçkiliyin yolverilməz olduğunu qətiyyətlə göstərmişdir. Şairin digər əsərlərinin də mayasında bu yüksək amal və qayəni görürük.

Babam sünni, nənəm şiə, dürəg¹ mən,
Nə farsam mən, nə hindəm mən, türək mən!
Muğanda – muğbeçə,² məsciddə – əkbər,
Təfavüt yox... həqiqətdə zirək mən!..

Kim ki, insanı sevər, aşıqi-hüriyyət olur,
Bəli, hüriyyət olan yerdə də insanlıq olur.

Əsrimiz xahiş edərkən ittifaqı ittihad,
Cümləmiz əmniyyət icrə almaq istərkən murad,
Beynimizdə yox ikən bir gunə əsbabi-təzad,³
Bu vətən övladına arız olub büğzü⁴ inad,
Müslimanla ermənilər beyninə düşdü fəsad,

¹ Dürəg – müxtəlif irq və millətlərdən əmələ gəlmiş, mələz, qarışıq, əkdiz, metis, mulat.

² Muğbeçə – atəspərast; kafir.

³ Əsbabi-təzad – ziddiyyət amili, qarışıqlıq üçün bir səbəb.

⁴ Büğz – ədavət, kin, nifrət.

Yoxmu bir sahibhidayət, yoxmu bir əhli-rəşad?!
Ey süxəndanan,¹ bu günlər bir hidayət vaxtıdır!
Ülfəti ünsiyyətə dair xitabət vaxtıdır!

İki yoldaş, iki qonşu bir vətəndə həmdiyar,
Əsrlərcə ömr edib, sülh icrə bulmuşkən qərar,
Fitneyi-İblisi-məlun oldu nəgah aşkar...
Gör cəhəldəndən nə şəkllə düşdü vəzi-ruzigar!
Qətlü qarət bişümarı² səhrü qəryə³ tarimar...
Ələman, bu fitnəyə çarə qıl, ey pərvərdigar!
Ey süxəndanan, bu günlər bir hidayət vaxtıdır!
Ülfəti ünsiyyətə dair xitabət vaxtıdır!

Fitnələr kim, faş olur, bilməm nə halətdən törər,
Əql bəvər eyləməz⁴ kim, adəmiyyətdən törər,
Müslimiyyətdən və yaxud erməniyyətdən törər,
Şühbə yoxdur, cəhldən, yainki qəflətdən törər,
Bu müsibətlər bütün büğzü ədavətdən törər,
Bu ədavət mütləqə hali-zələlətdən törər;
Ey süxəndanan, bu günlər bir hidayət vaxtıdır!
Ülfəti ünsiyyətə dair xitabət vaxtıdır!

Həqqi xəlqə bildirib dəfi-zələlət⁵ etməli,
Gün kimi taban⁶ edib, pəmali-zülmət⁷ etməli,
Nabəca⁸ bu işlərin dəfində qeyrət etməli,

¹ Süxəndanan – söz sahibləri, ziyalılar.

² Bişümar – saysız-hesabsız, çox, olduqca çox.

³ Qəryə – kənd.

⁴ Bəvər eyləməz – inanmaz.

⁵ Dəfi-zələlət – zülmü aradan götürmək.

⁶ Taban – parlaq, işıqlı.

⁷ Pəmali-zülmət – zülməti yox etmək.

⁸ Nabəca – yersiz, münasibətsiz.

Xatiri-mügbərrdən¹ rəfi-küdurət² etməli,
Çarəsazi-sülh³ olub dəfi-xüsumət⁴ etməli,
Sabira, beynəlmiləl tədbiri-ülfət etməli!
Ey süxəndanan, bu günlər bir hidayət vəqtidir!
Ülfətü ünsiyyətə dair xitabət vəqtidir!

¹ Mügbərr – incidilmiş, xatiri-mügbər – küsdürülmüş.

² Rəfi-küdurət – qəmi, qüssəni, çərdi aradan qaldırmaq; burada kin, nifrət.

³ Çarəsazi-sülh olmaq – sülhə çarə tapmaq.

⁴ Xüsumət – düşməncilik, adavət.

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ

(1869-1932)

Naxçıvanda doğulmuş, Bakıda vəfat etmişdir.

Yazıçı, dramaturq, jurnalist, ictimai xadim. Böyük satirik, görkəmli ədib Cəlil Məmmədquluzadə məşhur "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin banisi və ideya rəhbəri, kiçik hekayənin böyük ustası, qüdrətli dramaturq və publisistdir.

Naşiri olduğu "Molla Nəsrəddin" jurnalının səhifələrində Cəlil Məmmədquluzadə dini fanatizmə, cəhalət və geriliyə, ifrat mühafizəkarlığa qarşı çıxır, müxtəlif millətlərin tərarqəpərvər cəhətlərini mənimləməyə çağırırdı. Jurnalda təkcə Azərbaycan haqqında deyil, eyni zamanda Türkiyə, İran, bütün müsəlman dünyası, Avropa və Rusiya ilə bağlı materiallar da dərc olunurdu. Jurnalı Balkanlardan tutmuş Volqaboyu və Mərkəzi Asiyaya qədər bir çox türkdilli ölkələrdə oxuyurdular.

C. Məmmədquluzadə böyük ədib Qoqolun adını hörmətlə anıb məşhur "Qurbanlı bəy" hekayəsinin epigrafinda ona rəhmət oxumuşdur. Ədib həmçinin dahi Lev Tolstoyun "Zəhmət, ölümlər və naxoşluq" hekayəsini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir.

Böyük sənətkarın "Usta Zeynal" əsəri erməni və azərbaycanlıların mehriban qonşu kimi sühl şəraitində yaşamasının normal mənzərəsini əks etdirir.

C.Məmmədquluzadənin "Kamança" əsəri birbaşa erməni-azərbaycanlı konfliktinə həsr olunub. Silahlı toqquşmalar nəticəsində dostlarını, ailə üzvlərini itirmiş azərbaycanlılar bir erməni kamançaçalanı əsir götürürlər. Qəhrəman yüzbaşının lap elə bu yaxınlarda ən əziz adamını ermənilər öldürmüşdür. Buna görə də dəstə üzvlərinin hər biri erməni kamançaçanı qanına qəltan edib əvvəz çıxmağa çalışır. Yüzbaşı ona ölüm ayağında kamança çalmağı əmr edir...

Baxış adlı erməni ölüm ayağında kamançanı o qədər gözəl çalır ki, Azərbaycan döyüşçülərinin başçısı Qəhrəman yüzbaşının qəlbində şəfqət, mərhəmət hissi oyanır və o, ailəsini, yaxınlarını öldürən ermənilərə nifrət hissini unudaraq erməni kamançaçalanı əsirlikdən azad edib evinə buraxır.

"Kamança" pyesindən bir parça:

Bu heyndə Baxış kamançanı kökləyir və başlayır Segah-zabil havasını çalmağa. Bir qədər qulaq asandan sonra. Qəhrəman yüzbaşı durduğu yerdə yenə yavaşca qalxıb oturur və Baxış çaldıqca yüzbaşı yavaş-yavaş, guya özündən bixəbər, qəmni soxur belindəki qanına və huş-guş ilə qulaq asmağdadır. Adamlar hamısı sükkutdadır.

Qəhrəman yüzbaşı (Qaraşa). Qaraş, sən öləsən, biçərə Heydər gəlib durub gözümün qabağında. Ax, vay!... (Yüzbaşı

bu sözləri deyəndə Baxış çox alçaqdan çalır. Adamların çoxu da ah çəkir. Yəni Baxış şübhə ilə çalmaqdadır. Yüzbaşı gözü Baxışda gahdan bir dillənir, Bax, belə! ... eləcə! ... əcəb! ... afərin!... eləcə! ... eləcə! ... (və axırda yüzbaşı birdən durur ayağa, qəməsini qınından çıxardır və açıqlı, ucadan Baxışa deyir). Adə, erməni, tez kəməncəni yığışdır, itil get burdan! Yoxsa atamın goru haqqı, bu yoldaşlarımın başına and olsun, bu qəməynən bu saat səni də öldürərəm, özümü də öldürərəm! (Çığırır). Çıx get!

Baxış (qorxa-qorxa) Ay ağa, hara gedim?

Qəhrəman yüzbaşı (çığırır). Cəhənnəmə get! Evinə!

Baxış qorxa-qorxa baxır adamların üzünə, kamançanı və örtüyünü götürür, tez çıxır gedir. Hamı sakit, öz fikirli halında qalır. Qəhrəman yüzbaşı haman durduğu yerində durub, dinnməz-söyləməz baxır Baxış gedən tərəfə. Bir qədər də baxandan sonra qəməsini tullayır yerə və guya öz-özünə deyir:

Qəhrəman yüzbaşı: Eh, namərd dünya!..

NƏRİMAN NƏRİMANOV

(1870-1925)

Görkəmli yazıçı, dramaturq və ictimai-siyasi xadim Nəriman Nərimanov Tiflis şəhərində anadan olmuş, Moskvada vəfat etmişdir. 1894-cü ildə Bakıda ilk dəfə olaraq kütləvi xalq qiraətxanası açmışdır. Azərbaycanlılar üçün rus dili və ruslar üçün Azərbaycan dili dərslərini hazırlamışdır. Böyük rus ədibi Qoqolun məşhur "Müfəttiş" pyesini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqda Azərbaycan İnqilab Komitəsinin Sədri və Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin Sədri vəzifələrində işləmişdir. Beynəlmiləli dünyagörüşlü ədib Tiflis, Həştərxan və Moskva şəhərlərində də məsul dövlət vəzifələrində çalışmış, ömrünün sonlarında isə SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədri olmuşdur.

N.Nərimanov 1899-cü ildə yazdığı "Nadir şah" faciəsində əsərin baş qəhrəmanının dili ilə "İncil" in Azərbaycan dilinə tərcüməsinin, eləcə də başqa dirlərin tədqiq edilib öyrənilməsinin vacibliyini vurğulamışdır:

"Gərəkdir İncil bizim dilə tərcümə oluna..."

"Dövlətin mənfəəti üçün hər padşaha lazım gəlir qeyri tayfanın dinini bilsin, tainki qeyri tayfa dininə müvafiq rəftar olunsun".

Ədib məqalələrində klassik Azərbaycan şairləri ilə yanaşı, dünya ədəbiyyatının tanınmış

simalarından V.Şekspir, F.Şiller, E.Zolya, V.Hüqo, H.Heyne, V.Höte, A.Puşkin, İ.Turgenov, L.Tolstoy kimi söz ustalarından da böyük məhəbbətlə söz açmışdır. N.Nərimanov görə Azərbaycan uşaqları doğma Sabirin mübariz şeirlərini və xalq şairləri Vaqifin, Zakirin, Vidadinin şeirlərini öyrənmədən sonra təkə Puşkinin deyil, Şekspirin, Şillerin şeirlərini də öyrənil bilməlidirlər.

N.Nərimanov 1898-ci ildə tamamladığı "Bahadır və Sona" adlı əsas ideyası xalqlar dostluğu olan kiçik romanında XIX əsrin 90-cı illərində Cənubi Qafqazda baş verən hadisələri təsvir etmişdir. Romanda azərbaycanlı Bahadır- la erməni qızı Sonanın saf məhəbbəti fonunda Azərbaycan və erməni xalqlarının ictimai-siyasi həyatı ilə bağlı epizodlar realistsinə qələmə alınmışdır.

Gənc student Bahadır- la Sona bir-birini ürəkdən sevsələr də, fanatizm, gerilik və din xadimlərinin ifrat mühafizəkar baxışları onların bir-birinə qovuşmasına mane olur. Sonanın ailəsi qızını müsəlman gəncə ərə vermək istəmir. Sona belə düşüniür və deyir: "Mən Bahadırı sevirəm... mən insan, o insan. Bizi ölümdən savayı hansı bir qüvvə ayıra bilər?"

Çıxış yolu tapa bilməyən Bahadır sonda intihar edir, Sona isə dəli olur. Romanın baş qəhrəmanı Bahadır müxtəlif fənlərə məxsus insanların bir-birindən ayrı düşməsinə, fərqli inanclarda olmalarını "uçurum dərəzələr" adlandırır.

“Bahadır və Sona” romanından parçalar:

Bahadırın müsəlman, Sonanın xristian olmağı Yusifi və Maşonu təşvişə salmırdı. Ata və ana qeyri bir şey fikirlərinə gətirməzdilər... Və qeyri bir fikirdə olmağa da bir bəhanə yox idi. İki növcavan həməvaxt bir-biri ilə qardaş-bacı kimi rəftar edirdilər.

- Nə üçün mən müsəlman, siz xristian, qeyrisi yəhudi və ya büt-pərəst adlansınlar? Nə üçün bu insanlar sonradan düzəlmiş dürlü-dürlü qanunlara sitayiş etsinlər? Təbiimi? Yox! Təbi qanun hamı insanlar üçün bir gərəkdir ola. Hamı insanlar bir nöqtəyə gərəkdir yürüş etsinlər. Bu nöqtə isə hürriyyət, məhəbbət ələmidir. Mən sizi sevirəm, siz də mənə. “Yox, sevmək olmaz!” qanunu varsa, mən tam vücudumla bu qanunu məhv etməyə çalışıram. Müsəlman, xristian, yəhudi və büt-pərəst nə olmağını anlamıram və istəmirəm də anlamaq! Ah, sevgili Sona xanım!

Mən millətimi sevirəm; çünki anamı sevirəm. Mən hamı dinləri və din gətirənləri sevirəm, çünki hamısının əsl məqsədi insanları qaranlıqdan işıqlığa çıxartmaq olubdur. Hamı dinlər vaxtında insanları zəmanəyə müvafiq yaxşı yola dəvət ediblər, yəni, ümumi bir nöqtəyə mənanəyə müvafiq yaxşı yola dəvət ediblər, yəni, ümumi bir nöqtəyə yerləşmək üçün hazırlayıblar. Peyğəmbərlər gəliblər, heç vaxt deməyiblər: “Biz islam, xristianlıq düzəltmək üçün gəlmişik”. Hamısı: “Biz insanları düz yola dəvət edirik” deyiblər...

Məqsəd bir, yol bir. Əcəba, nə üçün insanlar bir-birindən təfriqə düşüblər? Səbəb? Səbəb, ağılımızın naqisliyi. Biz əsl mətləbi əldən buraxıb cüzi qanunlara sitayiş etmişik. Bir Allahu buraxır, min Allaha səcdə edirik. Fəqət əsl mətləbi anlayanlar birləşirlər, qovuşurlar, məhəbbət nə olmağını düşünürlər.

İştə biz də bu dərəcədə bulunuruqsa, məhəbbətimiz tələb edən qanunlara sitayiş etməliyik, deyilmi?..

Bundan əvvəl ikimizin arasında görüncə “uçurum dərələri” indi mənim üçün görünmürlər. Mən insan, o insan. Bizi ölümdən savayı hansı bir qüvvə ayıra bilər?

Nə üçün Bahadır xristian olsun və yainki nə səbəb mən müsəlman olam? Bizi xristianlığımı və ya müsəlmanlığımı bir-birimizə yavuyq etdi? Yainki özgə bir şey?

“Həqiqət, səbəb nədir ki, insan bir-birindən təfriqə düşübdür” sözləri Bahadırı tövrlü-tövrlü fikirlərə saldı...

ƏBDÜRRƏHİM BƏY HAQVERDİYEV

(1870-1933)

Azərbaycanın mədəniyyət mərkəzlərindən olan Şuşada doğulmuşdur.

Görkəmli dramaturq, nasir və publisist. Şəxsi həyatında və bədii yaradıcılığında multikultural dəyərləri təbliğ edən bir çox məqamlara rast gəlirik. O, 1891-1896-cı ildə Peterburqda təhsil alarkən rus klassiklərinin əsərlərini öyrənmiş və Aleksandrinsk dram teatrının parlaq simalarından olan Savina, Komissarjevskaya, Pisarev, Davıdov, Varlamov, Dalski, Dalmatovla şəxsən ünsiyyət qurmuşdur.

Müəllif 1917-ci ildə Borçalı mahalında qəza rəisi işləyərkən burada ermənilər və müsəlmanlar arasında milli qarşının qarşısını almağa nail olmuşdur (Seçilmiş əsərləri, I c., Bakı, 1956, səh. 9.)

Ədib "Ağa Məhəmməd şah Qacar" pyesində gürcülərə açıq rəğbətini bildirərək İkinci İrakli, Yuhan, Tavad Orbeliani, Tavad Çavçavadze kimi müsbət surətlər yaratmışdır.

Böyük ədib A.Çexov, M.Qorki və Sundukyandan tərcümələr etmişdir.

Bizim məktəbimiz beynəlmiləldir, amma biz dərsi hər millətə öz ana dilində veririk. Türklərə türk dilində, ruslara rus dilində, ermənilərə həmçinin öz ana dillərində.

Əlbəttə, millətlər qardaşcasına dolansalar, heç müharibə də olmaz. Hər yerdə qurd qoyunla bir yerdə otlar.

Paris, nə Paris! Yer üzünün behiştı desəm, yenə xəta eləməmişəm! Nə küçələr, nə bazarlar, nə mehmanxanalar, nə teatrlar və kafesəntanlar! Görsən, bilmərrə əqlini itirib dəli olarsan.

Onun xəyalatı gah Parisin "Balon meşəsi"ni və kafesəntanlarını, gah Peterburqun Nevski prospektini, gah Berlinin "Cökə xiyabanı"nı gözünün qabağından keçirirdi.

"Çox gözəl" pyesindən bir parça

Kəblə Rəcəbəli: Daha nə deyim?! Kor da bilir ki, balıq şordur.

Simonun atası: Mənim bu yerlərə gəldiyim iyirmi beş ildən artıqdır. Əvvəl gələndə qonşular hamısı mənə əyri gözlə baxırdılar. Heç birisi etina eləmirdi. Qab-qazan istəyəndə vermirdilər ki, murdar olar. Qab-qazan dursun qıraqda, balta da vermirdilər. Mənim böyük oğlum o vədə altı-yeddi

yaşında idi. Hər gün ağlaya-ağlaya üstümə gəlirdi ki, türk uşaqları məni döydülər. Deyirdi, mən də böyüyəndə onları döyəcəyəm. Mən ona nəsihət elərdim, deyərdim: “Onlar anlamırlar. Sən ağıllı uşaq ol, heç kəsə dolaşma”. İndi işlər başqa tərzdədir. Özünüz görürsünüz ki, yoldaşlar arasında millət ayrılığı yoxdur. Hamısı bir-birilə qardaşcasına rəftar edirlər, hətta bir-birlərinin yolunda canlarından da keçirlər... Belə oturub iki qardaş kimi söhbət etmək yaxşıdır, ya bir-birinizə murdar deyib vuruşmaq?

Kəblə Rəcəbəli: Bu bir sual deyil, aydındır ki, dünyada mehribançılıqdan gözəl şey yoxdur.

Mirzə Heydər: İndi götürək tamam dünyanı. Dünyada yaşayan millətlərin sayı-hesabı yoxdur. Bu millətlər hamısı bir-birilə qardaş kimi dolansalar yaxşı olar, ya həmişə bir-birinin əleyhinə müharibəyə hazırlaşsalar və hərdən bir də vuruşub milyonlarla xalqın qanını töksələr?

Kəblə Rəcəbəli: Əlbəttə millətlər qardaşcasına dolansalar, heç müharibə də olmaz. Hər yerdə qurd qoyunla bir yerdə otlar.

Simonun atası: Müharibə üçün top-tüfəngə, adam boğan qaza, pulemyota tökülən xərc millətlərin tərəqqiləri və ehtiyacı yolunda sərf olunar.

Mirzə Heydər: Bu da bağlıdır İndiki millətçilik tərbiyəsini buraxıb beynəlmiləl tərbiyəyə keçməyə. Nəhayət, kapitalizm ölkələrində tərbiyə ancaq bir milləti o biri millətin əleyhinə qaldırmaqdan, bir sinfi o biri sinfin üzünə durguzmaqdan, kralların, sərvətdarların istifadəsi üçün millətləri bir-birilə vuruşdurmaqdan ibarətdir. Belə fəlakətlərin önünü almaq və millətlər arasında qardaşlıq yaratmaq üçün uşaqları, onların başını millətçilik mövhumatı ilə dolduranların əlindən alıb beynəlmiləl tərbiyə altına cəlb etməkdir...

ABBAS SƏHHƏT

(1874-1918)

Azərbaycanın qədim mədəniyyət beşiklərindən olan Şamaxıda doğulmuşdur.

Azərbaycan romantik məktəbinin görkəmli nümayəndələrindən olan Abbas Səhhət bütün həyatını millətin maariflənməsinə və tərəqqisinə sərf etmişdir.

O, tibb ixtisası üzrə təhsil alsada, sonradan bu sahədə uzaqlaşaraq məktəblərdə Azərbaycan dilindən dərs vermişdir. İlk məqalələri “Şərqi-Rus” qəzetində çap olunan A.Səhhətin sonralar “Poetik nitq”, “Azadlığa mədhyyə”, “Oyanışın səsi” şeirləri işıq üzü görmüşdür.

Abbas Səhhət tərəcəçilik fəaliyyəti ilə də məşğul olmuş, Lermontov, Puşkin, Krılov, Nadsöv, Maksim Qorki, Hüqo, Müsse, T.Şevçenko, N.Barataşvili kimi görkəmli qələm sahiblərinin əsərlərini dilimizə çevirmişdir. Şairin tərəcəmələri “Məğrib günəşləri” adlı kitabında toplanmış və sağlığında işıq üzü görmüşdür.

İnsanlığ vəzifəsi

Namusi-rəyanı¹ çəkən hər ümərəyə,²
Əlbəttə, dilü canla itaət görək olsun.

¹ Namusi-rəyanı – rəyiyyətin namusunu.

² Ümərə – əmirələr

İnsanlara xidmət edən ərbbabi-dühəyə,¹
Təkrim² edilib şəni, riayət görək olsun.

Onlar ki, bizə rəhibəri-elmü ədəbdir,
Şükraneyi-ehsanların ifa edərək biz.
İnsanlara insanlığı təlimə səbəbdir,
Həqdən olara ömr təmənnə edərək biz.

Tərk edək həm itilafı iftiraqı,³ yar olaq,
Bu vətən övladının əhvalına qəmşar olaq.

İyirminci əsirdir! Axmayır qanlar,
Ətəklilər yoxdur, qızsın balkanlar,
Partlasa da nə eybi var, vulkanlar,
Ancaq alışmağa çəpər çəkməsin!

Yoxdur ələmdə bu gün əmri-məhal,⁴
Elmü fənn ol sözü etmiş ibtal.⁵
Elminə qüvvətinə hər kişinin
Bağlıdır bəxti, rəvaci işinin.

Nərəyə bağlamısan niyyətini,
Sərf qıl elmə var qüvvətini.
Bil ki, məqsudə olursan vasil,
Yerdə, göydə, nə isə əlhasil.⁶

¹ Ərbbabi-dühəyə – dahi şəxslərə.

² Təkrim – təzim etmə, hörmət etmə; böyütmə, əzizləmə.

³ İftiraq – ayrılma, fəraq dağılma, dağılıqlıq.

⁴ Əmri-məhal – çətin iş.

⁵ İbtal – ləğv.

⁶ Əlhasil – xülasə, bir sözlə, qısa.

SÜLEYMAN SANİ AXUNDOV

(1875- 1939)

Azərbaycanın Şuşa şəhərində anadan olmuşdur. Uşaq yaşlarında atasını itirdiyi üçün dayısı Səfərəli bəy Vəlibəyovun himayəsində böyümüşdür. O, 1885-1894-cü illərdə Qori müəllimlər seminariyasında təhsil aldığıdan sonra III dərəcəli rus-tatar məktəbinə müəllim təyin edilmişdir. S.S.Axundov ömrünün sonuna kimi pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuş, eyni zamanda gözəl yazıçı və jurnalist kimi tanınmışdır.

O, 1899-cu ildə «Tamahkar» adlı ilk əsərini Mirzə Fətəli Axundzadənin «Hacı Qara» pyesinin təsiri ilə yazmışdır. Bu komediyada o, xəsisliyə, tamahkarlığa, qadın əsarətinə qarşı çıxmış, İmran, Gülzar, Şərəf xanım kimi müsbət surətlərlə yeni nəslə həqiqətə, fədakarlığa sövq etmişdir. 1907-ci ildə qələmə aldığı «Dibdat bəy», «Türk birliyi» adlı komediyaları ilə Azərbaycan teatr səhnəsinə siyasi-ictimai mövzu gətirmişdir. «Laçın yuvası», «Qaranlıqdan işığa», «Şahsənəm və Gülpəri», «Saadət zəhmətdədir», «Molla Nəsrəddin Bakıda», «Eşq və intiqam» kimi əsərlərində, o cümlədən, kiçik hekayələrində multikultural dəyərlərə geniş yer vermişdir.

Ədib «Qorxulu nağıllar» başlığı altında 1912-1914 –cü illər arasında yazdığı «Əhməd

və Mələykə», «Abbas və Zeynəb», «Nurəddin», «Qaraca qız», «Əşrəf» hekayələri ilə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatına forma, məzmun və üslub yenilikləri gətirmişdir.

S.S.Axundov 1926-cı ildə yazdığı “Nə üçün?” adlı hekayəsində 1905-ci il hadisələrini təsvir edir. Hekayənin qəhrəmanı Vera “Putilov” kombinatında çalışır. Onun babası Mixail 80 yaşlı bir qocadır. Qızı Lena isə balacadır. Müəllif bu rus ailəsinin faciəsini ürək ağrısı ilə təsvir etmişdir.

1926-cı ildə nəşr olunmuş “Yoluxma xəstəlik” hekayəsinin qəhrəmanı Parisdə təhsil alıb gəlmiş bir gəncdir. Cəlil adlı bu gənc Tiflisin gözəlliyindən vəcdə gəlir.

“Mister Qreyin köpəyi” hekayəsinin qəhrəmanları çinli Puan Qay, Sen O – dur. Xan Qou şəhərinin Nan Si çayının sahilində əski bir daxmada qoca anası ilə yaşayan bu gənc küçə aktyorunun taleyinə müəllif ürəkdən acıyır, bütünlü insanların azadlığını və xəşbəxtliyini arzu edir.

S.S.Axundovun “Əşrəf” adlı hekayəsi multikultural dəyərlər baxımından son dərəcə maraqlıdır. Hekayədə rus, azərbaycanlı, tatar ailələri arasında sənimi münasibətlərin yaranmasından, dostluq körpülərinin bərqərar olmasından bəhs edilir. Hekayənin əsas obrazlarından olan Əlimərdan türk paşasının qızı Nəcibə xanım ilə evlənir. Çox keçmədən bunların Əşrəf adlı övladları dünyaya gəlir. Əvvəllər ticarətlə məşğul olan Əlimərdan dənizə daha böyük maraq göstərdiyindən gəmi

alib ticarətlə məşğul olmağa başlayır. Lakin “kontraband” mal daşdığına görə həbs olunub Sibirə sürgün edilir. Təyinat nöqtəsinə gedəndə yolda azyaşlı Əşrəfi itirirlər. Əşrəf isə Samaraya müəllim göndərilən Nikolay İvanoviçlə onun həyat yoldaşı Sofiya Aleksandrovnaya rast gəlir. Onlar bu müsəlman uşağını öz doğma balaları kimi saxlamağa, onun təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olmağa başlayırlar. Daha sonra Əşrəf tatar Mustafa ilə tanış olur. Onların arasında dostluq münasibəti yaranır. Bu münasibət ailələri bir-birinə yaxınlaşdırır. Hekayənin əsas ideyası insanpərvərlik, milli, dini fərqlərin heç bir əhəmiyyəti olmamasını sübut etməkdir.

Süleyman Sani Axundovun “Şeytan” pyesində xalqlar arasında düşmənçilik yaradan qüvvələr lənətlənir, bütünlü insanların dinindən, irqindən, milliyətindən asılı olmayaraq xəşbəxt yaşamaq haqqına malik olduğu vurğulanır. S.S.Axundov da M.Ə.Sabir kimi xalqlar arasında düşmənçiliyi “fitnəyi-iblisi-məlun”un işi hesab edir. Əsərdə multikultural dəyərlərin aşkar əks olunduğu parçalar xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

“Şeytan” pyesindən bir parça:

Səhnə dəmirçi dükənini göstərir. Əli körük basır, Teymur ilə Aslan dəmir döyürlər.

Teymur. Oğlum, körüyü bas, yoxsa yorulmusan?
Əli. Xeyr, babacığım, yorulmamışam.

Aslan. Yorulma, oğlum, sən zəhmətkeş balasısan, sən işdən qorxmı, qoy iş səndən qorxsun.

Şeytan səyyah libasında daxil olur.

Şeytan. Atəş... cahanda varsa tərifə layiq bir şey, o da sənsən, ey yandırıcı od, səni gördükdə qəlbim şad olur, ruhum rahat. Ey qırmızı işiq, səni mən çox sevirəm!

Aslan. Yoldaş, sən kimsən?

Teymur. Nə soruşursan? Dediindən görmürsənmi bu adam atəşpərəstdir.

Şeytan. Doğru, mən atəşpərəstəm, çünki xamırım oddan yoğrulmuş, odu mən çox sevirəm.

Aslan. Yoldaş, bizim torpaq azadə bir yerdir. Hər kəs nəyə sitayiş edirsə etsin. Burada din, məzhəb üstə qovğa yoxdur, müsəlman, xristiyan, büt-pərəst, atəşpərəst, hamısı insandır, bizə qardaşdır.

Şeytan. Pəh, pəh, nə gözəl məslək! Ey azərbaycanlılar, mən səyyaham, dünyanı seyr edərək, buraya gəldim, belə səadətə yaşayan insanlar görmədim. Siz çox bəxtiyarsınız... Əfsus ki... qonşu düşmənlərinizi bunu puç edəcəklər...

Rizvan daxil olur, Şeytan onu görmür.

Teymur. Kimlər?

Şeytan. Gürcülər ilə ermənilər.

Aslan. Səhv edirsiniz, yoldaş, onlar bizim dostlarımızdır. Köhnə ədəvət, köhnə hökumətlə getdi.

Şeytan. Ha-ha-ha. Ey sadədil azərbaycanlılar! Siz qəflət-dəsiniz, ermənilər, gürcülər gecə-gündüz yatmayıb yeni hərbi üçün silah hazırlayırlar. İntiqam, intiqam deyərək, müharibə üçün plan çəkirlər. İndi burada siz nə qayırsınız?

Aslan. Kəndli qardaşlarımız üçün əkin aləti qayıırıq.

Şeytan. Bu işləri buraxınız, gecə-gündüz siz də onlar kimi qılınclar, xəncərlər qayıırınız, fürsəti fövtə verən aqıl deyil, divanədir. Keçmişinizi yada salın. Siz eys-ışrətə məşğul olduqda, onlar top, tufəng yığıb hazırlaşdılar.

Teymur. Sən kimsən? Bunu haradan düzəltmişən?

Şeytan. O zaman mən burada idim.

Rizvan pusqudan çıxıb irəli gəlir.

Rizvan. Doğrudur, o zaman sən burada imişsən. Buna şəkkim yoxdur. Yoldaşlar, bayaqdan bəri mən bu hərifi dinləyirəm. Bunun kim olduğunu anlayırsınızmi?

Aslan. Kim olduğunu bilmirəm, lakin sözlərindən, gözlərindən şərarət odu yağır. Mən bunu görürəm.

Rizvan. Doğrudur, yoldaşlar, insanı bir-birilə vuruş-duranlar belə həriflərdir. Bunlara provakator deyirlər. Bunların əsil adları Şeytandır. Yoldaşlar, bunlara aldanmayın, gürcü, erməni zəhmətkeşləri bizə düşmən deyillər. (Şeytan yox olur.) Onları bizlərlə toqquşduranlar belə şeytanlar idi. Harada belə araqarışdıran adam gördünüz, tutub bizə veriniz. (Dönüb baxır.) Bax, hərif giriz vermiş. Hərgah düz adam idi, nə üçün qaçdı?

Teymur. Yoldaş Rizvan, qorxmayın. Belə fitnələrə aldanmayın. Qonşularımız ilə qardaşlığı pozmayın.

Rizvan. Elə də lazımdır, indi iş dalınca. (Çıxır.)

Aslan. Oğlum, Əli, körüyü bas!

MƏHƏMMƏD HADİ

(1879-1920)

Şamaxıda doğulmuşdur.

Çox erkən yaşlarından yetim qalan Hadi məhrumiyyətlər içərisində yaşasa da, daim təhsilə can atmış, uzaq qohumu Mustafa Lütfinin köməyi ilə ərəb və fars dillərini mükəmməl öyrənmişdir.

Sonradan Mustafa Lütfinin dəvəti ilə Həştərxana köçən şair onun açdığı məktəbdə dərs deyir.

Dövrün müxtəlif mətbu orqanları ilə əlaqə saxlayan və məqalələrlə çıxış edən, şeirlərini çap etdirən Hadi Şərq mədəniyyətini öyrənməklə yanaşı, Qərb ictimai-fəlsəfi və bədii fikri ilə də yaxından tanış olmaq istəyir, Hüqo, Şiller, Daniel Defo və Qorbin bir sıra digər görkəmli ədib və mütəfəkkirlərinin əsərlərini oxuyur.

Bir müddət İstanbulda yaşayır və "Tənin" qəzetində tərcüməçi vəzifəsində çalışır. Yenidən Bakıya qayıdan şair qəzetlərdə çalışmaqda yanaşı, şeirlər yazır, kitablar çap etdirir.

I Dünya müharibəsi dövründə biz artıq Hadini Karpatlarda, Polşa torpaqlarında görürük. Tam üç il müharibə meydanlarında olan şairin günləri poeziya baxımından çox məhsuldar olur. Bu zaman o, kiçik həcmli şeirlərlə yanaşı, bir neçə poema da yazır. Humanizm və azadlıq ideyaları bu əsərlərin ana xəttini təşkil edir.

M.Hadinin «İçində» rədifli şeirində hətta "vicdan azadlığı" ifadəsi ilk dəfə bir siyasi termin kimi işlənir.

Hüriyyəti-vicdan ki, deyirlər adı var...

Ziyabəxş olmadı insanlara Tövrat ilə Quran,
Ziyadar etmədi millətləri İncil ilə İyqan!¹
Ümumi bir məhəbbət olmayır ki, qabili-imkan,
Ədavət odlarına yanmada qardaş olan insan.

Bəşər bir canlı mədəndir, bəşər bir mərifət kani,²
...Bəşər, ey canlı xilqət, böyük qüdrətlərin vardır,
Böyük əqlin, böyük fikrin, böyük qüvvələrin vardır.
...Kiçik bir varlığın vardır, böyükdür lakin idrakın,
O göylərdən də yüksəkdir, sənin ruhani əflakın.³

Erməni, rus vətəndaşımız
Bir məişət yolunda yoldaşımız.

Göstərin bir Yusifi, məhsudi-ixvan⁴ olmadı,
Hansı bir Yəqubdur, məhcuri-didar⁵ olmasın?

Atdılar nari-bəlayə⁶ həzrəti-İbrahimi,
Varmı bir Yəhya şəhidi-tiği-qəddar⁷ olmasın?

¹ İyqan – yəqin bilmə, sağlam bilik.

² Kan – mədən.

³ Əflak – fələklər.

⁴ Məhsudi-ixvan – qardaşların həsədi.

⁵ Məhcuri-didar – görməkdən məhrum olmaq. Yəqubun ağlamaqdan kor olmasına işarədir.

⁶ Nari-bəla – bəla odu, bəla atəşi.

⁷ Şəhidi-tiği-qəddar – qəddar qılıncının şəhidi.

Hansı Musa görmədi zülmü sitəm Firondan,
Varmı bir İsayi-canfəşan¹ ki, bər dar² olmasın?

Hansı peyəmbər olubdur çəkməsin yüz min əza,
Varmı bir Əhməd düçari-təni-əşrar³ olmasın?

Ey bəsa⁴ Soqrat kim nuş etdi zəhrabi-məmat,⁵
Hansı hikmətpərvərindir dəhrədə xar olmasın?

Hansı Bəstamidir ol kim xalq təkfir⁶ etmədi,
Varmı bir Mənsur kim, zibi-səri-dar⁷ olmasın?

Hansı aşıqdır cəhanda naili-didari-yar,
Varmı bir pərvanə məhvi-şöleyi-nar olmasın?

Nə sünni, şiə var Quranımızda,
Üxüvvət⁸ ləfzi var fürqanımızda.⁹

¹ Canfəşan – canından keçən, fədakar.

² Bər dar – dar ağacından asılma.

³ Düçari-təni-əşrar – şerlərə düçar.

⁴ Ey bəsa – nə qədər çox.

⁵ Soqrat – qədim yunan filosofu. (e.ə. 470-399). Gənclərin tərbiyəsinə pis nümunə olduğu üçün dövlət tərəfindən ittiham olunmuş və bir kasa zəhər içməyə məcbur edilərək öldürülmüştür.

⁶ Təkfir – kafir hesab etmə.

⁷ Zibi-səri-dar – dar ağacına zinət.

⁸ Üxüvvət – qardaşlıq, məhəbbət, sədaqət.

⁹ Fürqan – Qurani-Kərimin adlarından biridir.

Rəhgüzari-mətbuatda bir şükufeyi-məarif ¹

Sabahkən odamdan çıxıb mətbəəyə gedirdim. Kitab çantasını ziynəti-duşi-şətarət² edən bir xristian balasına rast gəldim. Bu sevimli tiffi-novcavanın bir ədayi-mələkanə, bir vəzi-vicdanpəsəndanə,³ bir tərz-i-dilfəribanə⁴ ilə gülşəni-ətfa⁵ olan məktəbə gedişi, həqiqətən, nəzəri-diqqətimizi cəlb etdi. Hənuz⁶ 8-9 yaşında bulunan bu gülqönceyi-ürfanın könülmə ilqa etdiyi⁷ hissiyyati-məsumaneyi-kudəkanəsi⁸ şeir olaraq dodaqlarından tökülməyə başladı:

Ey iktisabi-elmə şitaban⁹ olan çocuq,
Ey talibi-şükufeyi-irfan¹⁰ olan çocuq,
Bir tərz-i dilruba¹¹ xuraman olan çocuq,
Ağuş-i-məktəbü-ədəbə can atan çocuq,
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq.

Kəndi çocuqsa, ruhda bir intibaha bax,
Salik¹² bulunduğuşu bu gözəl şahirahə¹³ bax,

¹ Mətbuat çıxırında bir maarif gülü.

² Ziynəti-duşi-şətarət – Çiyinə bəzək verən.

³ Vəzi-pəsəndanə – bəyəniləsi, yaxşı rəftar.

⁴ Tərz-i-dilfəribanə – cəlbedici üsul.

⁵ Gülşəni-ətfa – Uşaqlar gülüstəni.

⁶ Hənuz – hələ.

⁷ İlqa etdiyi – təsir (nüfuz) etdiyi.

⁸ Hissiyati-məsumaneyi-kudəkanəsi – uşaq məsumluğundan doğan duyğular.

⁹ İktisabi-elmə şitaban – elm kəsb etməyə can atan, tələsən.

¹⁰ Talibi-şükufeyi-irfan – elm çiçəklərinə malik.

¹¹ Tərz-i-dilruba – qəlb ovlayan bir tərzdə.

¹² Salik bulunmaq – yol tutmaq, yolçu olmaq.

¹³ Şahirah – baş yol, böyük yol.

Ruyində¹ parlayan ləməati²-fələhə bax,
Bax, bax, o didəyi-ülviyyətpənahə³ bax.
Ey kainati izzətə sultan olan çocuq,
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq.

Dildadəyi-xuramınam, ey kəbki-cilvədar,⁴
Xətündə qaldı gözlərim, ey mürği-xüldzar,⁵
Şövkü şətarətin⁶ fərəhəfza, cazibədar,
Ey qönçeyi-məali,⁷ a rəşkavəri⁸-bəhar!
Ey kainati-izzətə⁹ sultan olan çocuq,
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq.

Bax, bax xüramına¹⁰ nə əcəb dildiribdir,¹¹
Məsum bir çocuq nə əsilü nəcibdir.
Sankı şükufəzarə uçur əndəlibdir,¹²
Ey nuri-çəsmü¹³ can, ədəb insanə zibdir.¹⁴
Ey kainati-izzətə sultan olan çocuq,
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq.

¹ Ruy – üz.

² Ləməati-fələh – səadət nuru.

³ Didəyi-ülviyyətpənah – ülvü gözlər, məsum gözlər.

⁴ Kəbki-cilvədar – parıldayan kəklik.

⁵ Müğri-xüldzar – cənnət quşu.

⁶ Şətarət – çeviklik, qorxmazlıq.

⁷ Məal – anlam, məna.

⁸ Rəşkavər – həsəd doğuran.

⁹ Kainati-izzət – şərəf dünyası.

¹⁰ Xüram – yerləş.

¹¹ Dulfərib – Çox gözəl, cəzb edən.

¹² Əndəlib – bülbül.

¹³ Nuri-çəsm – göz işığı.

¹⁴ Zib – yaraşlıq, zinət.

Məktəb yerindi, şüğlün,¹ işin iktisabdır,²
Kəsbün fünunü³-aliyə, elmül-hesabdır,
Fikrin ziyalı, şöşəli⁴ afitabdır,⁵
İslam çocuqları, a quzum, dil-xərabdır.
Memari-elmilə dili imran⁶ olan çocuq,
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq.

Ey zadəyi-ədəb,⁷ həsəd olsun bu halına,
Vermiş müəllimin nə tərəvət nihalına,⁸
Məczubdur⁹ dilim bu münəvvər¹⁰ xəyalına,
Baxdıqca bəxtiyar derəm yalü balına.¹¹
Ey kainati-izzətə sultan olan çocuq,
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq.

Yavrum, quzum, ülumlədir qiyməti-bəşər,
Təhsili-mərifətlə olur hörməti-bəşər,
Qabili elmsiz ola hürriyyəti-bəşər?¹²
Vabəsteyi-kəmalıdır¹³ ülviiyyəti-bəşər.¹⁴
Ey kainati-izzətə sultan olan çocuq,
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq.

¹ Şügl – sənət, peşə.

² İktisab – kəsb etmək.

³ Fünun – fənlər.

⁴ Şöşə – şüalar.

⁵ Afitab – günəş.

⁶ İmran olan – tikilən, ucalan.

⁷ Zadəyi-ədəb – ədəblə yoğrulmuş, ədəblə doğulmuş.

⁸ Nihal – körpə ağac.

⁹ Məczub – cəzb olunmuş, cəlb olunmuş.

¹⁰ Münəvvər – nurlu.

¹¹ Yalü bal – boy-buxun.

¹² Hürriyyəti-bəşər – bəşəriyyətin (insanların) azadlığı.

¹³ Vabəsteyi-kəmal – kamala bağlı.

¹⁴ Ülviiyyəti-bəşər – bəşərin ülviiyyəti.

Olsun həsəd o madərə¹ kim elmə yardır,
Ənvari²-mərifətlə dili şölədadır.
Gül bəsləmək üçün qucağı novbəhardır,
İslam xanımları niyə zülməşüardır?
Ey kainati-izzətə sultan olan çocuq,
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq.

Bizlərdə yox ki, kəşfi-kəmalət³ xanımlara,
Olmuş həlal pərdəyi-qəflət xanımlara,
Hürriyyəti hüquqi-zəlalət⁴ xanımlara,
Pirayədir⁵ qüyudi-əsərat⁶ xanımlara.
Ey kainati-izzətə sultan olan çocuq,
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq.

Əvvəl müəllimə çocuğa olsa madəri,
Övlad olurmu tihi-zəlalətdə⁷ sərsəri?
Olsun gərək də validə⁸ canparə rəhbəri,
Yox dinləyən, fəsanə⁹ bilirlər bu sözləri.
Sən dinlə, ey nümuneyi-irfan¹⁰ olan çocuq,
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq.

Nisvan¹¹ sözü alındımı kilki-kitabətə,¹²
Bir daşdı sanki bu düşüyor rəsi-millətə.¹³
Olsun tufu, tufu bu cahulanə qeyrətə,

¹ Madər – ana.

² Ənvar – nurlar.

³ Kəşfi-kəmalət – kamala çatmaq, kamalı kəşf etmək.

⁴ Hüquqi-zəlalət – yolu azmaq hüququ.

⁵ Pirayə – bər-bəzək.

⁶ Qüyudi-əsərat – əsarət qandalı.

⁷ Tihi-zəlalətdə – zəlalət içində.

⁸ Validə – ana.

⁹ Fəsanə – əfsanə.

¹⁰ İrfan – bilik; dərk etmək, elmə yiyələnmək, qavramaq.

¹¹ Nisvan – qadınlər.

¹² Kilki-kitabət – qələm-dəftər, yazı.

¹³ Rəsi-millət – millət başçıları.

Layiqmidir quzum, belə millət səadətə?
Sən söylə qorxma, sahibi-vicdan olan çocuq,
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq.

Başqa milətin qızları kəsb etdi kəmalı,
Oldu həpsi ziynəti-övrəngi-təali.¹⁴

Doğduqları ev fəndil olan arifü kamil,
Bunlardan olan hər biri bir fəxri-əfazil.¹⁵

Şiller, Göte, Viktor Hüqo, Volter ilə Jan-Jak
Ol dahiyələr etdi bu afaqdan¹⁶ işraq.¹⁷

Herbet Spenser, Bixner, Solli-Lamartin,
Alfred Müsse, Müller, Şekspir ilə Darvin,

İştə Edisondur bu qucaqdan mütəvəllid,¹⁸
İcadi ilə məhdi-təməddündə¹⁹ müfərrid.²⁰

Həp mətləi-ağuş-ədəbdəndi nüməyan,²¹
Bunlar ki olub hər biri bir dahiyi-imkan.

O Qərbdır ki, bu gün maəksi-cəmalındır,²²
O ehtişami-həqiqət sənin cəlalındır.

¹⁴ Ziynəti-övrəngi-təali – uca taxt-tacın zinəti.

¹⁵ Fəxri-əfazil – alimlərin fəxri, bilicilərin iftixarı.

¹⁶ Afaq – üfüqlər.

¹⁷ İşraq etmək – parlamaq

¹⁸ Mütəvəllid – doğulmaq, anadan olmaq.

¹⁹ Məhdi-təməddün – mədəniyyət beşiyi.

²⁰ Müfərrid – tək, yeganə.

²¹ Nüməyan – görünən, nümayiş olunan.

²² Maəksi-cəmal – camalın, gözəlliyin əksi.

Şekspirin qələmi – barigahi-əfkarı,¹
Qucaq-qucaq atıyordu cəhanə ənvarı.²

O yanda bir qoca Şiller, fəqir bir dahi,
Açar dururdu³ qələmlə həyatə şəhrahı.⁴

Qərbin üzündə xəndə,⁵ bizim çəsmimizdə⁶ ab,
Qərbin həyatı şəndə, bizimki yazıq, xərab!

O Nuhun vaxtı növhə,⁷ həm də bir tufan halında,
Onun da qövmi batdı, nemətə küfran halında.
Özü bir yaxşı adəm, oğlu da Kənan halında,
O Lutun qövmi batdı, yerləri viran halında.
O Yəqubiləri gördüm bütün əmyan⁸ halında,
O Yusif vaxtı keçdi çah⁹ ilə zindan halında,
Cəsədlər canlı əcsam¹⁰ oldular ixvan¹¹ halında,
Ürəkdən Yusifə kinli, fəqət yaran halında.
Əvət Yəqubi gördüm çəmsiz piran¹² halında,
Ağarmış saqqalilə, gözləri hicran halında,
O Musa əsri Misri görmüş idim qan halında.

¹ Barigahi-əfkar – fikir sarayı.

² Ənvar – nurlar.

³ Açar dururdu – açırdı.

⁴ Şəhrah – boş yol.

⁵ Xəndə – gülüş.

⁶ Çəsm – göz.

⁷ Növhə – ağlaşma, ah-nalə.

⁸ Əmyan – qiymətli şeyləri saxlamaq üçün kisə.

⁹ Çah – quyu.

¹⁰ Əcsam – cisim.

¹¹ İxvan – qardaşlar.

¹² Piran – qoca.

Çocuqlar həp quzukən oldular qurban halında.
O fironləri gördüm bütün gürgan¹ halında,
Mədədrəs² olmadı bir kimsə də çoban halında,
Yəhudi milləti bədbəxtü məzluman halında
Əsir idi tamamən bəndeyi-fərman³ halında.
O Firon, iştə, ən zalım hökəmdaran halında,
O Misri görmüşəm çox qanlı bir meydan halında.
O Fironun zəmanı keçdi həp tüğyan halında,
Haman əyyamı gördüm haqqə bir isyan halında,
O fironilər olmuşdu bütün Haman⁴ halında,
Əvət gördüm o devri devreyi-xünsan⁵ halında.
Bu İbrahimin əsri atəşi-suzan halında,
Oda atmışdılar biçərəni üryan⁶ halında,
Demışdi haq sözü haq söyləyən mərdan halında,
Deyirdi, xalqa doğru sözləri şəcan⁷ halında,
Deyirdi: tapmayın əsnamə⁸ məbudan⁹ halında,
Neron yandırmış idi Rumi bir niran¹⁰ halında,
Cəməət ağlayırdı, kəndisi xəndan¹¹ halında,
Adi tarix içində: möhriqül-büldan¹² halında,
O Soqrat əsri dillər¹³ xəstə, bidərman halında,
Həkimi dinləyən yox, xalq həp nadan halında,
Deyirdi: doğru yol bu... xalq gümrahan¹⁴ halında,

¹ Gürgan – canavarlar.

² Mədədrəs – köməyə yetişən, yardım edən.

³ Bəndeyi-fərman – əmrə itaət edən bəndə.

⁴ Haman – Musa peyğəmbər zamanında fironların vəziri.

⁵ Xünsan – hermafrodit, cinsi olmayan.

⁶ Üryan – çılpaq, lüt.

⁷ Şəcan – şücaətli.

⁸ Əsnam – bütlər, sənəmlər.

⁹ Məbud – ibadət olunan; büt.

¹⁰ Niran – od, atəş.

¹¹ Xəndan – gülən, güləruz.

¹² Möhriqül-büldan – şəhər yandıran.

¹³ Dillər – deyirlər.

¹⁴ Gümrahan – Yolunu azmışlar.

Cəmət ələmi-qəflətdə həp puyan¹ halında,
 O Məryəm oğlunun da əsri qəbristan halında,
 Təməmə meyvit idi canlılar bican halında,
 Məsihə zülm edir guya ki, bir iman halında,
 Onu öldürməyi zənn etdilər vicdan halında,
 Gözəl bir zatə qarşı çıxdılar üdvan² halında,
 Cənabi-Əhməd əsri, xalq biirfan halında,
 Cəhalət cislənmişdi Əbu Cəhlan³ halında.
 Həmişə qətlü qarət, adəta, bir şan halında,
 Əvət, gördüm o devri dövri-xunxaran⁴ halında.
 İşiqli yol da gəldi Həzrəti-Quran halında,
 O Zərdüş t əsri insanlar bütün sindan⁵ halında,
 Əvət, Hind ilə İran oldu atəşdan halında,
 Bəhanın vaxtı da viran idi, İran halında,
 Sitəm sahibləri hökm etmədə bəy, xan halında,
 Bütün məsnədnışinan⁶ zülm edən şahən halında.
 Bu İran torpağı, çayi-sitəmkaran⁷ halında.
 Zavallı əhli-İran cümləsi nalan⁸ halında,
 Bütün zəhmətkeş idi tibqi-həmmalan⁹ halında,
 Əvət, xanları ancaq müstəbid¹⁰ sultan halında,
 Cəfərvərlər,¹¹ iş tə, dövletə ərkan¹² halında,
 Əhali ağlayırdı kimsəsiz sibyan¹³ halında,

¹ Puyan – asta hərəkət, astagəl, ləng.

² Üdvan – zülm; düşmənçilik; həddi aşmaq.

³ Əbu Cəhl – hərfi mənası: cəhalətin atası, Məhəmməd peyğəmbərin qatı düşmənlərindən olmuşdur.

⁴ Dövri-xunxaran – qaniçənlik dövrü.

⁵ Sindan – zindan, dəmirçi zindanı.

⁶ Məsnədnışinan – taxtda oturanlar.

⁷ Çayi-sitəmkaran – zülm edənlərin yeri.

⁸ Nalan – ağlar.

⁹ Tibqi-həmmalan – hamballar kimi.

¹⁰ Müstəbid – zülmkar.

¹¹ Cəfərvərlər – zülm etməyi sevənlər.

¹² Ərkan – sütun.

¹³ Sibyan – körpə, uşaq.

Və yaxud Şərqdə bədbəxt olan nisvan¹ halında.
 Xülasə, xaki-İran² səhneyi-əfgan³ halında.
 Dedim, hali buyur, susdu, dedim: vulkan halında.

Baxışlar kölgəli, üzlər bütün nəşad şəkildə,
 Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad⁴ şəkildə?!

Həmişə yaxşılıq baş verməli insan olanlardan,
 Yamanlıq sadir olmaz rəhbəri-vicdan olanlardan.

Deyilizmi bu torpağa ortağ?
 Qardaşız, qardaşız, ey insanlar!

¹ Nisvan – qadınlar.

² Xaki-İran – İran torpağı.

³ Səhneyi-əfgan – ağlar səhna.

⁴ Sürurabad – şadlıq məkanı.

ABDULLA ŞAİQ

(1881-1959)

Böyük Azərbaycanın Borçalı qəzasında anadan olmuşdur.

Şair, yazıçı, dramaturq, pedaqoq, ədəbiyyatşünas alim kimi tanınan Abdulla Şaiq milli intibah və milli dirçəlişin əsas qarçılarından biri olmuşdur. O, ilk gəncliyindən taleyini marif və mədəniyyətə bağlamış, bir çox dərslük və proqramların hazırlanmasında fəal iştirak etmişdir.

Abdulla Şaiq Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiq və təbliği ilə də məşğul olmuş və Xaqani, Nizami, Nəsimi, Füzuli, Xətai, Vaqif, Vidadi, Zakir, M.F.Axundzadə, S.Ə.Şirvani, M.Ə.Sabir, A.Səhhət, M.Hadi, H.Cavid kimi şair və yazıçıların yaradıcılığını araşdırmışdır.

«Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz» əsəri şairin dünyagörüşünü, şər qiyyətlərin xalqlar arasında nifaq salmasını, savaşa törətdiyini, bəşərin sabahını, insanların taleyini göstərən romantik şeirdir.

A.Şaiq müstəqil Azərbaycanın ideoloji məfkurəsində M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Ağaoğlu, Ə.Topçubaşov, Ə.Hüseynzadə, Y.Nəsibbəyli kimi öndər ziyalılarla həmfikir olmuşdur. M.Ə.Rəsulzadə bu dövrdə «milli istiqlalın sevincini ilk duyulanlar» sırasında A.Şaiqin də adını çəkmişdir.

A.Şaiq öz əsərlərində, demək olar ki, bütün bəşəri problemlərə toxunmuş, insanlığı da im sülhə, əmin-amanlığa çağırmışdır. O, bunu öz həyat təcrübəsində də göstərmiş, türk, rus, fars, tatar, litva, özbək, gürcü, tacik və başqa millətlərin ziyalıları ilə dostluq etmiş, dünya xalqları ədəbiyyat incilərini – Firdovsinin «Şahnamə»sindən bir parçanı, Şekspirin «Maqbet», C.Sviftin «Qulliverin səyahəti», Puşkin, Lermontov, Krilov, Qorki, Nekrasov və başqa yazıçıların əsərlərini dilimizə çevirmişdir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkışaf Programının Azərbaycandakı nümayəndəsi cənab Paolo Lembo Abdulla Şaiqin "Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz" şeirini "Azərbaycan Respublikasında İnsan inkışafı haqqında hesabat – 1995" kitabına epigraf kimi vermiş və kitabı A.Şaiqin Bakıdakı Mənzil Muzeyinə təqdim edərək demişdir:

"Azərbaycanın görkəmli şairi Abdulla Şaiqin bu misralarında bütöv bir xalqın – Azərbaycan xalqının qaradaşlıq və sülh arzuları, istəkləri özünü parlaq təzahürünü tapmışdır. Bu şeir öz məzmunu ilə demək olar ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının programını əhatə edir".

Əsrlərdən bəri zülmə alışan,
Qan qusan, qan qusan, ey şər insan!
Aldımı qəlbini qisvəti-şum?¹
Yakdımı ruhunuzu badi-səməm?²

¹ Qisvəti-şum – pis niyyət.

² Badi-səməm – səməm külayi, səhra külayi.

Gəliyormu sizə xoş qanlı həyat?
 Unudulmuş bəşəriyyət, heyhat!
 İştə tarixi açub bir bakınız!
 Fitnəni, zülmü, nifaqı yaxınız!
 Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz,
 Həpimiz bir yuva pərvərdəsiyiz.
 Ayramaz bizləri təğyiri-lisan,¹
 Ayramaz bizləri təbdili-məkan.²
 Ayramaz bizləri İncil, Quran,
 Ayramaz bizləri sərhəddi-şəhan,³
 Ayramaz bizləri ümmani-mühit,
 Ayramaz bizləri səhrayi-bəsit...
 Ayramaz bizləri həşmətli⁴ cibal.⁵
 Ayramaz Şərq, Cənub, Qərb, Şimal,
 Yetişər kinü ədavət daşımaları!
 Qoxumuş məzbəhlərdə⁶ yaşamaq!
 Uzaqın, dəsti-üxüvvət⁷ sıxalım,
 Rişeyi-zülmü, nifaqı yıxalım!
 Qəlbimizdə yaşasın meyr⁸, səfa.
 Uzadaq bir-birinə dəsti-vəfa⁹.

¹ Təğyiri-lisan – dil fərqi.

² Təbdili-məkan – yer fərqi.

³ Sərhəddi-şəhan – səhrlərin sərhədi.

⁴ Həşmətli/həşmətli – əzəmətli, böyük.

⁵ Cibal – dağlar.

⁶ Məzbəha –ət kəsilmə yer, qəssabxana.

⁷ Dəsti-üxüvvət – qardaşlıq əli.

⁸ Meyr – məhəbbət, sevgi.

⁹ Dəsti-vəfa – dostluq əli.

HÜSEYN CAVİD

(1882-1941)

Hüseyn Cavid (Hüseyn Abdulla oğlu Razişad) 1882-ci ildə qədim Azərbaycan torpağı Naxçıvanda ruhani ailəsində dünyaya göz açmışdır.

Görkəmli Azərbaycan filosof şairi, yazıçısı və dramaturqudur. Beynəlmiləli ruhlu bir ədib olaraq, öz əsərlərində xalqlar dostluğunu tərənnüm etmişdir.

İbtidai təhsilini Naxçıvanda molla məktəbində, orta təhsilini yenə həmin şəhərdə dövrünün görkəmli maarifçisi Məmməd Tağı Sidiqinin «Məktəbi-tərbiyyə» adlı yeni üsullu məktəbində almışdır (1894-1898). 1899-1903-cü illərdə Cənubi Azərbaycanda olmuş, Təbrizin «Talibiyə» mədrəsəsində təhsilini davam etdirmişdir.

İstanbul Universitetinin ədəbiyyat şöbəsinə daxil olmuş və oranı 1909-cu ildə bitirərək Naxçıvanda, sonra isə Gəncə və Tiflisdə, 1915-ci ildən isə Bakıda müəllimlik etmişdir.

Hüseyn Cavid klassik Azərbaycan ədəbiyyatının ən yaxşı əsərlərini parlaq şəkildə inkişaf etdirən filosof sənətkarlardandır. O, XX əsr Azərbaycan mütərəqqi romantizminin banilərindən biri sayılır.

“Şeyx Sənan” – orta əsrlər Azərbaycan dastanıdır və sufi şeyxi Sənanın xristian gürcü

qızına olan saf məhəbbətindən bəhs edir. XX əsrin əvvəllərində Hüseyn Cavid bu məşhur dastan əsasında özünün ölməz "Şeyx Sənan" faciəsini yazaraq, azərbaycanlı şeyxin gürcü qızına dərin məhəbbətini qələmə almışdır.

"Qız məktəbində" şeirində şair balaca Gülbaharın dilindən dünyadakı bütün insanlara bəslədiyi sonsuz sevgi duyğularını tərənnüm edir. Bu isə artıq zəngin ənənələri şübhə doğurmayan Azərbaycan multikultural mühitinin şairinə vəsfidir.

«Qız məktəbində» şeiri

- Quzum, yavrum! Adın nədir?
- Gülbahar.
- Pəki, sənin anan, baban varmı?
- Var.
- Nəsil, zənginmidir baban?
- Əvət, zəngin, bəyzadə...
- Öylə isə, geydiyən geyim niçin böylə sadə?
- Yoxmu sənin incilərin, altın biləzlərin?
- Söylə, yavrum! Hiç sıxılma...
- Var əfəndim, var... lakin
- Müəlliməm hər gün söylər, onların yox qiyməti,
- Bir qızın ancaq bilgidir, təmizlikdir ziynəti.
- Pək doğru söz... Bu dünyada sənin ən çox sevdiyən
- Kimdir, quzum, söylərmisin?
- Ən çox sevdiyim ilkin
- O Allah ki, yeri-göyü, insanları xələq eylər.
- Sonra kimlər?
- Sonra onun göndərdiyi elçilər.

- Başqa sevdiklərin nəsil, yoxmu?
- Var...
- Kimdir onlar?
- Anam, babam, müəlliməm, bir də bütün insanlar...

Enməriz, enməriz xayır, yalnız
Ərşi-ələyə¹ yüksəlib uçarız.
Uçarız həqqə doğru bərqasa,²
Nətəkim uçdu həzrəti-İsa.

Nərdə parlarsa həqq, şərəf, vicdan,
Eyilik, doğruluq, gözəllik, inan!
Orda var sevgi, orda var iman;
Orda var, şübhəsiz, böyük Yaradan!

Bən Firəngistanın şux həyatına
Yaxından aşına olmaq istərim.
Bir qədər Parisdə qalmaq istərim.
Cəlal isə pək maraqlı bir rəssam,
Əski, yeni levhələri bittamam
Görüb bilmək, bir şey sezmək istiyor,
Sonra İtaliyayı gözmək istiyor.

Həç şübhə yox, "sapqın!"³ deyə həp darıldınız mana;
Səfər etdim mən Rafael, Mikelancel yurduna,
Nələr gördüm, ah, bilsəniz, nələr, nələr ah nələr!?
Nə heykəllər, madonnalar!...Nə parlaq nümunələr!..

¹ Ərşi-əla – uca göylər.

² Bərqasa – işıq kimi, ildırım kimi.

³ Sapqın – yolunu azmış.

Bən məhəbbət əsiriyim... hər an,
Hər zaman özlərim bir öylə cihan
Ki, bütün kainatı eşq olsun.

İnan! Fəqət tapdığım ulu Tanrı
Sən kəndinsin, deyil o səndən ayrı...
O uzaqdır rənglərdən, sifətlərdən,
Uzaq... həp dinlərdən, təriqətlərdən.

Din bir olsaydı yer üzündə əgər,
Daha məsud olurdu cinsi-bəşər.

Birsə həqq, cümlə din də bir... naçar:
Xalqı yalnız ayırmış azğınlar.

"Şeyx Sənan" faciəsi

Əsərdə Şeyx Sənan - bu mütləqəqqi müsəlman gənci, icma lideri, ətrafındakı insanların sevimlisi olan şəxs xristian din xadimlərinin onu alçaltması qarşısında tolerantlığa söykənən etiqadını bada vermir.

Gürcü qızı Xumara aşiq olan Şeyx Sənan onunla evlənmək müqabilində qızın keşiş atasının şərtlərlə razılaşır: donuz otarır, şorab içir. Papas cibindən xaç çıxarıb ona verir ki, boynundan asın və dinindən döndüyünü ictimaiyyət qarşısında beləcə təsdiqləsin. Şeyx Sənan xaçı boynundan asır və deyir:

İbn Məryəm asıldı darə, fəqət
Onu təkrarə varmıdır hacət?
Bumə İsanın ərşə meracı?
Bən nəyim şimdi? Canlı dar ağacı...

İbn Məryəm – Məryəm oğlu İsa Məsihidir. Xaçı İsa Məsihin çarmıxa çəkilməsinin simvolu kimi qəbul edən ənənəvi dinçilərə bu müsəlman icma lideri istehza ilə xatırlatmaq istəyir ki, İsa Məsih bu xaç simvolu ilə bağlı tutulan şərtiklərdən xeyli ucadadır, xaçı boynundan asmaqla, yəni, canlı İsanı bu şərtiliyin səviyyəsinə endirməklə onun meracını, göylərə yüksəlişini anlamırlar. Bu hikməti anlamayan insanlar, mahiyyət etibarilə, dar ağacları funksiyasını daşıyırlar. Keşişlər onun xaç asmağının mənasız şərtiliyi kontekstində İsa ucalığından danışmasını istehza kimi qəbul edirlər və bunu ona irad tuturlar. Şeyx Sənan isə bu iradı sadəcə belə cavablandırır:

Xayır, onsuz da həzrəti-İsa
Bizcə ən möhtərəm, böyük sima...

Burada diqqət çəkən bir məqam da odur ki, Şeyx Sənanın xaç asmağını öz dindəşləri də qəbul edə bilmirlər. O, pərişan dostlarına deyir ki, asdığı gümüş parçasından başqa bir şey deyil. Əslində, Şeyx Sənan öz dindəşlərinə də din dərsi keçir ki, imanlarını çalışıb şərtiklərin fəvqündə tutsunlar. Bu səhnədə Şeyx Sənan həm öz dostlarından, həm də onu alçaltmağa çalışanlardan çox-cox ucada dayanır.

Onu ənənəvi islamın və ənənəvi xristianlığın fəvqündə saxlayan səbəb, əslində, multikultural şüuruna impulslar verən monoteizm əqidəsinin mahiyyətindən gəlir. Şeyx Sənana təkid ediləndə ki, xaçı boynundan asandan sonra Quramı yandırsın, bu yerdə onun karına gələn yənə də çoxmədəniyyətliliyə təkən vermiş monoteizm əqidəsinin ucaltdığı İsa Məsihidir. İsa Məsihi peyğəmbər kimi əziz tutan Şeyx Sənan keşişləri bu məntiqlə də məğlub edir:

Hökmi-Qurani tutmayan məğrur,
Onu atəşdə yaqmış ədd¹ olunur.
Bir də biludə etdiyin israr,
Bunda İsa və Məryəmin adı var.

Arkadaşlar! Şu parlayan günəşin,
Feyzi² birdir cihanda hər kəs için.
Türk, hindu, ərəb, əcəm³ bilməz,
Nuru hər yanda artar, əksilməz.

Ziyarətgahını gülbüsələr⁴ təzyin⁵ edər hər an,
Sən əhli-eşq için bir Kəbə yapırdın məhəbbətdən.

"Nədir mənası eşqin?!" söyləyənlər nerdə?
Bir gəlsin,
Görüb qüdsiyyəti-Sənani,⁶ lal olsun xəcalətdən.

Məhəbbətsiz bütün mənaiyi-xilqət, şübhəsiz, hiçdir,
Məhəbbətdir əvət, məqsəd şü pürəfşan⁷ xilqətdən.

Qəlbimi çaldı yarın nazla Məsiha nəfəsi,
Nə edim, yoxdu yazıq aşiqinin dadrəsi.⁸

¹ Ədd olunmaq – hesab etmək, saymaq.

² Feyz – xeyir, fayda.

³ Əcəm – ərəb olmayan; burada farslar anlamında işlənmişdir.

⁴ Gülbüsə – gül öpüşi.

⁵ Təzyin – bəzəmək.

⁶ Qüdsiyyəti-Sənani – Sənani paklığı.

⁷ Pürəfşan – işıqsacan, parlaq, işıqlı, nurlu.

⁸ Dadrəs – kömək edən, köməyinə yetən, imdadına çatan.

Əcəl güclü, bən gücsüzüm, kimsə ondan qurtulmaz,
Toplaşınız, vardır sizə bir qaç sözüüm, dinləyin.
Getməliyim, vəsiyyətsiz ölsəm ruhum şad olmaz,
Qulaq verin sözlərimə, birər-birər bəlləyin.¹

İlk istəyim: hiç bir zaman sevgidən əl çəkməyin,
İnsan oğlu sevgi için yaratılmış, doğmuşdur.
Yer yüzünü qardaş bilin, insan qanı dökməyin,
Bu dünyada bir qaşiq su çox zalımlar boğmuşdur.

Kimsəyə kin bağlamayın, yigit olun, mərd olun,
Vicdanınız elmas kimi nur saçaraq parləsın.
Qonum-qomşu, yaxın-uzaq hər kəslə həmdərd olun,
Qırıq gönülləri yapın, bırxmayın sızlasın.

Zülmə hərgiz yaqlaşmayın, doğru yoldan şaşmayın,
Tanrı haqdır, haqqı sevər, ədalətdən xoşlanın.
Yaltaqlığa imrənəməyin,² kibrə³ hiç yanaşmayın,
Öz haqqını bilməyənlər ən sonunda daşlanın.

Hər qulun cihanda bir pənahı var,
Hər əhli-halın bir qıbləgahı var,
Hər kəsin bir eşqi, bir Allahu var,
Bənim tanrım gözəllikdir, sevgidir.

Zərdüştü düşün, fəlsəfəsi, fikri, dəhası,
Həp atəşə tapdırmaq idi zümreyi-nası.⁴

¹ Bəlləmək – yadda saxlamaq, bilmək.

² İmrənəmək – öyrənmək, adət etmək; ürəkdən istəmək.

³ Kibr – təkəbbür, lovgalıq.

⁴ Zümreyi-nas – insanlar, insan qrupları, camaat.

Yalnız bunu dərk etdi o əllameyi-məşhur,¹
Yalnız o böyük baş şu böyük kəşflə məğrur...

Turana qılıcdan daha kəskin, ulu qüvvət –
Yalnız mədəniyyət, mədəniyyət, mədəniyyət...

İştə Məryəmlə, ruhi-İsayə,
Şu böyük xaçə, həm kəlisayə,
Əhd edib, bən yürəklə and içdim;
İlk talib Xumar için hər kim,
Hər kim olmuş olursa, rədd etməm,
Bıqdım artıq, nədir bu cövrü sitəm?!

Yüksəldilər İsa kibi,
İşgəncədən qurtuldular.
Ruh aşına rəya kibi
Qeyb oldular, qeyb oldular!

Qaldır bəni, ta görməyim insandakı zülmü,
Bax, yer yüzü inlər.
Ya Rəb, bu cinayət, bu xəyanət, bu səfalət
Bulmazmı nihayət?

Gəl bir az söylə çoban Musadan,
Babasız, göydə uçan İsadən!

¹ Əllamə – böyük alim.

² Cövrü sitəm – cəfa və zülm, əziyyət və zülmkarlıq.

Bilməm atıb heyvanları,
Omuzlarda gəzmək niçin?
Şu zavallı insanları
Yük altında əzmək niçin?
Halbuki zənginlə yoxsul
Bir topraqdan yaratılmış,
Bir sultanla, bir qara qul
Eyni çamurdan yapılmış.

İnsanları bir- birindən,
Ayıramaz altın, gümüş.
İştə bizi ayırd edən,
Yalnız bilgidir, düşünüş...

Məhəbbətdir ən böyük din.

Ulu Tanrı, o görünməz Yaradan,
Əmr edər yalnız ədalət, ehsan.

Kəssə hər kim tökülən qan izini,
Qurtaran dahi odur yer yüzünü.

Ən böyük din, əvət, eylər fərman:
Daima ədlü məhəbbət, ehsan.

Gərçi xilqətdə bəşər birsə, yənə
Eş deyil bilməyən əsla bilənə.
Kişi irfan işığından parlar,
Şübhəsiz, bildidə Allah gücü var.

Sevgidən xoşmu səncə atəşi-kin?
Yox, qılıc söz qədər deyil kəskin.

Bən məhəbbət əsiriyim... hər an,
Hər zaman özlərim bir öylə cihan.
Ki, bütün kainatı eşq olsun,
Könül uçduqca etilə¹ bulsun.

¹ Etilə – yüksəlmək, ucalmaq, yüksək dərəcəyə nail olmaq.

ƏLIABBAS MÜZNİB

(1883-1938)

Bakıda anadan olmuşdur.

Əliabbas Müznib, dövrünün tanınmış şair, publisist və ədəbiyyatşünaslarından biridir. 1937-ci il repressiyasının günahsız qurbanlarından olan şairin şeirlərində vətənpərvərlik və azadlıq duyğularının tərənnümü əsas yer tutur.

Ədibin yaradıcılığında maarifçilik ruhunda yazdığı şeir və hekayələri əsas yer tutur. Humanist düşüncə sahibi olan Müznibin şeirlərində multikultural dəyərlərə söykənən fikirlər diqqəti cəlb edir.

Məktəb icad edib cahanda füzun,¹
Arximed, Ərəstü və Əflatun,
Adəmi adəm eyləyə məktəb,
Elmlə həmdəm eyləyə məktəb.

Elm kəşşaf edib Kolumbayı,
Elm kəşf edib Amerikayı.

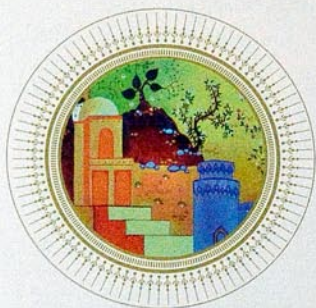
¹ Füzun – şox, artıq.

Oxu elmi demiş rəsuli-Xuda¹,
Doğulandan öləndək əbədə.

İstəyirsən ən gözəl dirilik,
Birlək et, birlək et, oğul, birlək.

Aman, Qafqaz övladı, ibrət edək,
Ülümə² tərəf səyü qeyrət edək.

Kişi alim edincə bir kiçiyi
Dərdi ömründə min "əməl çiçəyi".
Bəli, olsa cahanda himmət edən
Xazini-elm³ olur ki, çəkməsİLən.

¹ Rəsuli-Xuda – Allahın elçisi, Məhəmməd peyğəmbər (s).

² Ülüm – elmlər.

³ Xazini-elm – elm xəzinədanı.

SƏMƏD MƏNSUR

(1885-1927)

Bakıda anadan olmuşdur.

*XX əsrin əvvəllərində yazıb-yaratmış
istedadlı şair Səməd Mənsur həm incə ruhlu
qəzəllər, həm də satirik məzmunlu şeirlər mü-
əllifidir.*

*Vətənpərvər şairin yaradıcılığında hu-
manist və bəşəri düşüncələr öz əksini tapmışdır.
Yaşadığı dövrün tanınmış qələm sahiblərindən
olan Səməd Mənsurun bir çox əsərləri onun
multikultural dəyərlərə üstünlük verdiyini
göstərir.*

Çox igitсэн, atını bir kərə Finlandiya çap,
Kırma eylə güzər, Litva ilə Polşanı tap,
Açığın şədd¹ eləsə, get, bala, Ukraynanı yap...

Səs çıxmıyacaq yaxşı demişlər ki, tək əldən,
Dağlar duramaz cümlə bəşər olsa bərabər.

Birlək, yenə birlək demiş ərbabi- təsəvvür,²
Beynəlmiləliyyə! Ucalıq! Aləmi- əkbər!

¹ Şədd – sıxma, sıxıb bağlama.

² Ərbabi-təsəvvür – yüksək düşüncə sahibləri, başbİlənlər, elm adamları,
ziyalılar.

Beynəlmiləliyyətlə dönər cənnətə dünya,
Dunyaya işıqlar saçar ol bədri- münəvvər.¹

Beynəlmiləliyyət ürəyə zövqü səfadır,
Beynəlmiləliyyət bizə yol göstərən əxtər.²

Çirkindir əvət ömr sürərkən ufaq olmaq,
Yüksəlməli, yüksəlməlidir ələmi-digər.

¹ Bədri-münəvvər – nurlu, on dörd gecəlik ay.

² Əxtər – ulduz.

ÜZEYİR HACIBƏYOV

(1885-1948)

Dahi bəstəkar, musiqişünas-alim, publisist, dramaturq, pedaqoq və ictimai xadim, müasir Azərbaycan peşəkar musiqi sənətinin və milli operasının banisi Üzeyir Hacıbəyov 18 sentyabr 1885-ci ildə Ağcabədidə anadan olmuşdur.

Üzeyir ilk təhsilini Şuşadakı iki sinifli rus-türk məktəbində almışdır. Şuşanın zəngin musiqi-ifaçılıq ənənələri Hacıbəyovun musiqi təربiyəsində müstəsna təsir göstərmişdir.

Üzeyir Hacıbəyov 1899-1904-cü illərdə Qori Müəllimlər Seminariyasında təhsil almışdır. Hacıbəyov seminariya illərində qabaqcıl dünya mədəniyyəti ilə yaxından tanış olmuş, Avropa musiqi klassiklərinin əsərlərini mənimsəmiş, skripka və baritonda mükəmməl çalmağı öyrənmiş, xalq mahnı nümunələrini nota köçürmüşdür.

Hacıbəyov Rusiyada 1905-1907-ci illər inqilabı ərfəsində Bakıya gəlir, 1907-ci ildə Bakıda Azərbaycan türkcəsində "Hesab Məsələləri" və "Mətbuatda İstifadə Olunan Siyasi, Hüquqi, İqtisadi və Əsgəri Sözlərin türki-rusi və rusi-türki lüğəti"ni nəşr etdirir. Nikolay Qoqolun «Şinel» povestini Azərbaycan dilinə tərcümə edir.

Üzeyir bəy Hacıbəyov həm Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin, həm də sovet Azərbaycanının himnlərinin müəllifi olmuşdur.

Hacıbəyovun 1908-ci il yanvarın 12-də Bakıda Hacı Zeynalabdin Tağıyevin teatrında göstərilən "Leyli və Məcnun" operası ilə təkcə Azərbaycanda deyil, bütün müsəlman Şərqiində opera sənətinin əsası qoyulmuşdur. Ü.Hacıbəyov operanın librettosunu Füzulinin eyni adlı poeması əsasında yazmışdır.

Üzeyir Hacıbəyov əsəri təkcə Azərbaycan üçün deyil, bütün Şərq üçün yazmışdı. "Leyli və Məcnun" uzun zaman Azərbaycanla Yaxın Şərq arasında əsl körpü oldu. İlk erməni bəstəkarlarından olan A.Tiqranyan səmimi etiraz etmişdi ki, onu bəstəkarlığa sövq edən və "Anuş" operasını yazmağa vadar edən məhz Üzeyir Hacıbəyov və onun "Leyli və Məcnun" operası olmuşdur.

Üzeyir bəy Azərbaycan musiqisində köklü dönüş yaratmış dahi bəstəkardır. O, 19-cu əsrin əvvəllərindəki şifahi xalq musiqi sənəti şəklinə mövcud olan Azərbaycan milli musiqisini Qərbi Avropa bəstəkarlıq məktəblərinin nailiyyətləri, forma və janrları ilə zənginləşdirmiş, Azərbaycan və ümumiyyətlə Şərq musiqisinin gələcək inkişaf perspektivlərini, estetik prinsiplərini müəyyənləşdirmişdir.

Tiflisdə ermənilərin nəşr etdiyi "Mşak" qəzeti 1916-cı ildə yazırdı: "Erməni musiqili teatrının əsası "Arşın mal alan" operettası ilə qoyulub". Bu əsər nəinki ölkə sərhədlərini, hətta qısa müddətdə qitə sərhədlərini aşib okeanın o

tayına gedib çıxmışdı. 1917-ci ilin fevralında "Molla Nəsrəddin" jurnalı yazırdı: "Amerikanın Nyu York şəhərində çıxan bir qəzet xəbər verir ki, Amerika teatrlarında da "Arşın mal alan" operettasını oynamağa başlayıblar. Bən də bunu arz edə bilərəm ki, altı aylıq səyahətimdə gördüm ki, Aşqabaddan tutmuş Daşkəndə, Orenburqa, Samara, Saritsin, Həştərxan, Petrovski, Vladıqafqazda küçə və bazarda "Arşın mal alan"dan savayı özgə söhbət yoxdur..."

Ü.Hacıbəyov 1948-ci ildə Bakıda vəfat etmişdir.

"Əsli və Kərəm" operasının librettosundan:

Bu dörd pərdəli 6 şəkili opera xalq dastanı əsasında yazılmışdır. Operanın əsas iştirakçıları İsfahan padşahı, onun oğlu Kərəm (Əhməd Mirzə), padşahın xəzinədarı olan keşiş (Arsen), onun qızı Əsli (Tara Sultan) və digər şəxslərdir. Var – dövlət içində yaşayan Əsli yuxuda bir gənci görür və bu gəncə aşiq olur. Onu pərişan görən atası bu qədər sərvətin içində onun niyə qəmli olduğunu soruşanda Əsli deyir:

Zərə qədri dövlətin yoxdur gözümdə hörməti,
Anlamam, billah, nədir dövlətlə dünya ləzzəti.
Eşqdır dərdim mənim, aşiq olub bir oğlana,
Hazırım qurban edəm öz canımı mən ol cana.

Bu zaman Sofi ilə söhbət edən Kərəm də öz yuxusundan danışır. Məlum olur ki, o da öz yuxusunda bir "nazlı sənəmi" görərək ona aşiq olmuşdur. Birinci pərdədə bu məhəbbətdən xəbər tutan keşiş "Onda gör sənə mən necə edərəm", deyə qızını hədələyir.

İkinci pərdədə İsfahan şahı oğlunun eşq mərzinə mübtəla olduğunu xəbər tutur və dini fərqə əhəmiyyət vermədən keşişdən qızını oğlu üçün istəyir.

"Padşah (*rast*):

Söylə görüm, oğlum, bu qədər ah səbəb nə?
Gündüz, gecələr ahu fəğan, nalə səbəb nə?
Derlər səni tərsa qızına aşiq olubsan,
Söylə görüm a ... bundakı dəsgahə səbəb nə?

Kərəm (*söz ilə*): Şah baba, izn ver ki, mən öz eşq bələmi sizə dil ilə deyil, tel ilə qandırım. Sofi, ver mənim sazımı. (*Sofi saz gətirir*).

Padşah: Söylə qulaq asaq!
Kərəm (*sazı əlinə alıb çalır*):

(*Musiqi*)

Kərəm:

Keşiş bağçasında bir gözəl gördüm.
Əqlimi başımdan aldı, nə çarə?
Daramış zülfünü, tökmüş üzünü,
Sərimi sevdəyə saldı, nə çarə?

(*Musiqi*)

Mən də bildim bir keşişin qızıdır,
Səhərdən çıxmış dan ulduzudur,
Yuxuda gördüyüm ol özüdür,
O, halımı bilməz isə nə çarə?

(*Musiqi*)

Dərdli Kərəm deyir firqətim qəti,
Kəskindir qılıncı, yürükdür atı.
Ol İsave, mən Məhəmməd hümməti,
Həqq dininə dönməz isə nə çarə?

(*Musiqi*)

Padşah (*rast*): Sən xəzinədarım keşişin qızına aşiqsən, burada heç bir ahü-nəva etməli iş yoxdur. Sən səbr elə, mən onun qızını alıb sənə verərəm.

Əyanlar (*təsnif*):

Əlbəttə, şah buyursa, əgər buyursa, əgər əmr etsə...

(*Musiqi*)

Əlbəttə, şah buyursa, əgər buyursa, əgər əmr etsə,
Keşişin sözü olmaz.

Nökər (*daxil olur*): Padşah sağ olsun, xəzinədar keşiş hüzurunuza izn istəyir.

Şah: Söylə gəlsin.

Kərəm keşişin adını eşitcək müxtərib hal olur və ağlayır.

Şah: Oğlum, nə oldu sənə, nə üçün ağlayırsan?

Kərəm:

Aşardı qarlı dağın ardına,
Xan Əslim ağlıma düşdü, ağlaram.
Hey ağalar, dayanamam dərdinə,
Xan Əslim ağlıma düşdü, ağlaram,

(*Musiqi*)

Eşidib keşişin adını,
Xan Əslim ağlıma düşdü, ağlaram.
Duymuşam məhəbbətin dadını,
Sevdiyim xətrimə düşdü, ağlaram.

(*Musiqi*)

Şah: Oğlum, sənin bəxtindən keşiş özü hüzuruma gəlibdir. Mən bu gün ondan nişan alaram.

Keşiş daxil olur, baş ayır, əlində bir dəstə açarlar.

Şah: Söylə görüm, xəzinədar, mətləbin nədir?

Keşiş: Padşah sağ olsun, tamam otuz ildir ki, sənin çörəyini yeyib, sənə xidmət etmişəm, indi çörəyini mənə halal elə və məni qulluğumdan azad elə.

Şah: Keşiş, nə olubdur? Yoxsa məndən və ya mənim adamlarımdan incimisən?

Keşiş: Əstəğfurulla!... Ancaq mən çox qocalmışam, qorxuram ki, xidmətimdə qüsurla göstərəm.

Əyanlar: (bir-birlərinə işarə edirlər).

Şah: İndi ki, azadlıq sənin öz xahişindir, mənim də sözüüm yoxdur. Lakin onu bil ki, bu otuz illik xidmətindən mən çox razıyam, məhşərəcən hümmətim üstündə baqi qalacaqdır. Ancaq, keşiş, sən də gərək mənim əmrimi yerinə yetirəsən.

Keşiş: Buyur, padşah, can və baş ilə yetirərəm. (Kənara). Ax, qorxuram ki, qızımı istəyə.

Şah: Keşiş, mənim oğlum Əhməd Mirzə sənin qızına aşiq olubdur (keşişdə hərəkət), sən gərək qızını mənim oğluma verəsən.

Keşiş (pərişan-hal): Padşah sağ olsun, necə ola bilər, dinimiz ayrı, adətimiz ayrı....

Şah: Mən sənin qızını müsəlman edəərəm.

Keşiş (daha da bədhal olub): Padşah sağ olsun, hər nə ağır təklifin varsa mənə əmr et, lakin bu təklifdən vaz keç (əyanlarda işarələr).

Şah: Yox, keşiş, heç vaxt keçməərəm, gərək qızını mənim oğluma verəsən.

Keşiş (yalvarır): Padşah sağ olsun, buyur boynumu vursunlar, amma qızımı əlimdən alma.

Şah: Keşiş, gözüümün ağı-qarası bir nəfər oğlum var, mən onun əza və cəfasına razı ola bilmərəm, əmr edirəm ki, qızını ona verəsən.

Keşiş: Padsah!...

Şah (qəzəblə): Xamus!... Artıq söz lazım deyildir.

Keşiş: Padşah sağ olsun, indi ki, sənin əmrindir, razıyam. Ancaq mənə beş ay möhlət ver ki, toy tədarüki görüm.

Şah: Razıyam möhlətə (Kərəmə). Oğlum, daha sənin ahü-nəvan əbasidir, get, arxayın ol! (Kərəm ağlayır).

Şah (təəccüblə): Oğlum, daha niyə ağlayırsən?

(Musiqi)

Kərəm:

İnanmıram qara keşiş sözünə,
Yox etibarım onun özünə;
Salacaqdır məni çölün düzünə,
Xan Əslim ağılma düşdü, ağlaram.

(Musiqi)

Uca dağ başında ötüşür quşlar,
Tərlandı uçdu kimlər görmüşlər,
Dərdimi anlamaz bunda keşişlər,
Xan Əslim ağılma düşdü, ağlaram.

(Musiqi)

Dərdli Kərəm deyir: bu dərdim bitməz,
Yarımin sevdası sərimdən getməz,
Yüz min öyüd ver, biri kar etməz,
Xan Əslim ağılma düşdü, ağlaram.

(Musiqi)

Şah (ayağa durur, getmək üçün oğlunun qolundan tutur): Oğlum! Keşiş mənə söz verəndən sonra sözümdən çıxma bil-məz. Beş ay dözərsən, inşaallah, sonra yarın sənə yetişər. İndi gəl gedək səni şikara aparım. (Hamısı gedirlər, keşiş onları bir qədərlə ötürüb sonra qayıdır).

(Musiqi)

Keşiş:

Qaçmaq, qaçmaq, (2 *dəfə*)

Qaçmaqdan başqa əlacı yoxdur. (2 *dəfə*)

Getmək, getmək,

Getməsəm əgər əngəlim çoxdur.

(*Fikir ilə*) Olsam razı.... Yox!...

Qaçmaq, qaçmaq, (2 *dəfə*)

Qaçmaqdan başqa əlacı yoxdur. (2 *dəfə*)

Qaçmaq, qaçmaq, qaçmaq,

Qaçmaq!... (*Qaçır gedir*)."

Padşahdan 5 ay möhlət alan keşiş fürsətdən istifadə edərək aradan çıxır. Şah öz oğlu və ayanları ilə onun evinə gələrkən bağban üç ay əvvəl onun başqa bir vilayətə köçdüyünü bildirir. Ata oğluna hər tərəfi axtarıb, keşişi tapacağını desə də, Kərəm gedib sevgilisini özü tapmaq qərarına gəlir. O, uzun yollar keçir, hər cür təkliflərdən imtina edir və nəhayət, keşişin qızını götürüb Hələb şəhərinə qaçdığını öyrənir.

Kərəm Sofi ilə Hələbə yollanarkən Şeyx Nurani ilə rastlaşır, şeyx bir möcüzə ilə altı aylıq yolu bir neçə daqiqəyə fəth etməyə onlara şərait yaradır. Nəhayət, Hələbdə sevgilisini tapan Kərəmə yenə keşiş mane olur, Kərəmlə Sofinin onun evinə oğurluğa gəldiyini deyərək onları şəra salmağa çalışır. Paşa keşişin sözü ilə onların ikisini də həbs etdirir. Lakin yerli camaat paşanın hüzuruna gəlib məsələni ona başa salırlar. Paşa Kərəmdən keşiş qızından əl çəkməyi istəyir. Lakin Kərəm heç cür buna razı olmur.

Paşa: Ey oğlan, sən keşişin qızına aşıqsən və adın Aşıq Kərəmdir. Özün də İsfahan padşahının oğlusan, öylədimi?

Kərəm: Öylədir, paşam.

Paşa: Əmir olunsun, keşiş və qızı buraya gəlsinlər. (*Nökər gedir*). Açıq Kərəmin əlin. (*Açırlar*). Aşıq Kərəm, sən gəl keşiş qızından əl çək, mən sənə bu şəhərdə hansı gözəli desən alaram.

Kərəm: Paşam, bizim öz vilayətimizdə gözəllər çox idi, lakin mən ürək sevəni istirəm, başqa məramım yoxdur.

Paşa: Ya istərsən gəl səni vətənə göndərim get.

Kərəm: Vətən mənə Əslidən əziz olsaydı, onu buraxıb bunun dalınca düşməzdim.

Bu halda keşiş və Əsli daxil olurlar. Əsli və Kərəm bir-birini görcək biluş olurlar.

Paşa: Keşiş, bu oğlan quldur deyilmiş, bu sənin qızına aşıqdır. Sən gəl qızı ver ona, rəhm elə! Mən sənə nə qədər desən dövlət verərəm.

Keşiş: Paşam, əgər mən dövlət sevən olsaydım İsfahan padşahının sözünü rədd etməz idim. Mən öz qızımı, qızımın milliyətini hər şeydən əziz tuturam.

Paşa: Sən bilirsən ki, bu oğlan sənin qızının aşıqıdır.

Keşiş: Bilirəm.

Paşa: Və bilirsən ki, qızın buna aşıqdır.

Keşiş: Bilirəm.

Paşa: Və bilirsən ki, iki aşıqı mərama çatdırmaq savabdır.

Keşiş: Bilirəm.

Paşa: Bəs nə üçün mane olursan?

Keşiş: O mənim atalıq haqqımdır.

Paşa: Keşiş, sən gəl bu işə razı ol, yoxsa....

Keşiş: Paşam, İran vilayətində mənim hörmətim padşah hörmətinə bərabər idi, amma mən yenə də oradan qaçıb, sənin şəhərinə gəldim və sənin kölgənə qısıldım, hərgah sən də məni incitmək istərsən, özgə bir şəhər hakiminə pənəh apararam.

Paşa (Kərəmə): Ey oğlan, sən müsəlmansan, bu erməni qızı, sən gəl bundan əl çək, get özünü özgə bir qismət axtar.

(*Musiqi*)

Kərəm:

Hey ağalar, necə edəyim,
Mən dönərəm, könül dönməz.
Bir gözələ düşdü könlüm,
Mən dönərəm, könül dönməz.

(Musiqi)

Kəlik kimi səkişindən,
Köküs əlvən naxışından,
Bir hərəmi baxışından,
Mən dönərəm, könül dönməz.

(Musiqi)

İstəmirəm başqa özündən,
Mənə söylə Əsli sözündən.
Əsli kimi keşiş qızından,
Kərəm sevdi Əsli xanı.
Mən dönərəm, könül dönməz.

(Musiqi)

Yoluna qoymuşam canı,
Gözümdən axıtdı qanı,
Mən dönərəm, könül dönməz.

(Musiqi)

Paşa: Ax!... Qoy indi bir qızdan soruşum, hərgah qız sənin yanında oğlana getmək istəsə o halda, keşiş, görək heç bir sözün olmasın. Olsa da sənə cəza elətdirərəm. Ey qız, söylə görüm, sən Kərəmə aşiqsənmi və Kərəmə getmək istəyirsənmi?

(Musiqi)

Əsli:

Kərəm mənə, mən Kərəmə aşişik,
Ver Kərəmə məni, paşam, rəhm elə.
Hər ikimiz aşiqliyə layiqlik,
Ver Kərəmə məni, paşam, rəhm elə.

(Musiqi)

İllər ilə həsrətini çəkirdim,
Gizli-gizli qan-yaşımı tökükdüm,
İki əlli bir başıma döyürdüm,
Ver Kərəmə məni, paşam, rəhm elə.

(Musiqi)

Qorxum yoxdur keşiş babamdan mənim,
Dözə bilməm, təngə gəlibdir canım.
Mənim yarım ancaq Kərəmdir, Kərəm,
Ver Kərəmə məni, paşam, rəhm elə.

(Musiqi)

Hamı (*musiqi - təsnif*): Keşiş, razı ol bu işə!

Keşiş: Olmam, olmam.

Camaat: Keşiş, razı ol bu işə.

Paşa: Razı ol, razı ol (*deyib, qılıncı sivirmək istəyir*).

Camaat: Əslini ver Kərəmə.

Keşiş: Verməm, verməm.

Camaat: Əslini ver Kərəmə.

Paşa: Razı ol, razı ol (*deyib, qılıncı sivirir və keşişin üstünə qalxır*).

Keşiş: Olmam, olmam, olmam!... (*Söz ilə birdən*). Ver, ver, ver Əslini Kərəmə! Əmma hərgah bunlar həqiqi aşiqdirlərsə, görək bu dünyada kam almasınlar! Almasınlar! Almasınlar! (*Deyib, çıxıb gedir*).

Paşa (*Kərəmə*): Al oğlan, öz yarını apar!

Əsli ağlayır, Kərəm hövlnak bir haldadır ki, guya canı odlanır.
Əsliyə tərəf allərini uzadıb oxuyur.

(Musiqi)

Kərəm:

Gəl, gəl, Əslim, yetər, ağlama,
Yanaram, Əslim, yanaram!
Ciyərim artıq dağlama,
Yanaram, Əslim, yanaram, hey!...

Rəhm elə bir gəl halıma,
Atəş düşübdür canıma,
Öləndə gəl məzarıma,
Yanaram, Əslim, yanaram, hey!...

Mən Kərəmə, haqq aşıqiyəm,
Aşıqlıya mən layiqəm.
Rəhm eylə tez, mən yazığam,
Yanaram, Əslim, yanaram!

Kərəm söyləməz adım,
Ərşə dayandı fəryadım.
Əldən getdi muradım,
Yanaram, Əslim, yanaram!
Yanaram, yanaram, Əslim, yanaram, yanaram, hey!...

(Musiqi)

- deyirkən hər tərəfdən alov çıxıb, Kərəm odlanıb yanır. Əsli də əlindəki xəncərini çıxarıb sinəsinə çaxır və yıxılıb ölər. Bütün məclis əhli mat və məəttəl qalib, kamali-heyrətdə ikən pərdə yavaş-yavaş enir.

“O olmasın, bu olsun”

Əsərdə Avropa və Şərqi adət-ənənələri arasındakı ziddiyyətlər qabardılır və müəllif qadına münasibətdə geriqalmış, mürtəcə baxışları ciddi tənqid atəşinə tutur. Əsərdə Avropada təhsil alıb gəlmiş “intelgent” obrazları (Rza bəy, Həsən bəy) vasitəsilə çağdaş dünya dəyərləri diqqətə cətdirilir. Rza bəy fikirlərinin əksəriyyətini dünya alim və filosoflarına istinadən səsləndirir. O, çox vaxt fransızca danışır. Rüstəm bəyin evindəki məclisdə müxtəlif qütbləri təmsil edən insanların bir yerdə toplanması XX əsrin əvvəllərindəki Bakının real multikultural mənzərəsinə canlandırmağa imkan vermişdir. “Bakı Şərqlə Qərbdə körpüdür” - fikrini bir daha təsdiq etmişdir.

SEYİD HÜSEYN

(1887–1938)

Bakı şəhərində anadan olmuşdur.

Azərbaycan nəsrinin, xüsusilə də, hekayə janrının inkişaf tarixini Seyid Hüseyinsiz təsvir etmək mümkün deyil. Onun əsərləri çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının təşəkkülü və inkişafı prosesində mühüm rol oynamışdır.

Seyid Hüseyin ilk gənclik yaşlarından mətbələrdə çalışmış, «Tazə həyat» və «Kaspi» qəzetlərində müəttib olmuş, «Bəhlul», «Kəl-niyət» və «Qurtuluş» jurnallarını şərikli şəkildə nəşr etdirmişdir.

S.Hüseyin bədii yaradıcılığa 1907-ci ildə "Tazə həyat" qəzetində nəşr olunan "Ata və oğul" hekayəsi ilə başlamışdır. Sonrakı illərdə bəzi bədii nümunələri nəşr olunsada, onun ən fəal yaradıcılıq dövrü 1927-1937-ci illəri əhatə edir. Bu dövrdə yazıçı 20-dən artıq povest və hekayə yazmış, dövrünün bədii salnaməsini yaratmağa çalışmışdır. Onun "Gilan qızı", "Bir küçənin tarixi", "Gələcək həyat yollarında", "Mehriban", "Həzin bir xatirə", "Sarıköynək" və s. əsərlərində qadın azadlığı, azad məhəbbət, cəhalət və avamlığa nifrət kimi ideyalar aparıcı xətt təşkil edir. Onun əksər hekayələrinin qəhrəmanları mütərəqqi inkişaf yoluna çıxmağa cəhd edən qadınlardır. Bu insanlar sanki zindanlardan geniş dünyaya çıxmağa uğrunda

mübarizə aparırlar. Müəllifin öz qəhrəmanlarına daxili rəğbəti dərhal hiss olunur.

S.Hüseyin tərcüməçiliklə də məşğul olmuş, dünya klassiklərinin bir sıra əsərlərini dilimizə çevirmiş və onları təhlil etmişdir. "Həqiqət illüzyonu" adlı hekayəsində yazıçı məşhur rus ədibi L.N.Tolstoyun, "məşhur bir fransız romançısı"nın, "İtaliya rəssamlarından birinin", türk yazıçıları Ömər Seyfəddinin, Tofiq Fikrətin yaradıcılığı barədə daqiq və konkret fikirlər söyləmişdir.

Yazıçı repressiya qurbanlarından olmuş, 1937-ci ildə həbs edilmiş, 1938-ci ilin yanvarında güllələnmişdir. Onun əsərlərində digər xalqlara qarşı xoş münasibət, bəşəri humanizm, insanpərvərlik, dini tolerantlıq mühüm yer tutur.

"Bir küçənin tarixi" hekayəsindən bir parça:

...Bu, yaxın keçmişimizin, həqiqi həyatımızın bir səhifəsidir.

Tarixini yazmaq istədiyimiz küçə Azərbaycan türklərinin yalnız indi deyil, iyirmi beş-otuz il əvvəl dəxi mədəni və siyasi mərkəzi hesab olunan Bakıda idi. Bir tərəfində Qasım bəy, o biri tərəfində Təzəpir məscidləri bulunurdu. Habelə Hacı Pırverdi məscidi ilə Hacı Əbdülhəsən məscidi bu küçənin Şərq və Qərb cəhətlərini təyin edirdi.

Bu küçə Şərq düşüncəsi ilə Qərb zehniyyətini, islam mədəniyyəti ilə Avropa kulturasını... öz ağışuna almışdı.

“Hacı Sultan” hekayəsinin qəhrəmanı Hacı Sultan adlı bir tacirdir. O, “Şimali Qafqazdan taxıl alıb İrana göndərir, oradan diyyü alıb Rusiyaya səvq edirdi. O yalnız taxıl ticarəti ilə qane olmurdu, hərdən qənd və cövhər də alıb satır, yeri düşəndə Marağa, Səmərqənd səbzisi ilə də məşğul olurdu”. Hacı ticarətini halallıq üstündə qurmuş, onun üçün heçbir dini, irqi fərq yoxdur. “Özünü söylədiyinə görə, bütünlü alıcılarından istər müsəlman olsun, istər xristian, halallıq almışdı”.

“Sarıköynək” hekayəsində bir qadının taleyindən danışılır. Gilanın Abkənar kəndində yaşayan bu qadının əri əyyaş, “tiryaki” bir şəxsdir. O, “küürd qızı” olan həyat yoldaşını döyür, təhqir edir və aparıb şəhərdə onun namusunu satmaq istəyir. Lakin oraya istirahət etməyə gələn azərbaycanlı şəxs hadisələrə müdaxilə edir, qadını xilas etməyə çalışır. Hətta onu Bakıya yollamaq üçün əlindən gələni edir. Hekayədə kürd, fars, gilək və azərbaycanlıların etnik fərqlərə məhəl qoymadan birgə yaşayışları öz əksini tapmışdır. Doğrudur, hekayə faciəli sonluqla bitir, amma müəllif Sarıköynəyin mənəvi baxımdan qələbə qazandığını diqqətə çatdırır.

YUSİF VƏZİR ÇƏMƏNZƏMİNLI

(1887-1943)

Azərbaycanın mədəniyyət mərkəzlərində bir olan Şuşada doğulmuşdur.

Görkəmli dövlət xadimi və yazıçısı Yusif Vəzir Çəmənşəminli adlı-sanlı bir nəslə mənsubdur. O, XVIII əsr Qarabağ hökmdarı İbrahimxəlil xanın nüfuzlu vəzirlərindən olan Mirzə Əliməmməd ağanın nəslindəndir. Mirzə Əliməmməd ağa İbrahimxəlil xan tərəfindən Türkiyə dövlətinə səfir təyin olunsada, 1797-ci ildə Ağaməmməd şah Qacar tərəfindən qətlə yetirildiyinə görə bu vəzifədə çalışmaq ona qismət olmamışdır. Ancaq uzun illərdən sonra onun nəslinin nümayəndəsi olan Y.V.Çəmənşəminli Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin Türkiyədə ilk səfiri olmuşdur (1919-cu il).

Yusif Vəzir orta və ali təhsil illərində və sonrakı dövrlərdə Rusiyanın ayrı-ayrı şəhərlərində, Fransanın paytaxtı Parisdə, Daşkənddə, Aşqabadda yaşamış, xalqlar arasında dostluq, qaradaşlıq münasibətlərinin genişlənməsinə, möhkəmlənməsinə çalışmışdır.

1926-cı ilin aprel ayında mühacirətdən doğma vətəni Azərbaycana döndən Yusif Vəzir ilk əvvəl «Bakı işçisi» nəşriyyatında, sonralar Dövlət Plan Komitəsində işləmiş və müəllimliklə məşğul olmuşdur. Həmin dövrdə çıxmış «Rusca-azərbaycanca lüğət»in müəlliflərindən biri Yusif Vəzir olmuşdur.

1937-ci ilin qanlı Stalin repressiyası Yusif Vəzir Cəmənəmzəminlidən də yan keçməmişdir. Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının III Plenumunda ciddi tənqid atəşinə tutulan yazıçı "Studentlər" və «Qızlar bulağı» kimi romanlarında mənfi obrazlar vasitəsilə əks-inqilabi fikirlər təbliğ etməkdə ittiham olunmuşdur. 1940-cı ildə həbs edilən Yusif Vəzir Nijni Novqorod vilayətindəki həbs düşərgəsinə göndərilmiş və 1943-cü ildə orada aclıq və səfalət içində vəfat etmişdir.

Y.V.Cəmənəmzəminli "İki od arasında" romanında erməni-Azərbaycan münasibətlərinin tarixinə geniş yer vermişdir. Romanda tarixi sənədlərə, qaynaqlara əsaslanan yazıçı Mirzə Adıgözəlin "Qarabağnəmə" və Mirzə Camalın "Qarabağ tarixi" əsərlərindən geniş istifadə etməklə iki millət arasında sülh və barışıqı təbliğ etmiş, dinc-yənəşi yaşamağı vacib saymışdır. Romanda Ohan yüzbaşının təmsalində ermənilərlə azərbaycanlıların Qarabağda məhrəban qonşu kimi yaşadıklarının şahidi oluruq.

Yazıcının "Qızlar bulağı" romanında da dostluq və qarşılıqlı anlaşma ideyası ön plandadır. Bu romanda müəllif mövzu üçün çox uzaq keçmiş – ibtidai qəbilə quruluşu dövrünə müraciət etmiş, həm müxtəlif yazılı qaynaqlardan aldığı zəngin məlumat əsaslanaraq, həm də gözəl bildiyi el ədəbiyyatından, ümumiyyətlə, folklorlardan yararlıcılı şəkildə istifadə yolu ilə müxtəlif insan birlikləri arasında sülh və əmin-amanlığa çağırışlar etmişdir. Beləliklə, "Qızlar bulağı" romanında ən başlıca və bu gün də əhəmiyyətini qoruyub saxlayan məsələ sülh və əmin-amanlıq arzularının təərənnümü olmuşdur.

Dünyada ən böyük nəticə müharibəsiz həyatdan ibarətdir. Yalnız sülh və zəhmət bizə istirahət təmin edə bilər.

Fərd yaşarkən cəmiyyət içərisində yaşar və fərdi deyil, cəmiyyət faydasına çalışaraq yaşar.

Ulusa¹ yenilik gətirmək üçün ildə bir neçə adam səyahətə çıxır və bir müddət gözdikdən sonra geri dönür. Başqa xalqların həyatında gözəl işlər varsa, haman biz də tətbiq edirik.

Ölüm saçan böyük bir ordunu sülhpərvər bir hala salaraq torpağa oturtmaq müqəddəs işdir.

Müharibə tərəfdarı olmadığımız hər şeydən gözəldir.

Həqiqi və məsud yaşayışı yalnız sülh təmin edə bilər.

Səadət şəxsi "mən"dən, şəxsi təmayüldən, şəxsi arzudan əl çəkərək ümumi "mən"liyə, ümumi təmayülə, bir sözlə – insanlığa xidmət etmək deməkdir.

¹ Ulus – xalq, millət, tayfa, qəbilə.

ƏHMƏD CAVAD

(1892-1937)

Azərbaycanın cümhuriyyət şairi adlandırılan Əhməd Cavad Axundzadə Şəmkir rayonunun Seyfəli kəndində anadan olmuşdur. Rus, ərəb və fars dillərini mükəmməl öyrənmiş şair 1910-cu ildən başlayaraq müxtəlif qəzet və jurnallarda lirik şeirlər və tənqidi məqalələrlə çıxış etmişdir. 1937-ci il repressiya qurbanı olmuş Əhməd Cavadın ədəbi-bədii irsi realist və demokratik məzmunu, sadəliyi, xəlqiliyi, humanistliyi ilə fərqlənir. Müasir Azərbaycanın dövlət himninin sözlərinin müəllifi olan Əhməd Cavadın rus ədəbiyyatından çoxsaylı tərcümələri, gürcü ədəbiyyatının klassiki Şota Rustavelinin məşhur "Pələng dərisi geymiş pəhləvan" poemasının orijinaldan azərbaycana çevirməsi, müxtəlif millətlərin nümayəndələrinə həsr etdiyi şeirlərindəki səmimi duyğular onun multikultural baxışlarından xəbər verir.

Y.P.Orbeliani

Altun gəncliyimin dəyərlı dostu,
Ay gözəl Yelena, xanım Yelena!
Vəfasız deyiləm, ölüncəyədək,
Hazırım başına dönüm, Yelena!

Neyləyim ki, fələk çox yaman sıxdı,
Onsuz da viranə qəlbimi yıxdı.
Dostlarımlın çoxu vəfasız çıxdı,
Heyrətdə qurudu qanıml, Yelena!

Gürcüstan qəşəngdir, buna yox sözüml,
Gəzərkən yurdunda sevinir gözüml.
Gürcü yaxşı dostdur görmüşəm özüml,
Onlardan birinci canıml, Yelena!

Qəlbim kimi qəlbın bilərəm səfdr,
Var olsun gözlərin yaxşı sərrafdr!
Deyənlər var: "dostluq bir quru lafdr",
Onları insanımı sanıml, Yelena?!

Doğrudur, dostluqda keçən bu on il,
Sevən bir qəlb üçün çox ömür deyil.
Ancaq mən istərdim, onu yaxşı bil,
Ağarsın tellərin, yanıml, Yelena!

Gürcüstan

Mən ömrümün ən canlı,
Ən çılğın çağlarında;
Dolaşdım Gürcüstanın
Mamırlı dağlarında.

Seyrə çıxdım ilk əvvəl
Tiflisin yanlarında,
Dedilər ki, "durma, gəl,
Suram ormanlarında.

Qadın bir hökmdarın
Mazgallı bir bürcü var.
Bir issiz ormanların
Hər yerində gürcü var.

Qarşılar səni katso
Şən və gülər üzülə.
İçərsən bir içim su,
Gürcülərin özilə”.

Çıxdım mən də yuxarı
Baxaraq çilgin Kürə.
Çıxdım dağlara sarı,
Dost izlər görə-görə.

Ruhum çiçəklər dərdi –
Nə həddi, nə hesabı;
Dadlı bir nəşə verdi
Kaxetyanın şərəbi.

Axşamladıq bir dəfə
Rion çayı boyunda.
Əyləndim, baxdım kefo
Gürcülərin toyunda.

Yaxşı yadımda qalmış
Gah atlı, gah piyada;
Üç ay qədər bütün qış
Gəzdim Minqrelyada.

Görən bilir, Gürcüstan
Yosunlu bir diyardır.
Gürcüstanın can alan

Gözəllikləri vardır.
O zaman mən gəzərkən
Gürcüstan torpağında,
Qanlı bir ləkə gördüm
Çarlığın bayrağında.

Sorunca gürcülərdən
O sirin mənasını,
Açdılar mənə birdən
Məmləkətin yasını.

Rion hayqırdı durdu;
Belə insanlıq olmaz.
Əcəl taxtını qurdu, -
“Ağlayan çox, gülən az”.

Aradan keçdi illər,
Çarın söndü çırağı.
Tarix etdi dərbədər
O qanlı təmtərağı.

Bu günlər gördüm bir də
Həmayilli Tiflisi.
İndi baxdım hər yerdə
Qayğısız yarın səsi.

İndi al bayrağında
Nə ləkə, nə pas vardır.
Gürcüstan torpağında
Nə matəm, nə yas vardır.

Baxdım haman Gürcüstan
İndi çox başqalaşmış.

Dincə axan bir çaydan
İldırımlar çıxarmış!

Çayların ağuşuna
Sığışmaz ildırımlar.
Dağların yoxuşuna
Dırmaşan işiqlər var.

Özüm gördüm, Zevənçal
İşiq salır dörd yana.
Uğurlu, başqa bir hal
Gəlməkdir Gürcüstana.

Pərizadə

Süzər yaşılbaşlı sonalar kimi,
Oxur pərizadə ləzgi qızları!
Dadmışlarını nədir eşqin camunu,
Gəlməşlər fəryad ləzgi qıları!

Bilməzlər ki, məndə bir qığılıcm var,
Bircə zərrəsində yanar dünyalar!
Etdilər könlümü yaxşı tarimar ,
Gəlməzlər ki, dadə ləzgi qızları!

Oynadaraq durur gözəl gözəli,
Eşq anlayınların yorulmaz əli.
Süzgün gözlərini yana süzəli
Saldı məni oda ləzgi qızları!

CƏFƏR CABBARLI

(1899-1934)

Bakı yaxınlığındakı Xızı kəndində doğulmuşdur.

Azərbaycan dramaturqu, şairi və nasiri, teatrşünas, kinoshünas, tərcüməçi, kinossenarist, jurnalist, aktyor, rejissor, əməkdar incəsənət xadimi Cəfər Cabbarlı 1915-ci ildən lirik və satirik şeirlər, hekayə və dram əsərləri yazmağa başlamışdır.

Cəfər Cabbarlının əsərlərinin qəhrəmanları müxtəlif millətlərin və dinlərin nümayəndələridir. Müəllif xalqlar arasında sülh və bərabərlik ideyalarını tərənnüm edir, oxucularını ziyanlı milli adətlərdən əl çəkməyə və dəyərli beynəlxalq təcrübədən yararlanmağa çağırır. Bu məqamlar, aşağıdakı əsərlərdə özünü aydın şəkildə göstərir: "Vəfalı Səriyyə, yaxud göz yaşları içində güllüş" (1915), "Solğun çiçəklər" (1917), "Oqtay Eloğlu" (1922), "Gülzar" (1924), "Dilərə" (1924), "Dilbər" (1927), "1905-ci ildə" (1927), "Od gəlini" (1928), "Sevil" (1928), "Almaz" (1931), "Yaşar" (1932), "Döniş" (1932) və s. Dramaturqun qələmə aldığı "1905-ci ildə" pyesi bilavasitə azərbaycanlılarla ermənilər arasındakı dostluq mövzusunda həsr olunmuşdur.

Sovet dövründə bu əsər "xalqlar dostluğunun təntənəsi", "beynəlmilətçilik abidəsi"

adlandırıldı. Əsərdə 1905-ci il qırğınının əsl müəllifi olan Rus İmperiyasının qanlı təxribatı göstərilir, onun Qarabağdakı "Parçala, hökm sür" siyasətinin mahiyyəti açıqlanır.

"1905-ci ildə" pyesindən parçalar:

Qoca Baxşı: İyirminci əsrin ilk illəri idi. Gənc Baxşı seminariyadan Qarabağa, öz kəndlərinə, öz evlərinə qayıtmış, Sonanı da burada görmüşdü. Baxşı türk idi, Sona erməni. O zamanlar Sona on altı yaşında idi. Sona hündürboylu, gülümsər, gözəl, tən yerişli, şux gülüslü bir qız idi. Onlar qonşu idilər...

Erməni: Ey, dəli müsəlman, qabağa soxulma, məzhəb haqqı, elə vuraram, motal kimi partlarsan.

Müsəlman: Uzun danışma, qurumsaq. O Əlinin qəzəb oğlu Əbülfəzabbas haqqı, torpağını torba ilə daşıyacağam. Kişisən, başını çıxar, möhürlüyüm alnını.

Erməni: A gedə, İşxan, apar o uşaqları, daldan salın o köpəyoğlu müsəlmanı dövrəyə.

Müsəlman: O Əlinin qəzəb oğlu Əbülfəzabbas haqqı, lap bir rot da gəlsəniz, ayaq geri basan deyiləm. Cüce kimi dənələrəm sizi. Mənə qarabağlı deyərlər. Kişisən, təkbətək gəl, qaraldım gözünün altını.

Erməni: Gəlməyən heç kişi deyil.

Müsəlman: Yox, aşna, aldada bilməzsən. Oturmuşam özüm üçün rahat mosdovoyda, əlimdə beşatılan, belimdə patrondaş, istər küllühüm¹ Ərəsey² yığılsın gəlsin, yerimdən tərpənən deyiləm.

¹ Küllühüm – bütün, tam.

² Ərəsey – Rusiya.

Erməni: A gedə, belə görürəm sən də elə mənim kimi ağıldan kasıbsan. Qarabağda kimlərdənsən?

Müsəlman: Sən kimi tanıyırsan?

Erməni: Mən, Yevlaxdan o üzə bütün qarabağlıları tanıyıram.

Müsəlman: Usta Muğanı tanıyırsan?

Erməni: Zurnaçı Muğanı? Onun zatını tanıyıram.

Müsəlman: Bura bax, qonşu, sən zəhmət çək, bir az da danış.

Erməni: Qonşu, mən də elə onu deyəcəkdim. Sənin səsin mənə tanış gəlir.

Müsəlman: Qonşu, zəhmət çək, bir balaca başını səngərdən çıxar.

Erməni: Yox, aşna, heç o boyda zarafat yoxdur.

Müsəlman: Sən öləsən, vurmaram, o Əlinin qəzəb oğlu Əbülfəzabbas haqqı, vurmaram.

Erməni: Yox, aşna, mən ölüm, heç üz vurma, öləsən də, başımı çıxaran deyiləm... İstəyirsən sən çıxar, mən baxım. Məzhəb haqqı vurmaram.

Müsəlman: A kişi, mənim gözlərim səninkindən yaxşı seçir. İstəyirsən, tufəngi qoyum yerə. Ha... inanmırsan, bax, bu da mənim əllərim.

Erməni: Yox, qonşu, dil tökmə, keçəl suya gedən deyil...

Müsəlman: A kişi, hansı kənddənsən?

Erməni: Mən Tuğdanam.

Müsəlman: A kişi, mən də oradanam ki. Allahverdi Qəhrəman oğlunu tanıyırsan?

Erməni: Necə, Allahverdi? (Başını çıxarır). Allahverdi elə mən özüməm ki.

Müsəlman: Gədə, Allahverdi? (Başını çıxarır).

Allahverdi: A kişi, İmamverdi! Tfu sənə, gic müsəlman! (Hər ikisi bir-birini qucaqlayır). Səhərdən başımı dolaşdırmışsan, ürək-göbəyimi yemişəm. Haçan gəldin? Uşaqlar necədir? Gülsüm bacı neyləyir?

"Od gəlini" pyesindən bir parça:

Elçi və Qorxmaz gəlirlər.

Qorxmaz . Budur, Elxan özü gəlir!

Elçi. Möhtərəm əfəndim! Mən iyirmi il vəhşi ərəblərə qarşı qəhrəmanlıqla çarpışan və xilafət ordusunu sarsıdıb ölkədən sıxışdıran, yenilməz qəhrəman, Elxan Babəkə Bizans hökmdarından salam, hörmət, ittifaq və yardım təklifi gətirmişəm. Sizə qarşı da, cənablər, bayaq inanmadığım üçün üzr istəyirəm.

Bir ərəb əsiri. Mən, bir dəstə ərəb əsiri tərəfindən elbaşılığa gedərkən, sizi burada gördüm. Bizi ölkəməizə buraxırlar. Lakin biz orada od, qan, dəmir və qulluqdan başqa bir şey görə bilməyəcəyik. Biz bu azad ölkədə sizinlə qalmaq, ailənizə girmək, əmək çəkmək, sizinlə yaşamaq, sizinlə ölmək istəyirik.

Elxan. Möhtərəm elçi, sizə cavab vermək tək mənim işim deyildir. Ancaq sizə üç yol aydın cavab verilmişdir. Biz ərəblərə qarşı çarpışırıq. Bizim üçün ərəb, fars, rum, yəhudi olsun – heç bir fərqi yoxdur. Bax, bu ərəbdir. Bizə azad əmək əli uzadır. O, bizim qardaşımızdır. Biz ərəb mütəsəmlərinə, Bağdad xilafətinə qarşı vuruşuruq. İki addımlığımızda Şirvan şəhriyarlığı da ona qarşı çarpışır. Lakin biz onunla birləşmirik. Çünki bizim üçün Şirvan şəhriyarlı Bağdadın mütəsəmləri, Bizansın imperatorları, Makedoniyanın iskəndərləri, romanın qeysərləri, neronları arasında heç bir fərq yoxdur. Biz insan dostunun dostu, insan düşməninə düşməniyik.

QURBAN SƏİD

(1905- 1942)

Qurban Səid təxəllüslü müəllifin "Əli və Nino" əsəri ilk dəfə 1937-ci ildə Vyanada alman dilində E.P.Tal Verlaq tərəfindən nəşr edilən və indiyədək dünyanın 33 dilinə tərcümə edilən ölməz məhəbbət romanıdır. Təxəllüsün yəhudi əsilli Məhəmməd Əsəd bəy, yaxud Stalin repressiyalarının qurbanı, tanınmış Azərbaycan yazıçısı Yusif Vəzir Cəmənzəminliyə aid olması hələ də həllini tapmamış ədəbi mübahisələrin mövzusu olaraq qalır. Bəzi araşdırmaçılar onu da vurğulayırlar ki, roman birinci və ikinci müəllif qismində hər iki şəxsə aid edilə bilər.

Əsərdəki hadisələr 1917-ci il Rusiya inqilabı, müstəqil və demokratik Azərbaycanın qurulması və Qızıl Ordunun Bakını işğal etdiyi dövrləri əhatə edir. Hadisələrin cərəyan etdiyi əsas məkan "tərəqqi etmiş" Qərb və "geridə qalmış" Şərqi qovuşduğu Bakıdır. Əsərdəki azərbaycanlı gənc Əli və gürcü qızı Ninonun saf, nakam məhəbbəti xalqların bir-birinə səmimi münasibətini simvolizə edir. Əsərdə Şərq-Qərb münasibətləri geniş planda təsvir olunmuşdur.

Romanın baş qəhrəmanı Əli xan Şirvanşir rus maktəbində təhsil alan əsilzadə azərbaycanlı gəncidir. Ailəsinin tamamilə Şərq-müsəlman adət-ənənələrinə sadiq olmasına baxmayaraq,

Əli oxuduğu məktəbin və Qərb-xristian dünyasına mənsub gürcü qızı Ninoya bəslədiyi səf və güclü məhəbbətin təsiri ilə Avropa dəyərlərini daşıyan bir gəncdir. Bununla yanaşı, müəllifin qələmə aldığı bu obraz öz əcdadlarının adət-ənənələrinə ömrü boyu sədaqət qalan, Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda həyatını qurban verən əsl vətənpərvər bir gəncdir.

Əsərdə Əlinin Ninoya məhəbbətindən və onun Dağıstan, Qarabağ, Gürcüstan və İrana səyahətlərindən söhbət açılır. Məktəbi bitirdikdən sonra Azərbaycanlı Əli və gürcü qızı Nino evlənmək qərarına gəlirlər. Əlinin atası qadınlara, xüsusən, başqa dinə məxsus zərif cinsin nümayəndələrinə qarşı mühafizəkar fikirlərinə baxmayaraq bu nikahı dəstəkləyir.

Çox keçmir ki, araya ayrılıqlar düşür, amma aylar sonra Nino ürəkdən sevdidiyi Əlini uçur kəndlərin birində tapır və onlar evlənilir. Müsəlman Şərqində ilk respublikanın - Azərbaycan Cumhuriyyətinin qurulmasından sonra Əli və Nino təzədən Bakıya qayıdır və hər ikisi yenidən qurulmuş dövlətin mədəni həyatında fəal iştirak edirlər.

Əlinin gənc ömrü bolşeviklərin 1920-ci ildə Azərbaycana hərbi təcavüzü ilə başa çatır. Əli xan Şirvanşir Gəncənin bolşeviklərdən müdafiəsi zamanı şəhid olur. Nino isə onların yeni dünyaya gəlmiş körpələri ilə bir yerdə Gürcüstanı qaçır.

“Əli və Nino” romanından parçalar:

– İndi növbə Bəhai Ağa Musa Nağının idi. O danışmağa başlayanda onun balaca, içəri batmış gözləri parıldıyırdı:

– Mən yaşlı bir adamam, – deyər sözə başladı. – Gördüklərim, eşitdiklərim məni çox kədərləndirir. Ruslar türkləri öldürürlər, türklər ermənilərlə vuruşurlar. Ermənilər isə bizim kökümüzü kəsməyə can atırlar. İndi biz də ölkəmizdən rusları təmizləməyə çalışırıq. Bunun yaxşı olub-olmadığını bilmirəm. Biz Zeynal ağanın, Mirzə Əsədullanın, Əli Əsədullanın, Fətəli xanın xalqımızın taleyi barədə fikirlərini dinlədik. Mən onların məktəblərimizin, ana dilimizin, xəstəxanalarımızın və azadlığımızın son dərcə qayğısına qaldıqlarını bilirəm. Bu, pis şey deyil! Amma orada yalnız boş şeylər tədris edilirsə, o məktəb kimə və nəyə lazımdır? Bədəni müalicə edib, ruhu yaddan çıxardan xəstəxananın nə faydası vardır? Bizim ruhumuz tanrıya doğru getmək istəyir. Düzdür, hər bir millət özünəməxsus bir tanrısı olduğuna inanır. Lakin mənim fikrimcə keçmişdəki neçə-neçə uluların diliylə desək, özünü bizə tanıtmış olan Allah birdir. Buna görə də mən eyni zamanda həm Həzrəti-İsaya, Musaya, Konfusiyyə, Buddaya və həm də Məhəmməd Peyğəmbərə inanıram. Biz hamımız bir Allahdan törəmişik və Bab yoluyla onun yanına dönəcəyik. Bunu xalqa bildirmək lazımdır ki, nə qara var, nə də ağ. Çünki qarada ağ, ağda da qara vardır. Ona görə də məsləhət görürəm: gəlin elə bir iş görməyə ki, dünyada kimsəyə zərər dəysin. Çünki bizim hər birimiz hər ruhun bir parçasıyıq və hər ruh da bizim bir parçamızdır.

Nino Kipiani... bu nə gözəl gürcü adı idi. Avropanın adət və ənənələrini sevən alicənab valideynləri olan Nino! Ninonun ağappaq gözəl sifətindəki uzun qara kipiqləri altında iri, gülər, qıgılcım saçan qafqazlı gözləri var idi. Belə xoş və şən gözlər yalnız gürcü qızlarında olur. Nazik, hilal qaşlı Ninonun profili həzrəti-Məryəmin profilini xatırladırdı. Bu oxşatmalar mənə xoş gəlirdi. Ancaq bu cür qadınlar o qərribə və anlaşılmaz dünyanın simvolu olan həzrəti-Məryəmə bənzədilə bilərdi.

Ocağın şölələnən işığında Ninonun anasının profilini gördüm. Onun sərt bir profili vardı. O, ərinin yanında oturmuşdu, onun gözləri gülürdü. Bu gözlər nə vaxtsa sehrkar Medeyanın arqonavt Yasonla tanış olduğu Rion obasındakı Minqreliyanın yaratdığı gözlər idi.

Şuşa qərribə bir şəhərdir... Müsəlmanlarla ermənilər orada barış içində gül kimi gün keçirib yaşayırdılar. Çünki Şuşa uzun illərdən bəri Qafqaz, İran və Türkiyə ölkələri arasında körpü olmuşdur .

Şuşa çox mömin şəhər idi. Oradakı məscid və kilsələr altmış minlik əhali üçün kifayət idi.

Kef məclisləri səhər açılana qədər davam edirdi. Müsəlmanlarla xristianlar müqəddəs meşəciyin bütələri xatırladan ağaclarının kölgəsi altında şənələnirdilər.

SON SÖZ ƏVƏZİ

“Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları” adlanan bu kitab, əlbəttə ki, burada bitmir. Sonrakı daha yaxın sovet dövrünə aid olan Azərbaycan ədəbiyyatının zəngin potensialı da təqdim olunmuş qaynaqların içində daxil edilə bilər. Biz – kitabı hazırlayanlar onun da fərqiyyəti ki, ədəbiyyatımızın klassik dövrünün hətta elə sənətkarları, elə səhifələri var ki, ilk kitabda öz əksini tapmadı.

Məhz buna görə də bu ilk kitab, əslində, həm dərininə, həm eninə genişlənməyə hazır olan bir ədəbi mahiyyətin ilk qaranquşudur. Yeni-yeni, daha təkmil nəşrlər hazırlanacaq. Təbii ki. Eyni zamanda Azərbaycan multikulturalizmini tək-cə bədii yaradıcılıq müstəvisində nəzərdən keçirmək özü işin yarısını görmək demək olardı. Oxucunu “Azərbaycan multikulturalizminin qaynaqları” seriyasından yeni nəşrlər gözləyir – “Azərbaycan multikulturalizminin elmi-fəlsəfi və publisistik qaynaqları”, “Azərbaycan multikulturalizminin siyasi və hüquqi qaynaqları” əsərləri yaxın gələcəkdə işıq üzü görəcəkdir.

Qürur hissilə onu qeyd etmək istərdim ki, mənaviyyət tariximiz boyunca özünü göstərən multikultural qaynaqlara ilkin istinad nöqtəsi həmişə bu kitab olacaq. Xalqımızın, onun öncül sənətkarlarının yaşadığı və yaşatdığı multikultural mühtədə toplanmış tolerant dəyərlərin ilk toplusu kimi...

Elmi redaktor

ƏDƏBİYYAT

1. Abbas Səhhət. Seçilmiş əsərləri. Tərtibçi: Kamal Talıbzadə. - Bakı: Lider, 2005.
2. Axundzadə M.F. Puşkinin ölümünə Şərq poeması. Azərbaycan dilinə tərcümə edən: Mikayıl Müşfiq. Əsərləri, 3 cildə. II cild. - Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
3. Axundzadə M.F. Hekayəti-molla İbrahimxəlil kimyagər və Dərviş Məstəli şah cadukuni-məşhur. Əsərləri 3 cildə. II cild. - Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
4. Axundzadə M. F. Əsərləri. I cild. - Bakı: Elm, 1987.
5. Aşıq Ələsgər, əsərləri. - Bakı: Şərq-Qərb, 2004.
6. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 6 cildə, I cild. - Bakı: Elm, 2004 - II cild, 2007 - III cild, 2009 - IV cild.
7. Azərbaycan aşığı və el şairləri. I cild (Tərtib edən: Əhliman Axundov). - Bakı: Elm, 1983.
8. Azərbaycan klassik ədəbiyyatından seçmələr, 3 cildə, III c. (XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan şeiri). - Bakı, 2005.
9. Azərbaycan klassik ədəbiyyat kitabxanası. 20 cildə, III c. (XIII-XVI əsrlər Azərbaycan şeiri). - Bakı: Elm, 1984.
10. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 3 cildə, I cild. - Bakı: 1960.

11. Azərbaycan klassik ədəbiyyat kitabxanası. 20 cildə, IV cild, Nizami Gəncəvi. - Bakı: Elm, 1985.
12. Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası. 20 cildə, V cild, İmadəddin Nəsimi. - Bakı: Elm, 1985.
13. Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası. 20 cildə, VI cild. (XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı). - Bakı: 1988.
14. Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası. 20 cildə, VII cild, Məhəmməd Füzuli. - Bakı: Elm, 1986.
15. Azərbaycan klassik ədəbiyyat kitabxanası. 20 cildə, VIII cild, (XIX əsrin birinci yarısında Azərbaycan ədəbiyyatı). - Bakı: Elm, 1988.
16. Azəröglü B. Məhəmməd Əmani. - Bakı, 1977.
17. Araslı H. XVII-XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. - Bakı, 1956.
18. Abdulla Şaiq. Arazdan Turana (Tərtibçi: Minaxanım Əsədli). - Bakı: Nurlan, 2003.
19. Babayev Yaqub. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. XIII-XVIII əsrlər. - Bakı: Elm və Təhsil, 2014.
20. Bağirov Əkrəm. Rəhməti Təbrizi və onun "Divan"ı. (Filoloji tərcümə, transliterasiya və fotofaksimile). - Bakı: Nurlan, 2006.
21. Bakıxanov A. Seçilmiş əsərləri (Tərtib, fars dilindən tərcümə, müqəddimə, qeyd şərhlərin müəllifi: Məmmədəğa Sultanov). - Bakı: Yazıçı, 1984.
22. Berje Adolf. Qafqaz və Azərbaycanda məşhur olan Şüəranın əsərinə məcmuə. (Mətnin tərtibçisi, transliterasiya edib nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi. Əli Məmmədbağiroğlu). - Bakı: Elm və Təhsil, 2014.

23. Cabbarlı Cəfər. 1905-ci ildə. III cild. Əsərləri 4 cildə - Bakı: Şərq-Qərb, səh. 144-214.
24. Cabbarlı Cəfər. Əsərləri. 3 cildə, II c. (Pyeslər) (Tərtib edəni: Şəmsəddin Abasov).- Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1968.
25. Cabbarlı Cəfər. Əsərləri. 4 cildə. I, II, III, IV cildlər (Tərtib edəni, ön sözün, qeydlər və şərhlərin müəllifi: Asif Rüstəmli). - Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
26. Cahangir Qəhrəmanov, Şavəddin Xəlilov. Mustafa Zərir. Yusif və Züleyxa. - Bakı: Elm, 1991.
27. Çəmənəminli Yusif Vəzir. Əsərləri. 3 cildə, II cild. (Mətnin tərtibi, sözdər və izahat: Məryəm Axundova). - Bakı: Elm, 1976.
28. Cənnəti Əbdülxaliq. Vətən Təranəsi. (Nəşrə hazırlayanlar və ön sözün müəllifləri: Sona Xəyal, Mustafa Mailoğlu). - Bakı: Nurlan, 2006.
29. Əliabbas Müznib. Seçilmiş əsərləri. (Nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi: Sona Xəyal). - Bakı: Nurlan, 2007.
30. Əhməd Cavad seçilmiş əsərləri. (Tərtib edəni: Əli Səlahəddin). - Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
31. Haqverdiyev Əbdürrəhim. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. (Tərtibçi: Kamran Məmmədov). - Bakı: Lider, 2005.
32. Həcəli Pərişan. Gəl edək himməti qeyrət. (Tərtib edəni: Turan Cavid; Çapa hazırlayan: Gülbəniz Babaxanlı). - Bakı: Nurlan, 2005.
33. Həmədəni Eynülqızat. Təmhidat (Farscadan tərcümə: Nəsim Göyüşov). - Bakı: Adiloğlu, 2006.
34. Hüseyinzadə Ə. Qırmızı qaranlıqlar içində yaşıl işıqlar. (Seçilmiş məqalələr) (Transliterasiya, tərtib edən, müqəddimə və izahların müəllifi: Ofelya Bayramlı). - Bakı: Azərənşr, 1996.

35. Hüseyin Cavid. Əsərləri. 5 cildə, (Nəşrə hazırlayan: Gülbəniz Babaxanlı) - Bakı: Elm, 2007.
36. İsmayıl bəy Qutqaşınlı əsərləri. (Tərtib edəni və elmi redaktoru Ədalət Tahirzadə). - Bakı: Lider, 2005.
37. Xaqani Şirvani. Seçilmiş əsərləri (Tərtib edəni: Məmmədəğa Sultanov). - Bakı: Yazıçı, 1987.
38. Xaqani Şirvani Seçilmiş əsərləri. - Bakı: Yazıçı, 1987.
39. Kamal Abdulla. Mifdən yazıya, yaxud gizli Dədə-Qorqud. - Bakı: Mütərcim, 2009.
40. Kərimov Paşa. Sadiq bəy Sadiqinin türkdilli yaradıcılığı. - Bakı: Elm və Təhsil, 2013.
41. Kərimov Raqub. Qasım bəy Zakir və müasirləri. - Bakı: Elm və Təhsil, 2013.
42. Kitabı-Dədə Qorqud. Tərtib edən: Samət Əlizadə. - Bakı: Öndər, 2004.
43. Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı. I-II cildlər. (Tərtib edən: Ruqiyə Qənbərqızı). - Bakı: Elm, 1978.
44. Qarayev Nəsrəddin. XIX əsr Azərbaycan ədəbi məclisləri - Bakı: Elm və Təhsil, 2010.
45. Qasım bəy Zakir. Seçilmiş əsərləri. (Tərtib və müqəddimə: Kamran Məmmədov). - Bakı: Yazıçı, 1984.
46. Qazi Bührənəddin. Divan. (Ön söz və tərtib: Əlyar Səfərli). - Bakı: Azərənşr, 1988.
47. Qövsü Təbrizi. Divan (Nəşrə hazırlayan: Paşa Kərimov). - Bakı: Elm və Təhsil, 2012.
48. Qurbani. Əsərləri. (Tərtib edəni, ön söz, qeyd və izahların müəllifi: Qəzənfər Kazimov). - Bakı: Şərq-Qərb, 2006.

49. Qurban Səid. Əli və Nino (Türk nəşrindən Azərbaycan dilinə çevirənlər: Orxan və Fikrət Vəzirov qardaşları). - Bakı: Şərq-Qərb, 2006.
50. Məhəmməd Əmani. Əsərləri (Tərtib edən: Səfərli Ə.). - Bakı: 1983; 2005.
51. Məhəmməd Hadi. Seçilmiş əsərləri. (Tərtibçi: Abbas Zamanov). - Bakı: ADU nəşriyyatı, 1957.
52. Məhsəti Gəncəvi. Rübaidən Rübaiyə. Seçmə Tərcümələr (Tərtib, ön söz, aydınlaşdırma və şərhlərin müəllifi: Rafael Hüseynov). - Bakı: Elm və Təhsil, 2012.
53. Məsihi "Vərqa və gülşaf" (tərtib edəni, öz sözün və şərhlərin müəllifi. Əlyar Səfərli) - Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
54. Məmmədquluzadə Cəlil. Kamança. II cild. Dram əsərləri - Bakı: Öndər, 2004.
55. Məmmədquluzadə Cəlil. Usta Zeynal. II cild. Dram əsərləri - Bakı: Öndər, 2004.
56. Məşədi Məhəmməd Bülbül. Əsərləri. (Önsöz tərtib və tərcümə: Raqub Kərimov) .- Bakı: Şuşa, 2008.
57. Mirzə Əbdülxaliq Yusif. Qəzəllər. (Nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi Sona Xəyal). - Bakı: MBM, 2012.
58. Mirzə Əbdülxaliq Yusif. Dirilti dələmi eşqin nidası... (Nəşrə hazırlayan: Sona Xəyal). - Bakı: Nurlan, 2002.
59. Mirzə Ələkbər Sabir. Məsəlman və erməni vətəndaşlarımızı// Hophopnamə, 2 cildə. II cild. - Bakı: Şərq-Qərb, 2004.
60. Mir Həməzə Seyid Nigari. Divan. (Tərtibçi: Nəzakət Məmmədli). - Bakı: Elm və Təhsil, 2010.
61. Mirzə Həsib Qüdsi. Mehriban qardaştək ülfət eyləyək. (Mətni transfoneliterasiya edib nəşrə hazırlayanlar və önsözün müəllifləri: Sona Xəyal, Mustafa Mailoğlu). - Bakı: Nurlan, 2004.

62. Mirzə Nəsrulla Didə. Kitabün-nəsayeh. (Nəşrə hazırlayanlar: Möhsün Nağısoylu, Tutu Sadıxova). - Bakı: Nurlan, 2008.
63. Mirzə Yusif Qarabaği. Məcmueyi-Vaqif və müasirini-digər. (Əski əlifbadan transliterasiya edən və nəşrə hazırlayan: Əkrəm Bağırov). - Bakı: Şuşa, 1999.
64. Mir Möhsün Nəvvab. Təzkireyi-Nəvvab. (Çapa hazırlayan və ön sözün müəllifi: Əkrəm Bağırov). - Bakı: "Azərbaycan", 1998.
65. Molla Camal Rənci. Şeyx Sənan // Keçmişimizdən gələn əsərlər. III buraxılış. Tərtib edən: Şamil Cəmişidov. - Bakı: Elm, 1983.
66. Molla Pənəh Vaqif. Əsərləri. Tərtib edəni və önsözün müəllifi: professor Həmid Araslı. - Bakı: Şərq-Qərb, 2004.
67. Müctəhidzadə Məhəmmədəğa. Rizazül-əşiqin. (Əski əlifbadan transliterasiya edən, çapa hazırlayan və ön sözün müəllifi: Əkrəm Bağırov). - Bakı: "Azərbaycan", 1995.
68. Mücrim Kərim Vardani. Sünbülüstən. (Toplayıb işləyəni və ön sözün müəllifi: professor Əzizə Cəfərzadə). - Bakı: Gənclik, 1978.
69. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı. Nəriman Nərimanov. Seçilmiş əsərləri. (Tərtibçi və ön sözün müəllifi: Teymur Əhmədov). - Bakı: Lider, 2004.
70. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. - Bakı: Çarşıoğlu, 2004.
71. Nəbiyev Azad. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı (II hissə). - Bakı: Elm, 2006.
72. Nəriman Nərimanov. Seçilmiş əsərləri. (Tərtibçi: Teymur Əhmədov). - Bakı: Lider, 2004.
73. Osmanlı Vəli. Azərbaycan romantizmi. I cild. - Bakı: Elm, 2010.
74. Osmanlı Vəli. Azərbaycan romantizmi. I cild. - Bakı: Elm, 2010.

75. Poetik məclislər. (Tərtibçi: Nəsrəddin Qarayev). - Bakı: Yazıcı, 1987.
76. Rüstəmov Azadə. Azərbaycan epik şeirinin inkişaf yolları (XII-XVII əsrlər). Bakı, 1975.
77. Sadiq bəy Əfşar. Şeirlər. (nəşrə hazırlayan: Paşa Kərimov). - Bakı: Elm və Təhsil, 2010.
78. Sadiq bəy Əfşar. Məcməül-Xəvas. (Müqayisəli mətnin tərtibi, tərcümə, transliterasiya, ön söz, izahlar və adlar göstəricisi: Əkrəm Bağirov). - Bakı: Elm, 2008.
79. Seyid Əzim Şirvani. Əsərləri. 3 cildə. (Mətnin tərtibi, müqəddimə və şərhlər: Süleyman Rüstəmov). - Bakı: 1967, 1969, 1974.
80. Səfərlı Ə, Yusifli X. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (qədim və orta əsrlər). - Bakı: Ozan, 2008.
81. Səməd Mənsur. Əsərlər (nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi: Sona Xəyal). - Bakı: Nurlan, 2008.
82. Səməd Mənsur. Birinin bayramı, birinin matəmi (Mətni tranfoliterasiya edib nəşrə hazırlayanlar və önsözün müəllifləri: Sona Xəyal, Mustafə Mailoğlu). - Bakı: Nurlan, 2003.
83. Sədi Sani Qarabaği. Əsərləri (nəşrə hazırlayanlar və ön söz müəllifləri: Rəqub Kərimov, İlahə Vəliyeva). - Bakı: Elm və Təhsil, 2014.
84. Şah İsmayıl Xətai. Əsərləri. 2 cildə. (Tərtib, müqəddimə, lüğət və izahlar Əzizəğa Məmmədovundur). - Bakı: Azərənşr, 1975.
85. Şeyx Mahmud Şəbüstəri. Gülşəni-raz (Sirlər bağçası). (Fars dilindən filoloji tərcümə, ön söz və izahların müəllifi Məhsün Nağısoylu). - Bakı: Nurlan, 2005.

86. Şeyx Sənan (anonim). Keçmişimizdən gələn səslər. IV buraxılış. (Tərtib edən: Şamil Cəmşidov). - Bakı: Elm, 1984.
87. Tərtibət M. Danişməndani - Azərbaycan (Fars dilindən tərcümə edənlər: Qafar Kəndli, İsmayıl Şəms). - Bakı: Azərənşr, 1987.
88. Vəzirov Nəcəf bəy. Əsərləri. (Tərtibçi: Dilarə Məmmədova). - Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
89. Xəstə Qasım (Tərtib edəni: Məhəmməd İbadi Qaraxanlı "Alışiq"). - Bakı: Nurlan, 2010.
90. El Çələngi (Xalq şeirindən seçmələr) (Tərtib edəni: Qara Namazov). - Bakı: Şərq-Qərb, 2004.
91. XVII əsr Azərbaycan lirikası. (Antologiya) (Tərtibçilər və ön sözün müəllifləri: Paşa Kərimov, Məhəmmədəli Hüseyn). - Bakı: Nurlan, 2007.
92. Z. T. Hacıyeva. Suli Fəqih. Yusif və Züleyxa. - Bakı: Maarif, 1991.

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Kamal Abdulla. <i>Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz!</i>	3
KİTABİ-DƏDƏ QORQUD.....	9
QƏTRAN TƏBRİZİ.....	16
EYNÜLQÜZAT HƏMƏDANİ MİYANƏÇİ.....	18
MƏHSƏTİ GƏNCƏVİ.....	20
XAQANİ ŞİRVANİ.....	22
MÜCİRƏDDİN BEYLƏQANİ.....	33
NİZAMİ GƏNCƏVİ.....	35
ŞİHABƏDDİN SÜHRƏVƏRDİ.....	45
ŞEYX MAHMUD ŞƏBÜSTƏRİ.....	47
SULİ FƏQİH.....	49
MUSTAFA ZƏRİR.....	51
ƏSSAR TƏBRİZİ.....	53
QAZI BÜRHANƏDDİN.....	55
QASIM ƏNVAR.....	58
İMADƏDDİN NƏSİMİ.....	61
NEMƏTULLA KİŞVƏRİ.....	68
HƏBİBİ.....	70

AŞIQ QURBANİ.....	72
ŞAH İSMAYIL XƏTƏİ.....	74
HƏQİRİ TƏBRİZİ.....	77
MƏHƏMMƏD FÜZULİ.....	79
ŞAHQULU BƏY.....	86
RƏHMƏTİ TƏBRİZİ.....	87
MƏHƏMMƏD ƏMANİ.....	90
MƏSİHİ.....	93
AŞIQ ABBAS TUFARQANLI.....	96
SAİB TƏBRİZİ.....	99
MOLLA CAMAL RƏNCİ.....	102
QÖVSI TƏBRİZİ.....	104
ANONİM "ŞEYXSƏNAN" MƏNZUM HEKAYƏTİ.....	109
"ƏSLİ-KƏRƏM" DASTANI.....	110
NİŞAT ŞİRVANİ.....	112
ŞAKİR ŞİRVANİ.....	114
BABA ŞİRVANİ.....	116
XƏSTƏ QASIM.....	118
MOLLA VƏLİ VİDADİ.....	121
MOLLA PƏNAH VAQİF.....	123
QASIM BƏY ZAKİR.....	132
ABBASQULU AĞA BAKIXANOV.....	134
MİRZƏ ŞƏFİ VAZEH.....	138
MİRZƏ NƏSRULLA DİDƏ.....	140
AŞIQ ALI.....	142

MİR HƏMZƏ SEYİD NİGARİ.....	145
MİRZƏCAN BƏY MƏDƏTOV.....	148
İSMAYIL BƏY QUTQAŞINLI.....	150
MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDZADƏ.....	153
MİR MEHDİ XƏZANİ.....	157
XÜRRƏMİ.....	159
AŞIQ PƏRİ.....	162
AŞIQ ƏLƏSGƏR.....	164
MİRZƏ HƏSİB QÜDSİ.....	167
SEYİD ƏZİM ŞİRVANİ.....	169
SƏDİ SANİ QARABAĞI.....	173
İSMAYIL BƏY NAKAM.....	175
MƏMO BƏY MƏMAİ.....	177
MİRZƏ ƏBDÜLXALİQ YUSİF.....	180
NƏCƏF BƏY VƏZİROV.....	184
MƏŞƏDİ MƏHƏMMƏD B'ÜLB'ÜL.....	187
ƏNDƏLİB QARACADAĞI.....	189
MÜCRİM KƏRİM VARDANİ.....	191
MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR.....	193
CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ.....	197
NƏRİMAN NƏRİMANOV.....	200
ƏBDÜRRƏHİM BƏY HAQVERDİYEV.....	204
ABBAS SƏHHƏT.....	207
SÜLEYMAN SANİ AXUNDOV.....	209
MƏHƏMMƏD HADİ.....	214

ABDULLA ŞAİQ.....	226
HÜSEYN CAVİD.....	229
ƏLİABBAS MÜZNİB.....	239
SƏMƏD MƏNSUR.....	241
ÜZEYİR HACIBƏYOY.....	243
SEYİD HÜSEYN.....	256
YUSİF VƏZİR ÇƏMƏNZƏMİNLI.....	259
ƏHMƏD CAVAD.....	262
CƏFƏR CABBARLI.....	267
QURBAN SƏİD.....	271

Son söz əvəzi (Elmi redaktor).....275

Ədəbiyyat.....276

Kitabın tərtibatında Mikayıl Abdullayev, Arif Hüseynov, Pərinisə Əsgərova, Asaf Rzayev (Azəreli), Mahmud Fərçian, Selma Kir, Dmitri Butorinin əsərlərindən, qədim əlyazmalardakı miniatürlərdən, o cümlədən Ağa Mirək, Mirzə Əli, Soltan Məhəmməd, Sadiq bəy Avşar, Kamaləddin Behzad və başqalarının rəsm əsərlərindən, eləcə də 2016-cı il yanvarın 18-də açıq informasiya mənbələrində

(<http://azerbaigan24.com/about/history/>, <http://www.pinterest.com/pin/320881542172601240/>,
http://en.wikipedia.org/wiki/Music_of_Iran, <http://beep.tunes.com/album/9536616>,
<http://procar.tinfo.ru/alisha/vystavka-iranskoe-miniatury-v-muzee-vostoka>,
http://www.unutalimusanalar.com/2012/07/miniyatur-sanat_80.html,
<http://alsas-starlight.livejournal.com/photo/album/4107?mode=view&id=13685&page=4>,
<http://bestiyartuncy.files.wordpress.com/2014/01/30.jpg>, <http://fotoqrafia.islamonline.com/fal/content>,
http://exhibitions.slucvic.gov.au/sites/default/files/img-carousel/carou-10-40b_G.jpg,
<http://www.carpetsmagazine.com/%C9%99%ralf%C4%B1Br-miniat%C3%BCy%C3%BCr-ia-%C9%99>,
<http://rafex.aminus3.com/image/2010-09-20.html>, http://www.azerbaigan.com/content_224_az.html,
<http://bilgimio.com/gecmiste-yasanim-eSane-karakterler/>,
<http://farhang-ol-sha.ru/liter1.html>, <https://mazagence.viaz.wordpress.com/vomsa/>
<http://www.pinterest.com/pin/498562621226739913/>,
http://cdn.donbaler.com/1/1345459207791296_0img.jpg,
<http://www.memleket.com.tr/osmanli-miniyatur-sanat-970p-p2.htm>)

yer almış miniatür və rəsmlərdən istifadə olunmuşdur.

AZƏRBAYCAN
MULTİKULTURALİZMİNİN
ƏDƏBİ-BƏDİİ QAYNAQLARI

Bakı - 2016

ISBN: 978 9952 28 275 5

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzində
səhifələnməmiş və çap olunmuşdur.

Çapa imzalanıb: 25.01.2016. Format: 60x90^{1/16}.
Qarnitur: Palatino. Həcmi: 18 ç.v. Tiraj: 1000.

«Mütərcim» TM, A:1014, Bakı, Rosul Rca, 125
Tel.: (+994) 596 21 44, e-mail: mutarcim@mail.ru
www.mutarcim.az

Azf. 289629

BAKI BEYNƏLXALQ
MULTİKULTURALİZM MƏRKƏZİ

BAKU INTERNATIONAL MULTICULTURALISM CENTRE

Unvan: Bakı, Azərbaycan, AZ1001, İstiqlalıyyat küçəsi 31,
Tel.: +994 12 505 51 07; Faks: +994 12 505 51 08
www.multikulturalizm.gov.az; e-mail: info@multikulturalizm.gov.az

Адрес: Баку, Азербайджан, AZ1001, ул. Истиглалият 31,
Тел.: +994 12 505 51 07; Факс: +994 12 505 51 08
www.multikulturalizm.gov.az; e-mail: info@multikulturalizm.gov.az

Adress: AZ1001, 31 İstiqlalıyyat str., Baku, Azerbaijan
Tel.: +994 12 505 51 07; Fax: +994 12 505 51 08
www.multikulturalizm.gov.az; e-mail: info@multikulturalizm.gov.az